

Εκ Θεσσα λονίκης Φως

Ex Thessalonica Lux

Εκ Θεσσαλονίκης Φως
Ex Thessalonica Lux

ОУТАШЕНЪІ РАЗАНТЬ. АМЪІ
СЛОВЪННПРОСТАТАДЪННЕ
НЛАМЪ. Н ЖЕБЪІНЪІНА
СТАВНАДНАНСТННОУНРА
ЗОУМЪСЪКАЗАЛЪ. ТОДО
БНЛЕ. О. БЪННЕМЪНЕСТЬ. ПРН
ЛОУТНЖЕСАВЪТЪІ АННРО.
СТНСЛАВЪКНАЗЪСЛОВЪ
НЪСКЪСЪСТОЦЪЛКЪМЪ.
ПОСЪЛАСТАНЗМОРАВЪІКЪ
ТАКО. ТАКОБЖННЮЛАТН
МОУМЪКННЕСЛЪТЪ. ЧОУСН

ЕТН СЛАВЪ КНАЗЪ СЛОВѢ
НЬСКЪ СЪ СТОПЪ ЛКЪ МЛЪ.
ПОСЪ ЛАСЪ ТАНЪ МОРАВЪ КЪ
ЦРЬО МНХЪ НАСЪ ТАНЪ ЦА
ТАКО. ТАКО БЖННН МАШН
ЮСЪ ДРАВНННННННННННН
ВЪНННННННННННННННННН
МНОЗННННННННННННННННН
ХЪНННННННННННННННННН
ОУТАЩЕНЪ РАЗАНЪ. АМЪ
СЛОВЪННННННННННННННН
НМЛАМЪ. НЖЕБЪННННННН
СТАВНННННННННННННННН

Copyright © 2014
Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Θεσσαλονίκη
ISBN: 978-618-80928-5-3

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται
κατά τις διατάξεις του Ελληνικού νόμου (Ν.2121/1993)
και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας.
Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας
του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο, μηχανικό,
φωτογραφικό, ηλεκτρονικό, η εκμετάλλευση του συνόλου
ή μέρους του έργου. Τα κείμενα απηχούν αποκλειστικά
τις απόψεις των συγγραφέων τους.

Φωτογραφικό αρχείο ΜΒΠ

Μ. Σκιαδαρέσης: σ. 16, 20, 28, 45, 49, 52, 60-66,
150-151 Αρ. κατ. 16-17, 34, 37-38, 53, 68, 73-77
Θ. Καρτσόγλου: σ. 12, 14, 18, 22, 24, 26, 30-32, 40, 157-158
Αρ. κατ. 9-10, 15, 36, 42-52, 54-56, 58-65, 69-72, 77-79

Φωτογραφικό αρχείο 10^{ης} ΕΒΑ

Αρ. κατ. 2, 35, 65, 80

Φωτογραφικό αρχείο ΤΑΠΑ

Μ. Σκιαδαρέσης: Αρ. κατ. 1, 3-8, 11-14, 39-41, 57, 66

Copyright © 2014
Museum of Byzantine Culture, Thessaloniki
ISBN: 978-618-80928-5-3

This work is protected by copyright under the provisions
of Greek law 2121/1993 and by international conventions
on intellectual property.
Any use of whole or part of the work in any way
or means mechanical, photographic
or electronic is strictly prohibited
without the written permission of the publisher.
The texts reflect exclusively the views of their authors.

PHOTO ARCHIVE MBP

M. Skiadaresis: p. 16, 20, 28, 45, 49, 52, 60-66,
150-151 Inv. nr. 16-17, 34, 37-38, 53, 68, 73-77
Th. Kartsoglou: p. 12, 14, 18, 22, 24, 26, 30-32, 40, 157-158
Inv. nr. 9-10, 15, 36, 42-52, 54-56, 58-65, 69-72, 77-79

PHOTO ARCHIVE 10th EBA

Inv. nr. 2, 35, 65, 80

PHOTO ARCHIVE TAPA

M. Skiadaresis: Inv. nr. 1, 3-8, 11-14, 39-41, 57, 66

20 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ
20 ΧΡΟΝΙΑ ΜΟΥΣΕΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
HELLENIC REPUBLIC
Ministry of Culture and Sports

ΜΟΥΣΕΙΟ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

MUSEUM
OF BYZANTINE
CULTURE

Εκ Θεσσαλονίκης Φως Ex Thessalonica Lux

Κατάλογος Έκθεσης // Exhibition catalogue

31 Ιανουαρίου - 4 Μαΐου 2014 // January 31 - May 4

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

CONTRIBUTORS TO THE EXHIBITION

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ - ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Δρ. Αγαθονίκη Δ. Τσιλιπάκου
Διευθύντρια Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού

COORDINATION - GENERAL SUPERVISION

Dr. Agathoniki D. Tsilipakou
Director of the Museum of Byzantine Culture

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΘΕΣΗΣ

Δρ. Παναγιώτης Καμπάνης
Δρ. Αγαθονίκη Δ. Τσιλιπάκου
Αρχαιολόγοι

CURATORS

Dr. Panagiotis Kambanis
Dr. Agathoniki D. Tsilipakou
Archaeologists

ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Δρ. Αναστάσιος Χ. Αντωνάρας, Αρχαιολόγος - Μουσειολόγος
Δρ. Παναγιώτης Καμπάνης, Αρχαιολόγος - Ιστορικός
Δρ. Αργυρή Κατσαρίδου, Ιστορικός της Τέχνης

MUSEOLOGICAL RESEARCH

Dr. Anastassios Ch. Antonaras, Archaeologist - Museologist
Dr. Panagiotis Kambanis, Archaeologist - Historian
Dr. Argyri Katsaridou, Art Historian

ΜΟΥΣΕΙΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ - ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΑ

EXHIBITION DESIGN - GRAPHICS

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ

Ευθυμία Παπασωτηρίου, Αρχιτέκτων - Μηχανικός

EXHIBITION DESIGN IMPLEMENTATION

Efthymia Papasotiriou, Architect - Engineer

ΔΑΝΕΙΣΜΟΣ - ΔΙΑΚΙΝΗΣΗ ΕΚΘΕΜΑΤΩΝ

Δρ. Παναγιώτης Καμπάνης, Αρχαιολόγος - Ιστορικός
Μαγδαληνή Μουρατίδου, Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων

REGISTRAR SERVICES

Dr. Panagiotis Kambanis, Archaeologist - Historian
Magdalini Mouratidou, Conservator of Antiquities

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΡΓΩΝ

Λάζαρος Αποκατανίδης, Κυριάκος Μαθιός,
Μαγδαληνή Μουρατίδου, Συντηρητές Αρχαιοτήτων

CONSERVATION OF WORKS

Lazaros Apokatanidis, Kyriakos Mathios
Magdalini Mouratidou, Conservators of Antiquities

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

GLOSSIMA&WEHRHEIM

TRANSLATIONS

GLOSSIMA & WEHRHEIM

ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ - ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Κατερίνα Μπιλιούρη, Αρχαιολόγος - Μουσειολόγος

CONTACT - PUBLIC RELATIONS

Katerina Biliouri, Archaeologist - Museologist

ΤΕΧΝΙΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ

Ιωάννης Λαγός, Γιώργος Αλεξανδρής, Βασίλης Ρέμβος
Τεχνικοί

TECHNICAL SUPPORT

Ioannis Lagos, Georgios Alexandris, Vasilis Remvos
Technicians

ΦΩΤΙΣΜΟΣ

Γιώργος Ζίγκας, Δημήτρης Μαντζούκας
Τεχνικοί Φωτισμού

LIGHTING

Georgios Zigkas, Dimitris Mantzoukas
Lighting Technicians

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ

Αθηνά Βλασιάδου, Χριστίνα Γουδελή, Ελισάβετ Νικολαΐδου

SECRETARIAL SUPPORT

Athina Vlasiadou, Christina Goudeli, Elisavet Nikolaidou

ΣΥΝΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ ΦΟΡΕΙΣ

Δήμος Θεσσαλονίκης
9^η ΕΒΑ
10^η ΕΒΑ
Συλλογή Γ. Τσολοζίδη

IN COLLABORATION WITH:

Municipality of Thessaloniki
9th Ephorate of Byzantine Antiquities
10th Ephorate of Byzantine Antiquities
G. Tsolozidis Collection

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ

CONTRIBUTORS TO THE CATALOGUE

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ

Δρ. Παναγιώτης Καμπάνης
Δρ. Αγαθονίκη Δ. Τσιλιπάκου
Αρχαιολόγοι

SCIENTIFIC EDITING OF THE CATALOGUE

Dr. Panagiotis Kambanis
Dr. Agathoniki D. Tsilipakou
Archaeologists

ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΝΟΤΗΤΩΝ

Δρ. Αναστάσιος Χ. Αντωνάρας
Δρ. Ηλίας Ευαγγέλου
Δρ. Παναγιώτης Καμπάνης
Δρ. Γιάννα Κατσόβσκα - Μαλιγκούδη
Δρ. Φαίδων Μαλιγκούδης

SECTION TEXTS

Dr. Anastassios Ch. Antonaras
Dr. Ilias Evangelou
Dr. Panagiotis Kambanis
Dr. Yianna Katsovskia - Maligkoudi
Dr. Faidon Maligkoudis

ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΛΗΜΜΑΤΩΝ

Δρ. Αναστάσιος Αντωνάρας (Α.Α.)
Στέλλα Βασιλειάδου (Σ.Β.)
Ιωάννης Ο. Κανονίδης (Ι.Ο.Κ.)
Δημήτρης Κρικελίκος (Δ.Κ.)
Κρινώ Κωνσταντινίδου (Κ.Κ.)
Δρ. Ελένη Λιάντα (Ε.Λ.)
Βαγγέλης Μαλαδάκης (Β.Μ.)
Δρ. Ιωάννης Μότσιανος (Ι.Μ.)
Δρ. Ιωακείμ Παπάγγελος (Ι.Π.)
Ευάγγελος Παπαθανασίου (Ε.Π.)
Μαρία Πολυχρονάκη (Μ.Π.)
Σταυρούλα Τζεβρένη (Σ.Τ.)
Αντιγόνη Τζιτζιμπάση (Α.Τ.)
Χρήστος Τσαμίσης (Χ.Τ.)
Αικατερίνη Τσανανά (Αικ.Τ.)

ENTRY CONTRIBUTIONS

Dr. Anastassios Ch. Antonaras (A.A.)
Stella Vasileiadou (S.V.)
Ioannis O. Kanonidis (I.O.K.)
Dimitris Krikelikos (D.K.)
Krino Konstantinidou (K.K.)
Dr. Eleni Lianta (E.L.)
Vangelis Maladakis (V.M.)
Dr. Ioannis Motsianos (I.M.)
Dr Ioakim Papangelos (I.P.)
Evangelos Papathanasiou (E.P.)
Maria Polychronaki (M.P.)
Stavroula Tzevreni (S.T.)
Antigoni Tzitzimpasi (A.T.)
Christos Tsamisis (C.T.)
Aikaterini Tsanana (A.T.)

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

GLOSSIMA & WEHRHEIM

TRANSLATIONS

GLOSSIMA & WEHRHEIM

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Μάκης Σκιαδαρέσης
Θάνος Καρτσόγλου

PHOTOGRAPHS

Makis Skiadaresis
Thanos Kartsoglou

Αρχεία των συμμετεχόντων φορέων

Archives of participating bodies

Κάποιες από τις εικόνες που χρησιμοποιούνται ενδέχεται να υπόκεινται σε πνευματικά δικαιώματα. Επειδή δεν μπόρεσε να εντοπιστεί ο κάτοχος δικαιωμάτων των φωτογραφιών πριν τη παρούσα δημοσίευση, δεσμευόμαστε ότι σε περίπτωση που ειδοποιηθεί ο εκδότης θα αποδώσουμε τις ευχαριστίες του σε κάθε μελλοντική έκδοση.

A number of the images used may be subject to copyright. Since the owner(s) of the copyright for the photographs could not be found before this publication, it is binding upon us to provide acknowledgements in every future edition were the editor to be contacted by the owner(s) of the copyright.

ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ

GRAPHIC DESIGN FOR THE CATALOGUE

POLYPTYCHON
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ CULTURAL SERVICES

www.polyptychon.gr

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
ΜΑΥΡΟΓΕΝΗΣ Α.Ε.

PRINT - BINDING
MAVROGENIS S.A.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

ACKNOWLEDGEMENTS

Το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού ευχαριστεί όλους τους συμμετέχοντες για την ευγενική παραχώρηση εκθεμάτων, φωτογραφικού υλικού και πληροφοριών που ήταν πολύτιμες στην υλοποίηση της έκθεσης.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλονται στους:

Δήμο Θεσσαλονίκης, Αναπτυξιακή Α.Ε.

Φιλόπρωχο Αδελφότητα Ανδρών Θεσσαλονίκης

Μάτα Τσολοζίδη - Ζησιάδη, Συλλέκτρια

Δρ. Δέσποινα Μακροπούλου, Προϊσταμένη 9^{ης} ΕΒΑ

Δρ. Αναστασία Κουμούση, Προϊσταμένη 6^{ης} ΕΒΑ

Ιωάννη Κανονίδη, Προϊστάμενο 10^{ης} ΕΒΑ

Δρ. Φαίδωνα Μαλιγκούδη, Ομότιμο Καθηγητή Α.Π.Θ.

Δρ. Irina Belyaeva, Αναπληρώτρια Διευθύντρια Έρευνας, Προϊσταμένη Τμήματος Χειρογράφων, Βιβλιοθήκη της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών, Αγία Πετρούπολη

Δρ. Lyudmil Vagalinski, Διευθυντή Εθνικού Ινστιτούτου Αρχαιολογίας με Μουσείο, Βουλγαρική Ακαδημία Επιστημών, Σόφια

Fr. John M. Cunningham, Υγούμενο Collegio di San Clemente, Ρώμη

Αρχιμανδρίτη Αμβρόσιο, Καθηγούμενο της Ιεράς Μονής Ζωγράφου Αγίου Όρους

Εκδοτική Αθηνών

Εκδόσεις Επίκεντρο

Εκδόσεις Μίλητος

Website: «Byzantium 1200»

Antonio Blazi, The Strossmayer Gallery of Old Masters
Croatian Academy of Sciences and Arts

Jelena Dukic, Υπεύθυνη Διεθνών Σχέσεων, Croatian Academy
of Sciences and Arts

Isabella Donadio, Υπεύθυνη πνευματικών δικαιωμάτων,
Harvard Art Museums

Prof. Dr. August Heuser, Διευθυντή του Diocesan Museum of
Limburg an der Lahn

Marta Zlotnick, Dumbarton Oaks, Υπεύθυνη Βιβλιοθήκης και
Φωτογραφικού αρχείου, Washington, DC

The Museum of Byzantine Culture would like to thank all those who kindly allowed the use of exhibits, photographic material and information which made a valuable contribution to the exhibition.

Special thanks to:

The Municipality of Thessaloniki, Anaptixiaki S.A.

Philoptochos Adelfotita Andron Thessaloniki (Friends of the Poor Fraternity of Men, Thessaloniki)

Mata Tsolozidi - Zisiadi, Collector

Dr. Despina Makropoulou, Director of the 9th Ephorate of Byzantine Antiquities

Dr. Anastasia Koumoussi, Director of the 6th Ephorate of Byzantine Antiquities

Ioannis Kanonidis, Director of the 10th Ephorate of Byzantine Antiquities

Dr. Faidon Maligkoudis, Emeritus Professor Aristotle University of Thessaloniki

Dr. Irina Belyaeva, Deputy Director for Research, Head of Manuscript Section, Library of the Russian Academy of Sciences, Saint Petersburg

Dr. Lyudmil Vagalinski, Director of National Institute of Archaeology and Museum, Bulgarian Academy of Sciences (NIAM-BAS), Sofia

Fr. John M. Cunningham, Abbot of the Collegio di San Clemente, Rome

Archimandrite Amvrosios, Hegumen of the Holy Monastery of Zografos, Mount Athos

Ekdotiki Athinon

Epikentro Publications

Militos Publications

Website: 'Byzantium 1200'

Antonio Blazi, The Strossmayer Gallery of Old Masters
Croatian Academy of Sciences and Arts

Jelena Dukic, Director of International Relations, Croatian Academy of Sciences and Arts

Isabella Donadio, Permissions and Image Research Coordinator, Harvard Art Museums

Prof. Dr. August Heuser, Director of the Diocesan Museum of Limburg an der Lahn

Marta Zlotnick, Dumbarton Oaks, Registrar and Curatorial Assistant, Washington, DC

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ / CONTENTS

Χαιρετισμός Γενικής Γραμματέως Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, Δρ. Λίνα Μενδώνη / Greeting of the Secretary - General of the Ministry of Culture and Sport, Dr. Lina Mendoni.....	11
Χαιρετισμός Γενικής Διευθύντριας Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Δρ. Μ. Ανδρεαδάκη - Βλαζάκη / Greeting of the Director General of Antiquities and Cultural Heritage, Dr. M. Andreadaki - Vlazaki	17
Χαιρετισμός Διευθύντριας Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού, Δρ. Αγαθονίκη Τσιλιπάκου / Greeting of the Director of the Museum of Byzantine Culture, Dr. Agathoniki Tsilipakou	21
«Έκ Θεσσαλονίκης Φῶς», Αγαθονίκη Τσιλιπάκου, Παναγιώτης Καμπάνης / ‘Ex Thessalonica Lux’ Agathoniki Tsilipakou, Panagiotis Kambanis.....	33
Ανιχνεύοντας το ιστορικό πλαίσιο, Παναγιώτης Καμπάνης / Tracing the historical framework, Panagiotis Kambanis.....	41
• ‘Ο πρωταγωνιστής τιμὴν ἔχει παρὰ πάντας, οὕτω καὶ παρὰ Θεῷ τιμηθήσεται / (He who goes forth first is honoured by all, as he shall also be honoured by God)	41
• Αναδρομή στον Χρόνο / Retrospective	44
• Κωνσταντινούπολη, πολύγλωττη πόλις / Constantinople, polyglot city	56
Η Θεσσαλονίκη των μεσοβυζαντινών χρόνων, 9^{ος} - 12^{ος} αι., Αναστάσιος Χ. Αντωνάρας / Thessaloniki in the Middle Byzantine period, 9th - 12th centuries, Anastassios Ch. Antonaras	59
Η αποστολή του Κωνσταντίνου - Κυρίλλου και του Μεθοδίου στη Μεγάλη Μοραβία, Ηλίας Ευαγγέλου / The mission of Konstantine - Cyril and Methodius in Great Moravia, Ilias Evangelou.....	71
SLAVIA ORTHODOXA: Το Βυζάντιο και ο Ευαγγελισμός των Σλάβων (9^{ος} - 10^{ος} αι.), Φαίδων Μαλιγκούδης / SLAVIA ORTHODOXA: Byzantium and the Conversion of the Slavs (9th - 10th centuries), Faidon Maligkoudis.....	80
Η γένεση του γραπτού λόγου στον σλαβικό κόσμο, Γιάννα Κατσόβσκα - Μαλιγκούδη / The birth of the written word in the Slavic world, Yianna Katsovskia - Maligkoudi	89
Κατάλογος εκθεμάτων / Catalogue of exhibits	99
Βραχυγραφίες / Abbreviations	152
Βιβλιογραφία / Bibliography	152

Свѣтѣ Равноапѣстниціи Архипісковицѣи учителіи Славяноболгарскіихъ.
Свѣтѣ прѣ Кирилъ.
Свѣтѣ прѣ Меѡдіи.
Свѣтѣ Влѣдентѣи Архипісковицѣи Охридскіи.

◀ Φορητή εικόνα, με τους αγίους Κύριλλο, Μεθόδιο, Θεοφύλακτο και Κλήμη, 1864. Άγιο Όρος, © Ιερά Μονή Ζωγράφου (λεπτομέρεια)
Portable icon of Saints Cyril, Methodius, Theophylact and Clement, 1864. Mount Athos, © Holy Monastery of Zographou (detail)

Το 2014 είναι μια επετειακή χρονιά για το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού. Συμπληρώνονται ήδη είκοσι χρόνια από τότε που το πολυβραβευμένο αυτό κτήριο του προικισμένου και δυστυχώς πρόωρα χαμένου αρχιτέκτονα Κυριάκου Κρόκου - το οποίο θεωρείται ήδη διατηρητέο μνημείο και έργο τέχνης και δικαίως συγκαταλέγεται ανάμεσα στα καλύτερα έργα δημόσιας αρχιτεκτονικής της Χώρας. Συνδυάζει με μοναδικό τρόπο στοιχεία του μοντερνισμού και της ελληνικής αρχιτεκτονικής παράδοσης - άνοιξε τις πύλες του στο κοινό και κοσμεί έκτοτε την πόλη και τον πολιτισμό της Θεσσαλονίκης.

Το 2013 υπήρξε επίσης μια ιδιαίτερα μεστή και παραγωγική πολιτιστικά χρονιά, τόσο για την πόλη της Θεσσαλονίκης όσο και για το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού. Παράλληλα με την πληθώρα των άλλων εκδηλώσεων και εκθέσεων που πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκειά του, το 2013 συνέπεσε να ανακηρυχθεί από το Δήμο της πόλης και έτος αφιερωμένο στους Θεσσαλονικείς ισαποστόλους Κύριλλο και Μεθόδιο.

2014 is an anniversary year for the Museum of Byzantine Culture. It was twenty years ago that this award - winning building designed by the brilliant and sadly prematurely deceased Kyriakos Krokos - now considered to be a protected monument and one of the best - designed public buildings in Greece, a blend of modernism and traditional Greek architecture - first opened its doors to the public, and has been a jewel for the city and its milieu ever since.

2013 also proved to be a particularly eventful and productive year, both for the city of Thessaloniki as well as for the Museum of Byzantine Culture. Together with all the other events and exhibitions taking place that year, it also coincided with the Municipality's decision to celebrate 2013 as the year of the Thessaloniki apostles Cyril and Methodius.

Wishing to honour their memory and their multifaceted work while also showcasing their period and the city of their birth, the

Επιθυμώντας να αποδώσει τιμή στη μνήμη και το πολύπλευρο έργο τους, και ταυτόχρονα να αναδείξει την εποχή και την πόλη της καταγωγής τους, το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού υποδέχεται τη νέα χρονιά εγκαινιάζοντας σήμερα την περιοδική έκθεση με τίτλο «Εκ Θεσσαλονίκης Φως», η οποία έρχεται να λειτουργήσει συμπληρωματικά και, τρόπον τινά, εισαγωγικά προς την περιοδεύουσα φωτογραφική έκθεση χειρογράφων «Το φως των Γραμμάτων», που την περίοδο αυτή φιλοξενείται επίσης στο ίδιο κτήριο.

Στις έξι μεγάλες ενότητες, η έκθεση «Εκ Θεσσαλονίκης Φως» συνδυάζει κατά τρόπο ιδιαίτερα πρωτότυπο και ενδιαφέροντα το πλούσιο φωτογραφικό και άλλο εποπτικό υλικό με επιλεγμένα αυθεντικά αντικείμενα από τις συλλογές του Μουσείου και της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, καθώς και από τη Συλλογή Τσολοζίδη. Με τον τρόπο αυτό ανασυνθέτει και αποδίδει, όσο το δυνατόν πιο εύληπτα και παραστατικά στο ευρύ κοινό το αστικό, αλλά και το πνευματικό και ευρύτερο πολιτισμικό περιβάλλον της Θεσσαλονίκης κατά τον 9^ο αιώνα, περίοδο κατά την οποία γεννήθηκαν και ανατράφηκαν στην πόλη οι Κύριλλος και Μεθόδιος. Αντίστοιχα μεταφέρει την ατμόσφαιρα της Κωνσταντινούπολης, όπου οι δύο αδελφοί ανδρώθηκαν πνευματικά και πολιτικά υπό την καθοδήγηση του Πατριάρχη Φωτίου, προτού ξεκινήσουν τη διπλωματική τους αρχικά αποστολή στη Μέση Ανατολή και την Ιταλία, και κατόπιν την ιεραποστολική και πολιτιστική τους δράση στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη.

Αυτή ακριβώς η δράση, η οποία υπερβαίνοντας κατά πολύ την αρχική πολιτική της αφετηρία εξελίχθηκε σε ένα εντυπωσιακό πνευματικό και πολιτισμικό άνοιγμα του Βυζαντίου προς το σλαβόφωνο κόσμο, αποτελεί βασικό άξονα της έκθεσης. Η επινόηση του πρώτου σλαβικού αλφαβήτου και η συνακόλουθη διάδοση του Ευαγγελίου και του Χριστιανισμού από κοινού με τη βυζαντινή εκκλησιαστική, φιλολογική και νομική γραμματεία και παράδοση αποτέλεσε καθοριστικής σημασίας σταθμό στην ιστορία όχι μόνο των Σλάβων, αλλά και ολόκληρης της Ευρώπης, η οποία απέκτησε με αυτόν τον τρόπο σε όλο της το εύρος κοινούς συνεκτικούς δεσμούς, θρησκευτικούς και πολιτισμικούς. Δεν είναι τυχαίο ότι οι Θεσσαλονικείς αδελφοί Κύριλλος και Μεθόδιος δεν τιμώνται μόνο ως άγιοι και ισαπόστολοι από την Σλαβική και την ευρύτερη Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία, αλλά «egregiae virtutis» και ως «συν - προστάτες» της Ευρώπης από την Καθολική Εκκλησία, καθώς και από την Προτεσταντική και την Αγγλικανική.

Ταυτόχρονα, το άνοιγμα του Βυζαντίου προς τους Σλάβους

Museum ushers in the new year by the opening of the temporary exhibition titled 'Εκ Θεσσαλονίκης Φως' ('Ex Thessalonica Lux'), coming as it does to complement or rather introduce the temporary photographic exhibition 'The Light of Letters', which at this time is being hosted in the same building.

'Ex Thessalonica Lux' cleverly and fascinatingly combines within its six sections a wealth of photographic and other visual material with selected authentic objects from the Museum's and the Archaeological Service's collection as well as from the Tsolozidis Collection. Thus, the urban as well as the intellectual and broader cultural ambiance of the Thessaloniki of the 9th century that Cyril and Methodius were born and grew up in is recreated for the visitor in an intriguing way. Similarly, the atmosphere of Constantinople at that time is brought to life where the two brothers came of age spiritually and intellectually under the guidance of Patriarch Photius at a time before they embarked on their initial diplomatic mission in the Middle East and Italy and later their apostolic and cultural work in central and eastern Europe.

It is precisely this subject, greatly exceeding its initial mission to become a significant spiritual and cultural awakening of Slavic world to all things Byzantine, which makes up the core of the exhibition. The invention of the first Slavic alphabet and the ensuing propagation of the Gospel and Christianity in parallel with Byzantine ecclesiastic, philological and legal literature and tradition marked a turning point not just in the history of the Slavs but also in the whole of Europe, thereby establishing common religious and cultural ties. It therefore comes as no surprise that the Thessaloniki brothers, Cyril and Methodius, are honoured not just as saints and apostles by the Slavic and the broader Eastern Orthodox Church, but as 'egregiae virtutis' ('men of outstanding virtue') and as 'co - protectors' of Europe by the Catholic, Protestant and Anglican churches.

At the same time this 'opening up' of Byzantium towards the Slavs comprised another 'injection' of the Greek Spirit and culture, following on from the spread of Ancient Greek culture towards the East and the West. It is indeed especially fortuitous that this exhibition coincides with the Greek Presidency of the European Union as well as with the staging of a particularly significant archaeological and painting exhibition, that opened in Brussels a few days ago to widespread acclaim and titled 'Nautilus - Navigating Greece'. This exhibition, juxtaposing the sea with antiquities and the work of modern Greek artists, showcases

υπήρξε ένα ακόμη μεγάλο άνοιγμα του ελληνικού πνεύματος και πολιτισμού μετά από εκείνα της αρχαιότητας προς την Ανατολή και τη Δύση. Γι' αυτό και αποτελεί εξαιρετικά ευτυχές γεγονός το ότι η έκθεση αυτή έρχεται να πλαισιώσει τις δράσεις που εκτυλίσσονται παράλληλα στο πλαίσιο της Ελληνικής Προεδρίας του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και συμπίπτει χρονικά με την ιδιαίτερα σημαντική αρχαιολογική και εικαστική έκθεση που με ιδιαίτερη επιτυχία εγκαινιάστηκε πριν από λίγες ημέρες στις Βρυξέλλες με τίτλο «Ναυτίλος: Ταξιδεύοντας την Ελλάδα». Μια έκθεση, που μέσα από τη σύζευξη του θαλασσινού στοιχείου με αρχαιότητες και έργα σύγχρονων Ελλήνων καλλιτεχνών αναδεικνύει αυτό ακριβώς το διαρκές «άνοιγμα» και ταξίδι του ελληνικού πολιτισμού προς τον κόσμο.

Κλείνοντας, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά, αλλά και να συγχαρώ το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού για την εξαιρετική πρωτοβουλία και την άρτια υλοποίηση της έκθεσης «Εκ Θεσσαλονίκης Φως». Στο πρόσωπο των επιμελητών κκ Αγαθονίκης Τσιλιπάκου, Προϊσταμένης του Μουσείου, και Παναγιώτη Καμπάνη, ευχαριστώ και συγχαίρω όλους εκείνους - φορείς και μεμονωμένα πρόσωπα - που συνέδραμαν καθοριστικά στο απαιτητικό αυτό εγχείρημα παραχωρώντας εκθέματα και εποπτικό υλικό, την επιστημονική τους γνώση ή την οικονομική τους υποστήριξη.

the ongoing 'opening' and journey of Greek civilization towards the rest of the world.

In closing, I would like to convey my warmest thanks and to congratulate the Museum of Byzantine Culture for its marvellous initiative and more than adequate staging of 'Ex Thessalonica Lux'. I wish to thank the curators, Ms Agathoniki Tsilipakou, Museum Director, and Panagiotis Kambanis, and to congratulate all those - bodies and individuals alike - who worked so well together on this challenging venture, loaning exhibits and visual material, as well as providing scholarship and funding.

ТѢПАН
КОНИСПЕНКО
ЧЕНЮН
САПНС

◀ Χειρόγραφος κώδικας γραμμένος σε μικρογράμματη γραφή, 11^{ος} αι. Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, ΒΧφ 20 (λεπτομέρεια, φωτογραφικό αρχείο ΜΒΠ)

Manuscript codex written in lower - case letters, 11th c. Museum of Byzantine Culture, ΒΧφ 20 (detail, photographic archive of MBP)

Η πρωτοβουλία του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού να διοργανώσει την πρώτη του περιοδική έκθεση με τίτλο «Εκ Θεσσαλονίκης Φως» είναι ο καλύτερος τρόπος για να γιορτάσει συγχρόνως τα 20 χρόνια από τη στιγμή που άνοιξε τις πόρτες του στους κατοίκους και τους επισκέπτες της Θεσσαλονίκης. Το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, που έχει πλέον καθιερωθεί ως ένα από τα σπουδαιότερα ορόσημα της συμπρωτεύουσας, έρχεται με την νέα έκθεσή του να συνεισφέρει ξανά δυναμικά στα τρέχοντα δρώμενα της πολιτιστικής ζωής της πόλης.

Η έκθεση «Εκ Θεσσαλονίκης Φως» φέρνει για πρώτη φορά στο κοινό την ολοκληρωμένη παρουσίαση μιας από τις σπουδαιότερες περιόδους της πόλης, τη λεγόμενη μεσοβυζαντινή περίοδο, από τον 8^ο ως το 12^ο αιώνα. Η παρουσίαση αυτή στηρίζεται στην επιστημονική αξιοποίηση ενός πλήθους δεδομένων, πολλά από τα οποία έχουν έρθει στο φως με τις πρόσφατες ανασκαφικές έρευνες σε διάφορα σημεία της πόλης. Συγχρόνως λοιπόν οι επισκέπτες της έκθεσης γνωρίζουν και αντιλαμβάνονται άμεσα το μέγεθος και τη σημασία του αρχαιολογικού έργου που επιτελείται εδώ και πολλά χρόνια από την 9^η και την 10^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στην Κεντρική Μακεδονία.

Βασικό θέμα της έκθεσης είναι η ανίχνευση και η αποτίμηση της πνευματικής ακτινοβολίας της Θεσσαλονίκης στους μέσους χρόνους της Βυζαντινής περιόδου με άξονα την ιεραποστολική, διπλωματική και κυρίως εκπολιτιστική δράση των Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου. Οι δύο Θεσσαλονικείς αδελφοί πραγματοποίησαν ένα τιτάνιο έργο με τον εκχριστιανισμό των Σλάβων των Βαλκανίων τον 9^ο αιώνα και την επινόηση του

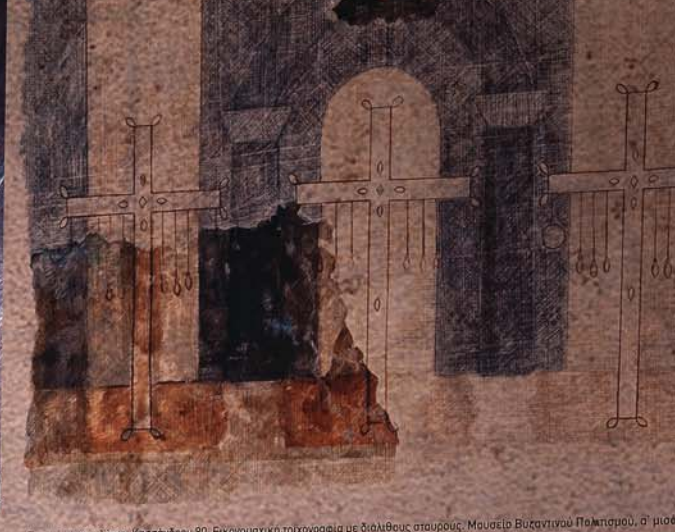
The initiative of the Museum of Byzantine Culture to stage its first temporary exhibition titled 'Ex Thessalonica Lux' is the best way to celebrate also the 20th anniversary of it first opening its doors to the city's residents and visitors. The Museum of Byzantine Culture, already firmly on the map of Thessaloniki, is to open a new exhibition which will once again contribute crucially to the current events in the cultural life of the city.

'Ex Thessalonica Lux' presents to the public for the first time the complete picture of one of the brightest moments in the city's history, that of the so - called Middle Byzantine period from the 8th to the 12th century. This exhibition makes use of a wealth of scientific data, much of which has come to light in recent excavations around the city. At the same time visitors to the exhibition will become aware of the magnitude and significance of the archaeological project accomplished by the 9th and 10th Ephorates of Byzantine Antiquities in Central Macedonia.

One of the fundamental themes of the exhibition is the tracing and evaluation of the intellectual influence of Thessaloniki in the Middle Byzantine period with particular reference to the apostolic, diplomatic and principally cultural activities of Saints Cyril and Methodius. These two brothers from Thessaloniki performed a titanic task in bringing Christianity to the Balkan Slavs of the 9th century as well as at the same time inventing the Cyrillic alphabet, a groundbreaking event and the starting point for a new historical period. The springboard for their activities was the spiritual and cultural world of Middle Byzantine Thessaloniki, which was developing in parallel with

Ροτόντα, τετραπύλοιο κόνις πύλη. Τμήμα του τοιχοφωτογραφίας. Ροτόντα, Ρεμυδία.

Τοιχοφωτογραφία, Κασσάνδρου 90, Εικονομαχική τοιχοφωτογραφία με διακοσμητικούς σταυρούς. Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, 90 μόν.

Ανάσταση, η μητέρα του Χριστού μεταξύ δύο αρχαγγέλων, τέλη 9ου αι.
Ascension, The mother of Christ between two archangels, late 9th century

κυριλλικού αλφαβήτου, μια ρηξικέλευθη τομή που έγινε συγχρόνως και αφετηρία μιας νέας ιστορικής εποχής. Το εφελτήριο της δράσης τους αυτής υπήρξε ο πνευματικός και πολιτιστικός κόσμος της μεσοβυζαντινής Θεσσαλονίκης που κινείται και δημιουργεί παράλληλα με την πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη. Αυτός ο κόσμος ζωντανεύει μπροστά στα μάτια μας με την έκθεση που εγκαινιάζουμε σήμερα.

Ως Γενική Διευθύντρια Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς απευθύνω θερμά συγχαρητήρια και ευχαριστίες σε όλους τους συντελεστές της οργάνωσης, ιδίως στους δύο επιμελητές, την κ. Αγαθονίκη Τσιλιπάκου (Προϊσταμένη του Μουσείου) και τον κ. Παναγιώτη Καμπάνη, αλλά και σε όλους εργάστηκαν από διάφορες θέσεις για το σκοπό αυτό. Ιδιαίτερες ευχαριστίες απευθύνονται και στις Διευθύνσεις του Υπουργείου Πολιτισμού που συνέπραξαν για την πραγματοποίηση της έκθεσης, την 9^η και την 10^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, όπως και στους διαχειριστές της Συλλογής Γεωργίου Τσολοζίδη. Είναι νομίζω ευχή όλων η αγαστή συνεργασία των πολιτιστικών φορέων της πόλης να συνεχίζει να παράγει τέτοιες εκθέσεις υψηλής ποιότητας.

Δρ. Μ. Ανδρεαδάκη - Βλαζάκη
Γενική Διευθύντρια
Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Constantinople. This world bursts into life before us in this exhibition which is being officially opened today.

As General Director of Antiquities and Cultural Heritage, let me convey my warm thanks and congratulations to all those who have contributed to arranging this exhibition. Particular mention should be made to the two curators Ms Agathoniki Tsilipakou (Museum Director) and Mr Panagiotis Kambanis, as well as to all those working in different posts towards this goal. I would also like to pay tribute to the Directorates of the Ministry of Culture who worked together to bring about this exhibition, the 9th and 10th Ephorates of Byzantine Antiquities as well as the custodians of the Georgios Tsolozidis Collection. It is, I believe, the wish of everyone that this good cooperation between the city's cultural bodies to stage such magnificent exhibitions may long continue.

Dr. M. Andreadaki - Vlazaki
General Director
of Antiquities and Cultural Heritage

И АНДРЕС ГАЛЛИМОНТІ СТОИТ ВЪ ЛЕПОТЕС
ИСТОМОУ

◀ Αγία Σοφία, Τρούλος. Ψηφιδωτό Ανάληψης, τέλη 9^{ου} αι. (λεπτομέρεια)
Saint Sophia, Dome. Mosaic of the Feast of the Ascension, late 9th century (detail)

Το έτος 2014 αποτελεί για το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού ορόσημο, καθώς συμπληρώνονται είκοσι χρόνια από τότε που άνοιξε για πρώτη φορά τις πύλες του στο κοινό της πόλης μας, και όχι μόνον, με την πρώτη του περιοδική έκθεση: «Βυζαντινοί Θησαυροί της Θεσσαλονίκης. Το ταξίδι της επιστροφής» στις 11 Σεπτεμβρίου του 1994. Η έκθεση αυτή σηματοδοτούσε ακριβώς την επιστροφή των βυζαντινών αρχαιοτήτων στις 14 Ιουνίου 1994, οι οποίες επαναπατρίστηκαν μετά από περίπου 80 χρόνια παραμονής τους στην Αθήνα, στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, όπου είχαν μεταφερθεί το 1916. Στο πλαίσιο του επετειακού αυτού εορτασμού το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού διοργανώνει μια σειρά δράσεων υπό τον γενικό τίτλο, «20 χρόνια από το Ταξίδι της Επιστροφής, 20 χρόνια Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού» με ειδικά σχεδιασμένο λογότυπο.

Πρώτη δράση αποτελεί η έκθεση, την οποία εγκαινιάζουμε σήμερα με τον τίτλο «Εκ Θεσσαλονίκης Φως», και η οποία φιλοξενείται στην πτέρυγα περιοδικών εκθέσεων «Κυριάκος Κρόκος». Με την έκθεση αυτή τιμούμε τη βυζαντινή Θεσσαλονίκη, ως το σημαντικότερο πολιτικό, οικονομικό, πνευματικό και καλλιτεχνικό κέντρο μετά την Κωνσταντινούπολη, στο ευρωπαϊκό τμήμα της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Την πόλη, στην οποία, μετά

2014 represents a landmark for the Museum of Byzantine Culture since twenty years have passed since it first opened up its doors to the city's public, and indeed with its first temporary exhibition, 'Byzantine Treasures of Thessaloniki: the return journey' on 11 September 1994. That exhibition precisely signified the return of Byzantine antiquities on 14 June 1994, which were being 'repatriated' after around 80 years in Athens in the Byzantine and Christian Museum, where they had been removed to in 1916. In the context of this anniversary, the Museum is arranging a series of activities under the general title of '20 years after the return journey, 20 years of the Museum of Byzantine Culture' with a specially designed logo.

The first event is the exhibition we are officially opening today, titled 'Ex Thessalonica Lux', which is being held in the temporary exhibition wing 'Kyriakos Krokos'. This exhibition pays tribute to Byzantine Thessaloniki as the most important political, financial, spiritual and art centre after Constantinople in the European part of the Byzantine Empire. Following the liberation of the city in 1913, the General Governor of Macedonia, Stefanos Dragoumis ordered that a 'Central Byzantine Museum' be established. In the same year, the Professor of Byzantine Art and Archaeology,

Τῶν Ἀποστόλων εἰσδεχόμενοι τὴν ἑλλαμψίν,
 ὧς Σλάβων ὥφθητε φωστῆρες καὶ διδάσκαλοι,
 τὸν τῆς χάριτος κηρύξαντες πᾶσι λόγον.
 Ἀλλὰ ὦ Κύριλλε παμμάκαρ καὶ Μεθόδιε
 πάσης βλάβης ἐκλυτρώσασθε καὶ θλίψεως
 οὓς κραυγάζοντας, χαίροις ζεύγος μακάριον.
 Drenched in the glow of the Apostles,
 acknowledged the luminaries and teachers,
 who preached to all the Word of God's Grace.
 O blissful Cyril and Methodius redeemed
 from every harm and grief of those who plead.
 Rejoice O blessed pair.

[illegible][illegible]

την απελευθέρωσή της, διατάσσεται το 1913, από τον τότε Γενικό Διοικητή Μακεδονίας Στέφανο Δραγούμη, να ιδρυθεί «Κεντρικόν Βυζαντινόν Μουσείον». Την ίδια χρονιά ο καθηγητής βυζαντινής τέχνης και αρχαιολογίας Αδαμάντιος Αδαμαντίου υποβάλλει υπόμνημα «περί ιδρύσεως και οργανώσεως Κεντρικού Βυζαντινού Μουσείου εν Μακεδονία», αναπτύσσοντας τους λόγους, για τους οποίους «η πόλις του Κεντρικού Βυζαντινού Μουσείου πρέπει να είναι η δευτέρα πρωτεύουσα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, η επίσημος μεσαιωνική πόλις της Θεσσαλονίκης». Η συμβολή της Θεσσαλονίκης των μέσων βυζαντινών χρόνων με την πνευματική, καλλιτεχνική και πολιτιστική της παραγωγή γενικότερα, από τον 9^ο αι. κ.ε., είναι καθοριστική για την ακτινοβολία του Βυζαντίου στον τότε γνωστό κόσμο και ιδιαίτερα στους βαλκανικούς λαούς. Την εποχή αυτή η πόλη της Θεσσαλονίκης ανέθρεψε τους αδελφούς Κωνσταντίνο - Κύριλλο και Μεθόδιο, τους φωτιστές των Σλάβων. Μέσα από την πρωτότυπη αυτή έκθεση, η οποία συμπίπτει χρονικά, κατά ευτυχή συγκυρία, με την Προεδρία της χώρας μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση αναδεικνύεται η καθοριστική συμβολή των Θεσσαλονικέων αδελφών στην επινόηση της σλαβικής γραφής, του γλαγολιτικού αλφαβήτου και την καθιέρωση του τρίτου επίσημου αλφαβήτου της σημερινής Ευρωπαϊκής Ένωσης, του κυριλλικού, στη συνακόλουθη διάδοση του Χριστιανισμού, του βυζαντινού πολιτισμού και της ελληνικής παιδείας στον κόσμο της σημερινής Κεντρικής Ευρώπης και όχι μόνον. Το Μουσείο μας πέρυσι συμμετείχε ενεργά στους εορτασμούς του έτους 2013 που ανακηρύχτηκε από το Δήμο Θεσσαλονίκης ως έτος αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου, με αφορμή τη συμπλήρωση 1150 χρόνων από την αποστολή τους στη Μεγάλη Μοραβία, με δύο φωτογραφικές εκθέσεις σε συνεργασία με τον Δήμο, τα Γενικά Προξενία των Δημοκρατιών της Βουλγαρίας και της Σερβίας, το Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και με τη συνδιοργάνωση ενός Διεθνούς Συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε στα δύο αμφιθέατρα του Μουσείου μας. Η μία εκ των δύο εκθέσεων «Το φως των Γραμμάτων», που δημιουργήθηκε από το Ινστιτούτο Πολιτισμού του Υπουργείου Εξωτερικών της Βουλγαρίας και το Κέντρο Σλαβικών και Βυζαντινών Μελετών, Ίδρυμα Elena και Ivan Dujčev, φιλοξενείται και σήμερα στον άνω όροφο της πτέρυγας περιοδικών εκθέσεων. Παρουσιάζει μια σειρά από τα σημαντικότερα διακοσμημένα χειρόγραφα που χρονολογούνται από τον 10^ο έως τον 17^ο αιώνα, γραμμένα στο γλαγολιτικό και κυριλλικό αλφάβητο και φυλάσσονται σε διάφορα μουσεία και πολιτιστικά ιδρύματα του κόσμου. Ο εμπνευσμένος τίτλος δείχνει ακριβώς τη σημασία του αλφαβήτου ως το φως που φώτισε κυριολεκτικά και μεταφορικά τον σλαβικό κόσμο και

Adamantios Adamantiou, submitted a memorandum on 'the foundation and organisation of a central Byzantine Museum in Macedonia' arguing that 'the city for the central Byzantine Museum must be the second city of the Byzantine Empire, the official medieval city of Thessaloniki'. The part played by Thessaloniki in the Middle Byzantine period through the intellectual, artistic and political ferment from the 9th century and beyond was crucial in spreading Byzantine culture to the then known world, and particularly to the Balkan peoples. At that time, the brothers Constantine - Cyril and Methodius, those light-bringers for the Slavs, were growing up in Thessaloniki. This original exhibition, which coincides by happy accident with our country's Presidency of the European Union, highlights the definitive mark the Thessaloniki brothers made in devising the Slavic written language, the Glagolitic alphabet and establishing the third official alphabet of the European Union, the Cyrillic, and as a concomitant to this, disseminated Christianity, Byzantine culture and Greek education to the peoples of Central Europe and beyond. By way of celebrating 1150 years since their mission to Great Moravia, 2013 was declared by the Municipality of Thessaloniki as the year of Saints Cyril and Methodius. Our museum took a leading role in this celebration by holding two photographic exhibitions in collaboration with the Municipality, the General Consulates of Bulgaria and Serbia, the Department of Balkan, Slavic and Oriental Studies of the University of Macedonia, as well as coorganising an international congress held in the museum's two amphitheatres. One of the two exhibitions, 'The Light of Letters', arranged by the Institute of Culture of the Bulgarian Ministry of Foreign Affairs and the Centre for Slavo - Byzantine Studies, Elena and Ivan Dujčev Foundation is still on at the moment in the upper floor of the temporary exhibitions' wing. On display are a number of important illuminated manuscripts dating from the 10th to the 17th centuries written in the Glagolitic and Cyrillic alphabets which have been loaned by various museums and cultural institutes around the world. The inspired title shows exactly the significance of the alphabet as the light which literally and metaphorically lit up the Slav world and determined its cultural course. This Light came from Thessaloniki of the 9th century. Hence, the exhibition 'Ex Thessalonica Lux' which we are today officially opening.

Six sections and twenty sub-sections, with a wealth of supplementary and explanatory material, 'light up' the Middle Byzantine Period and the largely unknown 9th century, the spiritual and cultural cornerstone of Thessaloniki and Constantinople as well as the diplomatic, apostolic and cultural contribution of

ιστία

οργάνισμ που συνένελε πληροφορίες από κάθε δυνατή πηγή και κρατούσε
ροού, η κριτική για να εντυπωσιαστούν, κ.λπ. Ο αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης
πολλούς που έπαιναν αποκλειστικά εμπιστοσύνη στους κληρικούς.
ιμπατισ των αδελφών Κωνσταντίνου -Κωνσταντίνου και Μεθοδίου. Άλλα μια
ροκόλοισαν προβλήματα, στρατολογήσαν οι Ρωμαίοι. Αν οι Ρωμαίοι Έσπερ
Βυζαντινός πάντα είχαν σε στρατό τους κάποιον σύμβουλο να συνδράμει.

acy

h collected information from every possible source and kept files on such
was required to impress etc.The Emperor, if Constantinople did not retain
at aristocrats or clerics who were familiar with those countries and peoples
the maintaining of the balance in the relations with the 'barbarous' peoples
themselves, the Patzruks or Pechenegs would be called in. The Cumans and
y available and ready for action whenever another turned on them.

Το χρυσό νόμισμα ήταν το χρυσό του Βυζαντίου και εξακολουθούσε να είναι
το κυρίαρχο νόμισμα στην Ευρώπη του Μεσαίωνα, αφού οι λαοί της Ευρώπης
σημειώσαν να χρησιμοποιούν μόνο και μόνο χρυσό νομίσματα. Αυτός δεν ήταν
σε αντίθεση με άλλους λαούς της Ευρώπης, όπως οι Γερμανοί, οι οποίοι
Μόναχου Θεοφίλου Στάιχμπεργκ, περί το 1070.

The Byzantine currency was the gold of Western Europe and had enormous
influence. The 'Carolingian' gold coins were made (mainly) and often a result
of gold being sent to the emperor at a point of time when the emperor
used the gold of Western gold. Head of gold coin, Museum of Byzantine Culture,
early 10th century.

Ο Καρλομάγνος

Το πολιτικό σχίσμα. Την ημέρα των Χριστουγέννων του έτους 800, ενώ ο Κάρολος περιεπαύετο γραμμένος στον ναό του Αγίου Πέτρου της Ρώμης, ο Πάπας Αδων Γ' τον έβαλε
πιασε μια χρυσή κορώνα στο σκεπμένο κεφάλι του βασιλιά απόφοιτος των Αυτοκρατορίας (Imperator Romanorum). Τα συμφέροντα
οι ανταγωνισμοί για την ηνικαυματική και κίτριως πολιτική εξουσία δάπαναν τη μάχη της έπειτα Χριστιανική Οικουμένη σε δύο παράλληλους κόσμους, τον Βυζαντινό και
τον Φραγκικό. Αν και η ίδρυση του κράτους του Καρλομάγνου ανέκοψε την επιρροή του Βυζαντίου στα παλαιά εδάφη του Δυτικού Ρωμαϊκού Κράτους, η αυτοκρατορία
μπήκε τον 9ο αιώνα να αναλάβει με επιτυχία δράση εκκρηκτισανόμο και πολιτιστικής επίδρασης σε γειτονικούς λαούς, εντάσσοντας τους έτσι στη σφαίρα της πολιτικής
της επιρροής αλλά και στην πολιτιστική της κοινότητα, τη «Βυζαντινή Κοινωνία».

Charlemagne

The political schism. On Christmas Day in the year 800, as Charles knelt in prayer at the Church of St. Peter's in Rome, Pope Leo III placed a gold crown on the bowed
head of the King, making him Emperor of the Holy Roman Empire (Imperator Romanorum). Interests and competition for spiritual and above all political power split
the erstwhile united Christian Eucumeny into two parallel worlds, the Byzantine and the Frankish (Western). Although the founding of Charlemagne's state interrupted
the influence of Byzantium in the old territories of the Western Roman State, in the 9th century the Empire could successfully assume the act of conversion to Christianity
and culturally influence neighbouring peoples, thus incorporating them within its sphere of influence as well as in its cultural community, the 'Byzantine Commonwealth'.

Η απεικόνιση του αυτοκρατορικού σκηνικού. Ο Πάπας Αδων Γ' τον έβαλε
Αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, αφού τον στέφανε με το χρυσό
Πάπας, Εκκλησιαστικό του ναύα, 1470.

Illustration of an imperial scene. Pope Leo III crowns Charlemagne Emperor
of the Holy Roman Empire and Western Europe following Christmas Eve, 800.
British Library, 14th century.

Το πρώτο θεολογικό σχίσμα (Filioque). Το Filioque (Filiusque) προσέθηκε στο θεολογικό
ήχημα που αφορά το «Σύμβολο της Νίκαιας», όπως αυτό έγινε αποδεκτό κατά την Οικουμενική
Οικουμενική Σύνοδο στα 325 και αναφέρεται στο Άγιο Πνεύμα «το εκ του Πατρός εκπνεύσαντος».
Μια τοιαύτη ομοιοτυπία συνέβησε στα Τολέδο το 589, παραβιάζοντας στην παραγωγή αυτή
τη προσέθεσε «και εκ του Υιού» (Filioque).
The first religious schism (Filioque). The Filioque is a theological debate concerning the Holy
Council, as adopted by the Ecumenical Synod of the same name in 325 which refers to the Holy
Spirit as 'Proceeding from the Father'. A local Spanish Synod of priests in Toledo in 589 substituted
with the above phrase, adding 'and from the Son' (Latin: Filioque).

Εικονομαχία

Ο όρος Εικονομαχία αναφέρεται στη θεολογική και πολιτικο-οικονομική διαμάχη που εξίστασε στο Ανατολικό Ρωμαϊκό Κράτος κατά το μέγα
1ου αιώνα του 8ου αιώνα αναφερόμενη με τη λατρεία ή μη των εικόνων. Στην πραγματικότητα όμως, η διαμάχη αυτή αποτελούσε μια πρόφαση, ενώ η
1 ανέπτυξε μερικές αλλαγές των θεολογικών, πολιτικών και κοινωνικών προτεραιοτήτων της αυτοκρατορίας. Η Εικονομαχία έληξε με επιτυχία
στην πρώτη Κυριακή των νηστειών, στις 11 Μαρτίου 843, η οποία και γιορτάζεται μέχρι σήμερα ως «Κωνσταντή της Ορθοδοξίας».

Iconoclasm

The term 'Iconoclasm' refers to the theological and politico-economic fight that raged in the Eastern Roman Empire over the greatest part
half of the 8th century, and concerned the devotion or not to icons. In reality, however, this controversy was simply a pretext, while the re
with the need for a radical change in the ideological, political and social priorities of the Empire. The period of iconoclasm ended with a
restoration of icon veneration on the first Sunday of the Great Lent on 11 March 843, which is celebrated to this day as the 'Sunday of Orthodoxy'.

Η εικονομαχία αναφέρεται στη διαμάχη
με τη λατρεία ή μη των εικόνων. Στην πραγματικότητα όμως, η διαμάχη αυτή αποτελούσε μια πρόφαση, ενώ η
1 ανέπτυξε μερικές αλλαγές των θεολογικών, πολιτικών και κοινωνικών προτεραιοτήτων της αυτοκρατορίας. Η Εικονομαχία έληξε με επιτυχία
στην πρώτη Κυριακή των νηστειών, στις 11 Μαρτίου 843, η οποία και γιορτάζεται μέχρι σήμερα ως «Κωνσταντή της Ορθοδοξίας».

Iconoclasm

acy

καθόρισε την εξέλιξη του πολιτισμού του. Αυτό το Φως προήλθε από τη Θεσσαλονίκη του 9^{ου} αι. «Εκ Θεσσαλονίκης Φως» λοιπόν η έκθεση που εγκαινιάζουμε σήμερα.

Μέσα από έξι ενότητες και είκοσι υποενότητες, με πλούσιο εποπτικό και επεξηγηματικό υλικό, «φωτίζονται» η μεσοβυζαντινή Θεσσαλονίκη και ο εν πολλοίς άγνωστος 9^{ος} αι., το πνευματικό και πολιτιστικό υπόβαθρο στην πόλη και την Κωνσταντινούπολη, η διπλωματική, ιεραποστολική και εκπολιτιστική δράση των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου στους Σλάβους της σημερινής Κεντρικής Ευρώπης, καθώς και ο απόηχος του έργου τους μέσω της δράσης των μαθητών τους. Εκτός από το πλούσιο φωτογραφικό και εποπτικό υλικό, το οποίο λειτουργεί και ως έκθεμα, η έκθεση εμπλουτίζεται από επιλεγμένο αυθεντικό υλικό, περί τα εκατό αντικείμενα, με προέλευση τις Συλλογές του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού, της 9^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, της 10^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων καθώς και της Συλλογής Γεωργίου Τσολοζίδη. Νομίσματα, σφραγίδες, κεραμικά, είδη ένδυσης και καλλωπισμού, αντικείμενα λατρείας και ευλάβειας, αρχιτεκτονικά γλυπτά, επιγραφές σε λίθο και σε πηλό, εργαστηριακά κατάλοιπα αναδεικνύουν πτυχές του δημόσιου και ιδιωτικού βίου, της προσωπογραφίας, της διοίκησης, της τέχνης της περιόδου. Το μεγαλύτερο μέρος του υλικού αυτού παρουσιάζεται για πρώτη φορά στο κοινό και προέρχεται από πρόσφατες ανασκαφικές έρευνες. Ένας αριθμός αντικειμένων που απεικονίζονται φωτογραφικά προέρχεται από τη μόνιμη έκθεση του Μουσείου συνδέοντας τις δύο εκθέσεις, ενώ γενικότερα η περιοδική έκθεση που εγκαινιάζουμε, λόγω της θεματικής της, συνομιλεί και συμπληρώνει την 4^η αίθουσα της μόνιμης έκθεσης, με τίτλο «Από την Εικονομαχία στη Λάμψη των Μακεδόνων και των Κομνηνών, αφιερωμένη στη μεσοβυζαντινή περίοδο».

Ο 9^{ος} αι. με τον Θρίαμβο της Ορθοδοξίας το 843, μετά την εικονομαχική κρίση και την αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας στην Ανατολή και τη Νότια Βαλκανική σηματοδοτεί την έναρξη μιας νέας εποχής, η οποία χαρακτηρίζεται από την αναγέννηση των γραμμάτων και της ελληνικής παιδείας, τον βυζαντινό ανθρωπισμό και την οικουμενική ιδέα του Βυζαντίου. Σ' αυτήν την αναγεννητική κίνηση δεσπόζει η μορφή του πατριάρχη Φωτίου και το σημαντικότερο επίτευγμά της θεωρείται το αποστολικό έργο των αδελφών Κωνσταντίνου - Κυρίλλου και Μεθοδίου. Ο εκχριστιανισμός των Σλάβων και των Βουλγάρων και η δημιουργία του σλαβικού αλφαβήτου αποτελούν το μεγαλύτερο κατόρθωμα του ελληνικού πνεύματος και της αναγεννημένης ορθόδοξης Εκκλησίας και εκφράζουν

Saints Cyril and Methodius to the Slavs of today's Central Europe, and the impact of their work through the actions of their students.

Apart from the copious photographic and supplementary material, functioning as an exhibit, the exhibition is enriched by selective authentic material, around one hundred objects coming from the Collections of the Museum of Byzantine Culture itself, the 9th Ephorate of Byzantine Antiquities, the 10th Ephorate of Byzantine Antiquities as well as the Georgios Tsolozidis Collection. Coins, seals, pottery, clothing and ornamental objects, objects of devotion and veneration, architectural sculptures, stone and clay inscriptions, workshop pieces shed light on aspects of public and private life, individual portraits, the administration and the art of that period. The bulk of this material is displayed for the first time to the public, having been unearthed in recent archaeological digs. A number of objects appearing in photographs are from the Museum's permanent exhibition, linking the two exhibitions, while, because of its subject matter, the temporary exhibition being opened today alludes to and dovetails generally with the 4th room of the permanent exhibition, titled 'From iconoclasm to the splendours of the Macedonian and Comnene Dynasties', focusing on the Middle Byzantine period.

Following the crisis over the iconoclasts and the restoration of Byzantine rule in the East and the Southern Balkans, the 9th century saw the triumph of Orthodoxy in 843 and the dawning of a new age, considered as the rebirth of letters and Greek learning, of Byzantine humanism and the ecumenical notion of Byzantium. During this time of rebirth, the figure of the Patriarch Photius dominates, the pinnacle of his success being the apostolic work of Constantine - Cyril and Methodius. The converting of the Slavs and Bulgarians and the creation of the Slavic alphabet are the greatest attainments of the Greek spirit and the revitalised Orthodox Church, precisely reflecting the main political objectives of Byzantium at that time. The Byzantine, Eastern Roman Empire did not only aim to restore its former frontiers, through its military might but also wanted to disseminate Greek civilisation and the Orthodox Christian faith to new peoples, a plan that would have massive political and cultural repercussions, both for itself as well as for the course of the newly converted peoples. After the emergence of a new empire in the West at the dawn of the 9th century which claims to take over the mantle of Rome, Byzantine policy is supported by the ecumenism of Greek learning, Greek tradition and the Orthodox

ακριβώς τις πολιτικές επιδιώξεις που κυριαρχούν την εποχή εκείνη στο Βυζάντιο. Η βυζαντινή, ανατολική ρωμαϊκή αυτοκρατορία δεν επιδιώκει μόνο να αποκαταστήσει με τη στρατιωτική της δύναμη τα παλαιά της σύνορα αλλά παράλληλα να διαδώσει σε νέους λαούς τον ελληνικό πολιτισμό και την ορθόδοξη χριστιανική πίστη, έργο που θα έχει τεράστιες πολιτικές και πολιτιστικές επιπτώσεις τόσο για την ίδια, όσο και για την εξέλιξη των νεοφώτιστων λαών. Μετά τη δημιουργία, στην αυγή του 9^{ου} αι., μιας νέας αυτοκρατορίας στη Δύση, που διεκδικεί την κληρονομιά της Ρώμης, η πολιτική του Βυζαντίου στηρίζεται στον οικουμενισμό της ελληνικής παιδείας, στην ελληνική παράδοση και στην ορθόδοξη πίστη. Το βυζαντινό κράτος αναμορφώνεται σε μια αυτοκρατορία του ελληνικού έθνους. Με τη δημιουργία του σλαβικού αλφαβήτου η γλώσσα των Σλάβων εντάχθηκε μέσα στον κύκλο των γραφόμενων ευρωπαϊκών γλωσσών και έγινε δεκτή ως γλώσσα εκκλησιαστική. Ως τότε στη λειτουργία και στην Εκκλησία χρησιμοποιούσαν αποκλειστικά μια από τις τρεις γλώσσες, που σύμφωνα με την ευαγγελική παράδοση θεωρούσαν ιερές: την ελληνική, τη λατινική και την εβραϊκή. Όπως παρατήρησε εύστοχα ο ακαδημαϊκός Διονύσιος Ζακυνθινός «η βυζαντινή αυτοκρατορία».... «θυσίασε τον οικουμενισμό της ελληνικής γλώσσας για να διατηρήσει την παγκοσμιότητα της παιδείας της». Σύμφωνα με τον ιστορικό Dimitri Obolensky, το χρέος των Σλάβων προς τους Θεσσαλονικείς αδελφούς είναι μεγάλο, διότι μια αποστολή που αποσκοπούσε αρχικά να κηρύξει τον Χριστιανισμό στο μοραβικό ιδίωμα κατέληξε στη γένεση ενός ολόκληρου σλαβικού πολιτισμού» γιατί έκανε προσιτούς στους νέους αυτούς λαούς τους θησαυρούς της ελληνικής παιδείας και του βυζαντινού πολιτισμού. Η ανάπτυξη της σλαβικής γλώσσας δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την πνευματική χειραφέτηση των σλαβικών λαών και ο χριστιανισμός υπήρξε συντελεστής πολιτικής ενότητας στους Σλάβους και τους Βουλγάρους. Η σημασία αυτού του γεγονότος τονίζεται στην έκθεση με μια εντυπωσιακή κεντρική κατασκευή που αναπαριστά ένα υπερμεγέθες ειλητάριο, το οποίο κατέρχεται από την οροφή και ξετυλίγεται μπροστά μας με κείμενα γραμμένα στο γλαγολιτικό και κυριλλικό αλφάβητο λουσμένο στο Φως, το Φως των Γραμμάτων, το εκ Θεσσαλονίκης Φως.

Ευχαριστώ τις/τους

Δρ. Δέσποινα Μακροπούλου, Προϊσταμένη 9^{ης} ΕΒΑ
κ. Ιωάννη Κανονίδη, Προϊστάμενο 10^{ης} ΕΒΑ
κ. Μάτα Τσολοζίδη - Ζησιάδη, Συλλέκτρια
Δρ. Φαίδωνα Μαλιγκούδη, Ομότιμο Καθηγητή Α.Π.Θ.

faith. The Byzantine Empire is reformed into an Empire of the Greek nation. With the creation of the Slavic alphabet, the Slavic language is incorporated within the group of written European languages and is accepted as an ecclesiastic language. In accordance with gospel tradition, up until that time in the church services as well as in the Church itself, one of the sacred three languages would be exclusively used: Greek, Latin or Hebrew. As the academician Dionysios Zakynthinos correctly observed, 'the Byzantine Empire...sacrificed the ecumenical nature of the Greek language to preserve the universality of its learning'. According to the historian Dimitri Obolensky, the debt owed by the Slavs to the Thessaloniki brothers is great, since a mission which initially aimed to preach Christianity in the Moravian dialect ended up by spawning a whole Slavic culture 'since it exposed these new peoples to the treasures of Greek learning and Byzantine culture. The development of the Slavic language laid the foundations for the spiritual emancipation of the Slavic peoples, thus Christianity was the factor that united the Slavs and the Bulgarians. The significance of this fact is underlined in the exhibition with an impressive central construction, representing an enormous scroll, which drops down from the ceiling and unfurls before us, showing texts written in the glagolitic and Cyrillic alphabets bathed in Light, the Light of Letters, the ex Thessalonica Lux.

I would like to thank:

Dr. Despina Makropoulou, Director of the 9th Ephorate of Byzantine Antiquities
Mr Ioannis Kanonidis, Director of the 10th Ephorate of Byzantine Antiquities
Ms Mata Tsolezidi - Zisiadi, Collector
Dr. Faidon Maligkoudis, Emeritus Professor, Aristotle University of Thessaloniki
Dr. Lyudmil Vagalinski, Director of the National Institute of Archaeology with Museum of Sofia for his impeccable cooperation in staging the exhibition,
Metropolitiki Anaptixiaki S.A., Municipality of Thessaloniki (President, Mr Spyros Pegkas, Appointed Consultant for Tourism & International Relations Municipality of Thessaloniki) and the Philoptochos Adelfotita Andron Thessalonikis (President Mr Theodoros Dardavesis) for its financial support, my colleagues, the co - curator Panagiotis Kambanis, the archaeologist - museologist Tasos Antonaras, the art historian Iro Katsariadou for arranging the museological study, the architect Dimitris Vlachos and the Company 'Polyptychon' for the exhibition design and the marvellous graphics, our Museum architect,

◀ Ροτόντα, τεταρτοσφαίριο κόγχης αψίδας. Τοιχογραφία Ανάληψης, τέλη 9^{ου} αι. Θεσσαλονίκη (λεπτομέρεια, φωτογραφικό αρχείο ΜΒΠ)
Rotonda, quadrant of the apse. Fresco of the Ascension, late 9th c. Thessaloniki (detail, photographic archive of MBP)

Δρ. Lyudmil Vagalinski, Διευθυντή Εθνικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου και Μουσείου της Σόφιας για την άψογη συνεργασία στην υλοποίηση της έκθεσης,

Τη Μητροπολιτική Αναπτυξιακή Α.Ε. του Δήμου Θεσσαλονίκης (Πρόεδρο, κ. Σπύρο Πέγκα, Εντεταλμένο Σύμβουλο Τουρισμού & Διεθνών Σχέσεων Δ.Θ.) και τη Φιλόπτωχο Αδελφότητα Ανδρών Θεσσαλονίκης (Πρόεδρο, κ. Θεόδωρο Δαρδαβέση) για την οικονομική υποστήριξη, τους συναδέλφους μου, τον συνεπιμελητή αρχαιολόγο Παναγιώτη Καμπάνη, τον αρχαιολόγο - μουσειολόγο Τάσο Αντωνάρα, την ιστορικό τέχνης Ηρώ Κατσαρίδου για την επεξεργασία της μουσειολογικής μελέτης, τον αρχιτέκτονα, κ. Δημήτρη Βλάχο και την εταιρία «Πολύπτυχον» για το μουσειογραφικό σχεδιασμό και τα υπέροχα γραφιστικά, την αρχιτέκτονα του Μουσείου μας Ευθυμία Παπασωτηρίου για τη μουσειογραφική εφαρμογή, τους συντηρητές μας Λάζαρο Αποκατανίδη, Κυριάκο Μαθιό και Μάγδα Μουρατίδου, τους τεχνίτες μας Γιάννη Λαγό, Γιώργο Αλεξανδρή και Βασίλη Ρέμβο για τις κατασκευές και γενικότερα την τεχνική υποστήριξη, τους δικούς μας φωτιστές, τον Γιώργο Ζίγκα και τον Δημήτρη Ματζούκα, την μουσειολόγο Κατερίνα Μπιλιούρη για τις Δημόσιες Σχέσεις και τις συναδέλφους του Διοικητικού - Οικονομικού Βλασιάδου Αθηνά, Χριστίνα Γουδελή, Μαρία Λαμπριανού, Όλγα Μιχαλοπούλου, Σοφία Μουστακέα, Ευαγγελία Καγιά, Ελισάβετ Νικολαΐδου και Κική Χωτίδου, καθώς και όλους εσάς που υποστηρίζετε με την προσέλευσή σας στις δράσεις του Μουσείου μας.

Efthymia Papasotiriou for the implementation of the exhibition design, our conservators Lazaros Apokatanidis, Kyriakos Mathios and Magda Mouratidou, our technicians Giannis Lagos, Georgios Alexandris and Vasilis Remvos for the constructions and the technical support in general, our lighting staff, Georgios Zigkas and Dimitris Matzoukas, the museologist Katerina Biliouri for the public relations and our colleagues in the Administration - Finance office, Athina Vlasiadou, Christina Goudeli, Maria Lamprianou, Olga Michalopoulou, Sofia Moustakea, Evangelia Kagia, Elisavet Nikolaidou and Kiki Chotidou as well as all of you who have supported us by participating in the museum's activities.

31.1.2014

Δρ. Αγαθονίκη Τσιλιπάκου
Διευθύντρια Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού

31.1.2014

Dr. Agathoniki Tsilipakou
Director of the Museum of Byzantine Culture

Δρ. Αγαθονίκη Δ. Τσιλιπάκου
Δρ. Παναγιώτης Καμπάνης
Αρχαιολόγοι

Dr. Agathoniki D. Tsilipakou
Dr. Panagiotis Kambanis
Archaeologists

Εκ Θεσσαλονίκης Φως

Το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού ιδρύθηκε για να αποτελέσει κέντρο έρευνας, διαφύλαξης και μελέτης των στοιχείων του βυζαντινού πολιτισμού. Η λάμψη του πολιτισμού αυτού, που έζησε πάνω από χίλια χρόνια και πέρασε τα σύνορα της αυτοκρατορίας στην Ανατολή και στη Δύση, γοήτευσε και θάμπωσε τους σύγχρονους λαούς που άρχισαν να συρρέουν προς αυτήν άλλοτε ως εχθροί και άλλοτε ως φίλοι. Λίγοι βέβαια είχαν την απαιτούμενη παιδεία για να εκτιμήσουν την ποιότητά του, όλοι όμως διδάχθηκαν από αυτόν. Εξέχον παράδειγμα αποτελεί ο παιδευτικός ρόλος του Βυζαντίου προς τον σλαβικό κόσμο, όπου η Θεσσαλονίκη είχε καθοριστική συμβολή.

Το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, στο πλαίσιο του εορτασμού του Έτους των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου, διοργάνωσε την περιοδική έκθεση με τον τίτλο: «Έκ Θεσσαλονίκης Φῶς».

Η έκθεση, η οποία ήταν κυρίως φωτογραφική, είχε ως στόχο να παρουσιάσει τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν κατά τη διάρκεια της μεσοβυζαντινής περιόδου (8^{ος} - 12^{ος} αι.), τη συμβολή της Θεσσαλονίκης, τόπο καταγωγής και διαμόρφωσης της προσωπικότητας των Κυρίλλου και Μεθοδίου, το πνευματικό και πολιτιστικό υπόβαθρο της Κωνσταντινούπολης, τον «ομφαλό» του Κόσμου της περιόδου εκείνης, τη διπλωματική - ιεραποστολική - εκπολιτιστική δράση των δύο αγίων στους Σλάβους της σημερινής Κεντρικής Ευρώπης, καθώς και τη συμβολή τους στην επινόηση του γλαγολιτικού αλφαβήτου, με το οποίο μπόρεσαν να μεταφέρουν στους Σλάβους, όλο τον ποιητικό κόσμο των λειτουργικών βυζαντινών κειμένων, των ευαγγελικών και αποστολικών περικοπών, των κανονικών και νομικών κειμένων, καθώς και των ομιλιών των μεγάλων πατέρων της Εκκλησίας. Ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε, επίσης, στη διαμόρφωση του κυριλλικού αλφαβήτου από τους μαθητές τους και στο συνακόλουθο σταδιακό εκβυζαντινισμό και εκχριστιανισμό των Σλάβων.

Η έκθεση εμπλουτίστηκε από επιλεγμένο αυθεντικό υλικό, από τις Συλλογές του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού, της 9^{ης} και 10^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, καθώς και της Συλλογής Γεωργίου Τσολοζίδη. Η αρχαιότητα μέσα από τα κατάλοιπά της μας ταξίδεψε σε έναν πολυδιάστατο χώρο και μας πρόσφερε τη δυνατότητα να οραματιστούμε και να

Ex Thessalonica Lux

The Museum of Byzantine Culture was established as a centre for the research, preservation and study of the elements of Byzantine culture. The glory of this civilization lasted more than a thousand years and crossed the frontiers of the Empire in the East and in the West, charming and dazzling those peoples who began to swarm towards it at times as foes, at others as friends. Few of course had the necessary learning to appreciate its quality: all however learnt from it. A striking example of this is the educational role of Byzantium towards the Slavic world, where Thessaloniki made a crucial contribution.

The Museum of Byzantine Culture, as a part of the celebration of the year of Saints Cyril and Methodius organised the temporary exhibition titled 'Ex Thessalonica Lux'.

The exhibition, which was mainly photographic, aimed to present the events and developments which took place during the Middle Byzantine period (8th - 12th centuries), including: the contribution of Thessaloniki (birthplace and the city that shaped Cyril and Methodius), the spiritual and cultural cornerstone of Constantinople (the 'navel' of the World at that time), the diplomatic - apostolic - cultural activities of these two Saints amongst the Slavs (today's central Europe), as well as their contribution to the invention of the Glagolitic alphabet (through which they could transfer to the Slavs all the poetry of the liturgical Byzantine texts, the gospels and apostolic periscopes excerpts, canonical and legal texts, as well as the homilies of the Church Fathers). Much emphasis has also been placed on the refining of the Cyrillic alphabet by their students and the subsequent gradual 'Byzantification' and conversion to Christianity of the Slavs.

The exhibition was further enriched by selected authentic material from the collections of the Museum itself, the 9th and 10th Ephorates of Byzantine Antiquities as well as the Georgios Tsolozidis Collection. These remnants from antiquity took us to a multidimensional space, allowing us to imagine and experience the everyday lives of people of the past.

These days, when almost all of us live such a complex reality, the need to see links and build bridges between our cultural

βιώσουμε κάτι από την καθημερινότητα των ανθρώπων του παρελθόντος.

Στις μέρες μας, όπου όλοι σχεδόν βιώνουμε μια πολυδαίδαλη πραγματικότητα, γίνεται όλο και πιο επιτακτική η ανάγκη να συνδέσουμε τον πολιτισμό που κληρονομήσαμε με τη δική μας ζωή και να δημιουργήσουμε γέφυρες μεταξύ των *...περασμένων, των τωρινών και των μελλούμενων...*, όπως γράφει και ο Άγγλος νομπελίστας συγγραφέας Ουίλιαμ Γέιτς το 1927, στο έργο του «Ταξιδεύοντας στο Βυζάντιο».

Ο μουσειογραφικός σχεδιασμός της έκθεσης βασισμένος στο μουσειολογικό σκεπτικό αποσκοπούσε να αποδώσει την κεντρική ιδέα και στοχοθεσία της έκθεσης, όπως αυτή αποτυπώνεται στον τίτλο της: «Έκ Θεσσαλονίκης Φῶς».

Η έκθεση διαρθρώθηκε σε έξι ενότητες και είκοσι υποενότητες διαμορφωμένες με κατάλληλη εσωτερική διαρρύθμιση, χάρη σε κινητούς ξυλότοιχους, βιτρίνες και μεταλλικά πλαίσια, μέσω των οποίων παρουσιάζονταν τα αντικείμενα - εκθέματα με συνοδευτικά κείμενα και σχετικό εποπτικό υλικό, όπου απαιτούνταν, για την κατανόηση - επεξήγηση - συμπλήρωση της προσλαμβανόμενης πληροφορίας.

«Κάθε πρόοδος και κάθε τέχνη έχει την καταγωγή της στη χώρα μας», δήλωσε ο Κωνσταντίνος - Κύριλλος όταν επισκέφθηκε ως πρέσβης τους Άραβες το 851. Τα αρχαιολογικά ευρήματα, τα οποία συναποτελούν ένα επιβλητικό και πολύμορφο σύνολο της μεσοβυζαντινής Θεσσαλονίκης και της ευρύτερης της περιοχής, είχαν ως σκοπό να αναδείξουν, στο μέτρο του δυνατού, την ατμόσφαιρα της εποχής μέσα από την υποβλητικότητα που αυτά εκφράζουν και να μετατρέψουν τον Χρόνο σε έναν μοχλό αναστοχασμού και τρόπο ανασυγκρότησης των αξιών της ζωής. Ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στην επινόηση από τον Κωνσταντίνο - Κύριλλο της γλαγολιτικής γραφής, καθώς και στη δημιουργία της κυριλλικής γραφής από τους μαθητές των δύο Θεσσαλονικέων αδελφών.

Ο αριθμός των εκθεμάτων και η διάταξή τους στον χώρο υπαγορεύτηκαν από το απαιτούμενο υλικό που θα απέδιδε την κεντρική ιδέα και τη δυνατότητα δανεισμού αυτού, σε συνδυασμό με τις διαστάσεις της πτέρυγας περιοδικών εκθέσεων «Κυριάκος Κρόκος», όπου πραγματοποιήθηκε η έκθεση.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, στο ισόγειο αναπτύχθηκε η πρώτη ενότητα με τίτλο: «Ανιχνεύοντας το ιστορικό πλαίσιο: Μια σύνομη διαδρομή στο Χρόνο», η οποία κατανεμήθηκε σε επτά

inheritance and our own life has become more pressing, or, as the Irish Nobel - winning author William Yeats put it in his poem 'Sailing to Byzantium', written in 1927, to connect between *'...of what is past, or passing, or to come'*.

The exhibition design of the exhibition was based on the notion of communicating the central idea and setting objectives for the exhibition, such as that set out in the title 'Ex Thessalonica Lux'.

The exhibition was set out in six sections and twenty sub - sections designed with the appropriate interior arrangement, thanks to movable wooden screens, display cases and metal frames, inside which were the objects - exhibits with their accompanying texts and supplementary material whenever further explanation, elucidation etc. was required.

'Every step of progress and every art form have their origins in our country'. Thus declared Constantine - Cyril on a mission to the Arabs in 851. These archaeological finds, together comprising an impressive and multifarious representation of Middle Byzantine Thessaloniki and its environs, aimed to showcase as far as is possible the atmosphere of that time through evoking the past as a means of encouraging the visitor to reflect upon and reconstruct life's values. Particular importance was placed on Constantine - Cyril's invention of the Glagolitic script and the development of the Cyrillic alphabet by the students of the Thessaloniki brothers.

The number of exhibits and their spatial arrangement was dictated by the material needed which would convey the central idea and the feasibility of it being loaned in combination with the dimensions of the 'Kyriakos Krokos' temporary exhibition wing where the exhibition would be held.

In accordance with the above, the first sub - section 'Tracing the historical framework: A brief journey through Time', is located in the basement and is divided into seven sub - sections, whose aim was to provide the visitor with a better understanding of the Middle Byzantine period, a time which saw the brothers' 'Byzantification' and conversion of the Slavs and the invention of the two alphabets, Glagolitic and Cyrillic. Concretely, the sub - sections comprise the following: 1.1. The Eastern Roman Empire in the 9th century, 1.2. Internal Byzantine politics, 1.3. External Byzantine politics, 1.4. Byzantine diplomacy 1.5. Charlemagne, 1.5.1. The political schism, 1.5.2. The first religious schism (Filioque), 1.6. Iconoclastic period, 1.7. The rebirth of Letters and Arts.

υποενότητες, με στόχο την ενημέρωση και καλύτερη κατανόηση των επισκεπτών σχετικά με τη μεσοβυζαντινή περίοδο, κατά τη διάρκεια της οποίας συντελέστηκε ο εκβυζαντινισμός και εκχριστιανισμός των Σλάβων από τους Κύριλλο και Μεθόδιο, καθώς και την επινοήση των δύο αλφαβήτων, του γλαγολιτικού και του κυριλλικού. Συγκεκριμένα οι υποενότητες είχαν ως θέμα: 1.1 Η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία κατά τη διάρκεια του 9ου αιώνα, 1.2. Η εσωτερική πολιτική του Βυζαντίου, 1.3. Η εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου, 1.4. Η Βυζαντινή Διπλωματία, 1.5. Ο Καρλομάγνος, 1.5.1. Το πολιτικό σχίσμα, 1.5.2. Το πρώτο θρησκευτικό σχίσμα (Filioque), 1.6. Εικονομαχία, 1.7. Η αναβίωση των Γραμμάτων και των Τεχνών.

Η παρουσίαση ξεκινούσε με έναν χάρτη της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ο οποίος αποτέλεσε προϊόν μελέτης, ειδικά για τις ανάγκες της παρούσας έκθεσης. Διαμορφωμένος κατάλληλα παρουσιάζει τα όρια της επικράτειας του Βυζαντίου κατά τους μεσοβυζαντινούς χρόνους και ειδικότερα τον 9^ο αι., περίοδο, κατά την οποία έδρασαν οι αδελφοί Κύριλλος και Μεθόδιος. Στη συνέχεια οι πληροφορίες κάθε υποενότητας δόθηκαν γραφιστικά με μικρά επεξηγηματικά κείμενα εμπλουτισμένα με το ανάλογο φωτογραφικό υλικό, καθώς και με αυθεντικό αρχαιολογικό υλικό τοποθετημένο είτε μέσα σε βιτρίνες, είτε ελεύθερα στον χώρο. Τα αντικείμενα αυτά σχετίζονταν με την γενικότερη ιστορία του Βυζαντίου κατά τη μεσοβυζαντινή εποχή.

Ανεβαίνοντας στο ανώγειο ο επισκέπτης στα δεξιά του συναντούσε τη δεύτερη ενότητα με τίτλο: «Θεσσαλονίκη πόλις περιώνυμος, άριστη κλέος». Πρόκειται για μια ενότητα με ιδιαίτερο και ειδικό βάρος για τη Θεσσαλονίκη και το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, μιας και αποτελεί τη γενέθλια πόλη των δύο αδελφών αγίων. Ένας χάρτης της πόλης με τα μνημεία της εποχής είχε ως στόχο να εντάξει το κοινό στον χώρο και στον χρόνο και ταυτόχρονα να του δώσει πληροφορίες σχετικά με την αρχιτεκτονική και την τέχνη στην πόλη κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο. Η καθημερινότητα των πολιτών της Θεσσαλονίκης ήταν το δεύτερο ζητούμενο της συγκεκριμένης ενότητας. Όπως και στην πρώτη ενότητα έτσι και εδώ οι πληροφορίες δόθηκαν μέσω γραφιστικών, φωτογραφικών αποδόσεων αλλά και αρχαιολογικών αντικειμένων. Τα εντυπωσιακά αντικείμενα που απεικονίζονταν ήταν επιλεγμένα από τα εκθέματα της αντίστοιχης περιόδου στις μόνιμες αίθουσες του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού.

Συνεχίζοντας το ταξίδι στην Ιστορία, η τρίτη ενότητα ήταν αφιερωμένη στην Κωνσταντινούπολη, τον «Ομφαλό» του Κόσμου, μια πόλη που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη μόρφωση

The presentation began with a map of the Byzantine Empire, the subject under discussion, particularly for this exhibition. The map showed the frontiers of the Empire during the Middle Byzantine period, and, specifically the 9th century, the time when Cyril and Methodius were active. The information for each sub-section was presented with graphics and short explanatory texts accompanied by photographic material as well as by authentic archaeological objects placed either inside the cases or freely in the space. These objects correlated with the general history of the Middle Byzantine Empire.

Moving to the upper level of the ground floor, the visitor would see on his right the second section «Θεσσαλονίκη πόλις περιώνυμος, άριστη κλέος» ('Thessaloniki famed city, much glorified'). This section had special relevance to Thessaloniki and the Museum, since it is the city where the two brothers were born. A map of the city with its monuments served to introduce the visitor to the time and place while providing information on the architecture and art of the city during the aforementioned time.

This section also presented the everyday life of the citizens of Thessaloniki as a second element. As in the first section, information was presented in the form of graphics, photographs and archaeological objects. The impressive objects portrayed were chosen from exhibits of the same period in the Museum's permanent rooms.

Continuing the journey through history, the third section focused on Constantinople, the 'Navel' of the World, a city which played a crucial role in shaping Cyril and Methodius' education at the University of Magnaura, Europe's first university. It was in Constantinople that the two brothers came in contact with Michael III and Patriarch Photius, one of the giants of European civilization. Photius is considered to have conceived the idea of Byzantification and conversion of the Slavic people, as well as being their guiding light.

'Spreading the Word of God. The missions of Cyril and Methodius' was the title of the fourth and perhaps most distinctive section, which covered the brothers' diplomatic missions, first in the Arabic Abbasid Caliphate and thereafter in Khazar, Chersonesus, Great Moravia, Italy (Venice and Rome) and finally in Panonia. A large map traced the routes they followed. Information with additional photographic material was provided to show their activities in each of the cities - destinations.

The fifth section was dedicated to Writing. An impressive sculpture - scroll with embossed letter - shaped symbols,

των Κυρίλλου και Μεθοδίου, στο Πανεπιστήμιο της Μαγναύρας, το πρώτο Πανεπιστήμιο της Ευρώπης. Στην Κωνσταντινούπολη οι δύο αδελφοί ήρθαν σε επαφή τόσο με την αυτοκρατορική αυλή του Μιχαήλ Γ', όσο και με τον πατριάρχη Φώτιο, μια από τις μεγαλύτερες προσωπικότητες του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Ο Φώτιος θεωρείται ο εμπνευστής του σχεδίου εκβυζαντινισμού και εκχριστιανισμού του σλαβικού λαού, καθώς και ο καθοδηγητής τους.

«Διαδίδοντας τον Λόγο του Θεού. Οι αποστολές των Κυρίλλου και Μεθοδίου», ήταν ο τίτλος της τέταρτης και ίσως πιο ξεχωριστής ενότητας, η οποία διαπραγματευόταν τις διπλωματικές αποστολές των δύο αδελφών, πρώτα στο Αραβικό Χαλιφάτο των Αββασιδών και κατόπιν στη Χαζαρία, τη Χερσώνα, τη Μεγάλη Μοραβία, την Ιταλία (Βενετία και Ρώμη) και τέλος την Παννονία. Σε έναν μεγάλων διαστάσεων χάρτη σημειώθηκαν οι διάφορες διαδρομές που ακολουθήθηκαν. Σε κάθε πόλη - σταθμό, υπήρχαν οι σχετικές πληροφορίες για τη δράση τους, οι οποίες γίνονταν περισσότερο κατανοητές με τη βοήθεια του φωτογραφικού υλικού.

Η πέμπτη ενότητα ήταν αφιερωμένη στη Γραφή. Ένα εντυπωσιακό γλυπτό - ειλητό με ανάγλυφα τα γραμματόσημα σύμβολα του γλαγολιτικού και κυριλλικού αλφαβήτου, δικαίωσε την προσδοκία μας, τραβώντας την προσοχή των επισκεπτών, τόσο με την επιβλητικότητά του στον χώρο, όσο και με τις πληροφορίες που προσέφερε. Κάθε «ιστορικού περιεχομένου» έκθεση, η οποία στηρίζεται κυρίως σε φωτογραφικό και πληροφοριακό υλικό, αντιμετωπίζει το πρόβλημα της μονοδιάστασης του χώρου. Το γλυπτό ειλητό μαζί με τα λιγοστά, αλλά ξεχωριστά αρχαιολογικά αντικείμενα, «ξεκόλλησε» την έκθεση από τους τοίχους και δημιούργησε μια τρισδιάστατη ατμόσφαιρα.

Η έκτη και τελευταία ενότητα έφερε τον τίτλο: «Βίω λαμπτήρα εύκλειας άνηψαν. Αποτίμηση της προσφοράς τους». Ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος με τη ζωή τους άναψαν τον ένδοξο λαμπτήρα της γνώσης, όχι μόνο στον σλαβικό κόσμο αλλά και στην παγκόσμια κληρονομιά. Η πνευματική κληρονομιά που άφησαν στους μαθητές τους, γνωστοί ως άγιοι Επτάριθμοι, αναπτύχθηκε και έγινε το ακατανίκητο όπλο της σλαβικής Ορθοδοξίας και του πολιτισμού γενικότερα. Το φιλελεύθερο πνεύμα της Ορθόδοξης Ανατολής έδωσε τη μάχη και νίκησε τη δυσκαμψία της Δύσεως. Μια φωτογραφία (αντίγραφο) μιας μισοκατεστραμμένης τοιχογραφίας του 11^{ου} αιώνα, που βρίσκεται στον Ιερό Ναό του αγίου Κλήμη στη Ρώμη, παριστάνει την «Κρίση των Κυρίλλου και Μεθοδίου» από τον Ιησού Χριστό.

showing the Glagolitic and Cyrillic alphabets, vindicated our expectations; the visitors' attention was drawn to the sculpture - scroll both through its magnificence in that space as well as through the information it presented. Every exhibition with 'historical content' which was mostly backed up by photographic and informative material, faced the problem of the two dimensionality of the space. The sculpture - scroll together with the few but standout archaeological objects, managed to 'dislocate' the exhibition from the walls to create a three - dimensional experience.

Finally, the sixth section was titled: «Βίω λαμπτήρα εύκλειας άνηψαν. Αποτίμηση της προσφοράς τους» ['Through their life, they sparked the light of glory']. An evaluation of their contribution'. Cyril and Methodius through their works sparked the light of knowledge, not just among the Slavs, but also globally by leaving their legacy. The spiritual bequest they left behind to their students, known as the Seven Apostles of the Slavs, grew and became the indomitable weapon of Slavic Orthodoxy and culture in general. The liberal spirit of the Orthodox East raised its standard and defeated the rigidity of the West. A photograph (copy) of a badly - damaged fresco of the 11th century found at the Holy Church of Saint Clement in Rome presented 'the Judgement of Cyril and Methodius by Jesus Christ'. Saints Andreas and Clement as well as the Guardian Angels of the two brothers vouch for their saintliness.

A photographic exhibition of manuscripts titled 'The Light of Letters' was hosted during that period in the same temporary exhibition wing on the first floor in collaboration with the General Consulate of the Republic of Bulgaria and the Department of Balkan and Slavo - Oriental Studies of the University of Macedonia. This exhibition was organised by the Elena and Ivan Dujčev Foundation and Cultural Institute of the Bulgarian Ministry of Foreign Affairs and is being hosted around the world at present.

The above exhibition was officially opened to coincide with the International Congress, 'Cyril and Methodius: Byzantium and the World of the Slavs'. More than 75 eminent Slav experts and researchers from universities around the world took part.

All this makes up a new link in a long line of exhibitions and activities beginning some fifteen years ago, which have gradually turned the Museum of Byzantine Culture into one of the key centres on the Balkan peninsula, imparting on the city of Thessaloniki some of the aura it once had as *Συμβασιλεύουσα*, that is, Second City of Byzantium.

Οι άγιοι Ανδρέας και Κλήμης καθώς και οι Άγγελοι - προστάτες των δύο αδελφών συνηγορούν για την αγιοποίησή τους.

Το ίδιο χρονικό διάστημα, στον πρώτο όροφο της ίδιας πτέρυγας περιοδικών εκθέσεων, σε συνεργασία με το Γενικό Προξενείο της Δημοκρατίας της Βουλγαρίας και το Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, φιλοξενήθηκε η φωτογραφική έκθεση χειρογράφων με τίτλο «Το φως των Γραμμάτων» που δημιουργήθηκε από το Ίδρυμα Elena και Ivan Duǵev και το Ινστιτούτο Πολιτισμού του Υπουργείου Εξωτερικών της Βουλγαρίας και περιodeύει έως και σήμερα σε όλο τον κόσμο.

Η παραπάνω έκθεση εγκαινιάστηκε συγχρόνως με το Διεθνές Συνέδριο «Κύριλλος και Μεθόδιος: Το Βυζάντιο και ο κόσμος των Σλάβων». Στο συνέδριο συμμετείχαν περισσότεροι από 75 διακεκριμένοι Σλαβολόγοι ερευνητές, προερχόμενοι από δεκάδες πανεπιστήμια του κόσμου.

Όλα αυτά αποτελούν τον νέο κρίκο μιας μακράς αλυσίδας εκθέσεων και δράσεων που ξεκίνησαν εδώ και μια 15ετια περίπου και οι οποίες καθιστούν σταδιακά το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού σε ένα μητροπολιτικό κέντρο της Βαλκανικής χερσονήσου και δίνουν στην πόλη της Θεσσαλονίκης την αίγλη που είχε ως *Συμβασιλεύουσα*.

«Έκ Θεσσαλονίκης Φῶς». Όπως κάθε έκθεση, έτσι και η συγκεκριμένη είχε ένα τετραπλό στόχο. Το «προϊόν» που παράγεται, πρέπει να είναι πάνω από όλα πολιτιστικό, αλλά ταυτόχρονα και εκπαιδευτικό, τουριστικό και κατά κάποιο τρόπο «διπλωματικό». Όλοι οι συντελεστές πιστεύουμε ότι η έκθεση μαζί με τις παράλληλες εκδηλώσεις που τη συνόδευαν πέτυχε τον δικό της στόχο.

Κάθε φορά που σβήνουν τα φώτα μιας έκθεσης, το μόνο που απομένει είναι ο κατάλογος που θα διατηρήσει το μήνυμα της έκθεσης και μετά το τέλος της. Ευχόμαστε και ο παρών κατάλογος να προσμετρηθεί στα γραπτά μνημεία Λόγου και να αποτελέσει σημείο αναφοράς για τους επόμενους μελετητές.

‘Ex Thessalonica Lux’. As with every exhibition, this one had a manifold objective. The ‘product’ that results must be, above all, cultural, but at the same time educational, tourist orientated and in some way ‘diplomatic’. All those who contributed believe that the exhibition, together with the other events accompanying it, succeeded in its objective.

Each time that the curtain falls on an exhibition, the only thing that remains is the catalogue which shall preserve the message of the exhibition once it is over. We would like to think that this catalogue will take its place in the annals of the written word and shall be a point of reference for future researchers.

Χάρτης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας κατά τον 9^ο αι. Map of the Byzantine Empire of the 9th century

«Μα εγώ χρυσόβουλο κρατάω από καιρούς βυζαντινούς και τ' άγρια βάθη που κοιτάω δεν τα χωράει ανθρώπου νους»
N. Γκάτσος, Η τρελή του φεγγαριού

ΧΑΝΑΤΟ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ
KHANATE OF BULGARIA

ΣΑΡΔΙΚΗ (ΣΕΡΔΙΚΗ) SARDICA

ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΗ ADRIANOPLE

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ THESSALONIKI

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ CONSTANTINOPLE

ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑ TREBIZOND

ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ ASIA MINOR

ΙΚΟΝΙΟ ICONIUM

ΑΘΗΝΑ ATHENS

ΑΙΓΑΙΟ ΠΕΛΑΓΟΣ
AEGEAN SEA

ΚΡΗΤΗ CRETE

ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ ΘΑΛΑΣΣΑ MEDITERRANEAN SEA

ΚΥΡΗΝΗ CYRENE

ΚΥΠΡΟΣ CYPRUS

ΑΝΤΙΟΧΕΙΑ ANTIOCH

ΔΑΜΑΣΚΟΣ DAMASCUS

ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ JERUSALEM

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ ALEXANDRIA

ΠΟΤΑΜΟΣ ΤΙΓΡΗΣ
TIGRIS RIVER

ΠΟΤΑΜΟΣ ΕΥΦΡΑΤΗΣ
EUPHRATES RIVER

ΑΡΑΒΙΑ ARABIA

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ, 814
BYZANTINE EMPIRE, 814

0

500 ΜΙΛΙΑ MILES

0

500 ΧΙΛΙΟΜΕΤΡΑ KILOMETERS

[illegible]

Iconoclasm

is term 'Iconoclasm' refers to the theological and politico-economic fight that raged in the Eastern Roman Empire over the greatest part of the 7th century and the first 3 of the 8th century, and concerned the destruction not to icons, i.e. images, themselves, this controversy was simply a pretext, while the real causes seemed more to do with the need for a radical change in the theological, political and social practices of the Empire. The period of iconoclasm ended with a special ceremony of the restoration of icon veneration on the first Sunday of the Great Lent on 11 March 681, which is celebrated in this day in the Sunday of Orthodoxy.

[illegible]

Lyngnes and every other person in the world, including Canadian Cretaceous birds, while existing before the extinction in 65 CE. One of the problems associated with this argument is that it is not clear how the fossils of the Lyngnes and other birds could have survived the extinction event. The fossils of the Lyngnes and other birds are not found in the same geological formation as the fossils of the dinosaurs, which suggests that they may have survived the extinction event by living in a different environment. The fossils of the Lyngnes and other birds are found in the same geological formation as the fossils of the dinosaurs, which suggests that they may have survived the extinction event by living in a different environment. The fossils of the Lyngnes and other birds are found in the same geological formation as the fossils of the dinosaurs, which suggests that they may have survived the extinction event by living in a different environment.

Department of Education, Office of the Secretary, "The Changing World," Report, Bureau for Education, 1970.

Exanthematous, symmetrical, erythematous, grouped.
Lesions: Papules, vesicles on Pap. 14-22
Course: Self-limited, 2-3 weeks asymptomatic.
Source: Patient care at Pap. 14-22

Ανιχνεύοντας το ιστορικό πλαίσιο

*Ὁ πρωταγωνιστὴς τιμὴν ἔχει παρὰ πάντας, οὕτω καὶ παρὰ Θεῷ
τιμηθήσεται¹*

Κρυφοκοιτώντας μέσα από τις ρωγμές που αφήνει πίσω του ο *Πανδαμάτωρ Χρόνος*, ανακαλύπτουμε ότι από μια άποψη, όλα τα ιστορικά πρόσωπα είναι τραγικά για εμάς, εφόσον εμείς γνωρίζουμε κάτι που εκείνοι ήταν αδύνατο να γνωρίζουν: το μέλλον.

Μπορεί οι λαοί να γράφουν την Ιστορία, η Ιστορία εντούτοις ασχολείται μόνο με τα πρόσωπα εξουσίας. Οι άρχοντες της κοσμικής και εκκλησιαστικής ζωής που πρωταγωνίστησαν κατά τον 9^ο αι. είχαν την ατυχία, προτού προλάβουν να συναντήσουν οι ίδιοι την Ιστορία, η Ιστορία να τους προλάβει πρώτη.

Επειδή οι ιδέες του παρελθόντος, αν και κλονισμένες, ακόμα είναι πολύ ισχυρές, και επειδή αυτές που οφείλουν να τις αντικαταστήσουν βρίσκονται ακόμα στην πορεία της διαμόρφωσης, θα μπορούσαν να παρασταθούν με τη μάζα των νερών ενός ποταμού που κυλάει αργά στο ρεύμα του² οι προσωρινές ιδέες με τα μικρά κύματα που πάντα αλλάζουν, ταραζουν την επιφάνειά του, και τα οποία, αν και δίχως πραγματική σημασία, είναι περισσότερο ορατά από την πορεία του ίδιου του ποταμού.

Ειρήνη Αθηναία² (797 - 802) Irene of Athens² (797 - 802)

Ειρήνη ἀνδρεία γυνή

Tracing the historical framework

*He who goes forth first is honoured by all, as he shall also be honoured
by God¹*

Peering through the cracks that that great leveller Time leaves behind it, we discover that in one respect all historical figures are tragic to us, since we are aware of something that they could never know: the future.

Though peoples may write history, it is only the powerful which engage history. Those leading figures of secular and religious life during the 9th century had the misfortune to be caught by history first before they themselves could have their encounter with history.

Though beleaguered, the ideas of the past are still potent, and since those that should be replaced are still being shaped, they could be in the mix with the mass of water of a river that flows slowly in its current; the temporary ideas with the small waves in constant flux, disturb its surface, and, though lacking real significance, are more visible than the river itself.

¹ Εφραίμ ο Σύρος, *Capita centum. Quomodo quis humilitatem sibi comparet*, (ed. Phrantzoles), 1989, 60.5

² Τα νομίσματα ανήκουν στις Συλλογές του Dumbarton Oaks και του Harvard University και αποτελούν ευγενική προσφορά των Ιδρυμάτων για την παρούσα έκδοση. Το νόμισμα του Σταυράκιου, που θεωρείται αρκετά σπάνιο, ανήκει σε Ιδιωτική Συλλογή που βρίσκεται στο Λονδίνο (ο συλλέκτης επιθυμεί την ανωνυμία του).

Τα χωρία προέρχονται από το *Χρονικόν του Ιστορικού Εφραίμ* (13^{ος} - 14^{ος} αι.), εκτός από αυτό του Θεοφύλακτου που ανήκει στον Θεόδωρο τον Στουδίτη, *Ίαμβοι*, 113.2.

¹ Ephrem the Syrian, *Capita centum. Quomodo quis humilitatem sibi comparet*, (ed. Phrantzoles), 1989, 60.5

² The coins belong to the Dumbarton Oaks Collection and Harvard University which kindly permitted their reproduction for this publication. The coin of Stavracious, which is a rare piece, belongs to a Private Collection in London (the collector wishes to remain anonymous).

The extracts come from the *Chronikon of the Historian Ephrem* (13th - 14th c.), with the exception of that of Theophilactus which is from Theodore the Studite, *Iamboi*, 113.2.

Νικηφόρος Α' Λογοθέτης (802 - 811)

*Λογοθέτου Νικηφόρου, ἀνδρὸς μιτροῦ, κακοήθους τοὺς τρόπους,
ἐρασιχρημάτου τε καὶ φιλαργύρου*

Nicephorus I Logothetes (802 - 811)

Σταυράκιος (811 - 812)

Σταυράκιος, παῖς τις δυσειδῆς ἀφελῆς Νικηφόρου

Stavracious (811 - 812)

Μιχαήλ Α' ο Ραγκαβές (811 - 813)

*Μιχαήλ Ῥαγκαβαῖος, ἀνὴρ τιμίης, χαριεστάτη φύσις,
χρηστὸς τρόπους πρᾶός*

Michael I Rangabe (811 - 813)

Θεοφύλακτος (811 - 813)

Θεοφύλακτος, ὁ τρισόλβιος μέρωψ

Theofylaktos (811 - 813)

Λέων Ε' ο Αρμένιος (813 - 820)

Σκαιὸς Λέων, θῆρ ἄλλος ἐξ Ἀρμενίας

Leo V the Armenian (813 - 820)

Μιχαήλ Β' ο Τραυλός (820 - 829)
Τραυλός Μιχαήλ αναδείκνυται βασιλεύς αυτοκράτωρ
 Michael II the Stammerer (820 - 829)

Θεόφιλος ο Δίκαιος (829 - 842)
Θεόφιλος λαμπρών τις άνήρ, σύγγονος βασιλίδος
 Theophilus the Just (829 - 842)

Θεοδώρα (842 - 867)
Η Θεοδωρώννυμος, ανασσών κλέος
 Theodora (842 - 867)

Μιχαήλ Γ' ο Μέθυσος (842 - 856)
*Άναξ Μιχαήλ ισχυρός άνήρ, ρωμαλέος, εύηλιξ, ήβών,
 εύπρόσιτος, ψυχήν αγαθός*
 Michael III the Drunk (842 - 856)

Βασίλειος Α' (867 - 886)
Βασίλειος ό Μακεδών αυτοκράτωρ ίδρις μόναρχος ώφθη τών όπλων
 Basil I (867 - 886)

Λέων ΣΤ' ο Σοφός (886 - 912)
Λέων, σοφίας κοσμικής πάσης
 Leo VI the Wise (886 - 912)

Αναδρομή στον Χρόνο

Στη χαραυγή του 9^{ου} αι., μετά από μια ατελείωτη νύχτα που κράτησε περίπου δύο αιώνες (περίοδος γνωστής στη βιβλιογραφία ως οι "Σκοτεινοί Χρόνοι του Βυζαντίου"), οι πρώτες ακτίδες φωτός θα αποκαλύψουν ένα διαφορετικό πρόσωπο της μέχρι τότε γνωστής αυτοκρατορίας, ένα ασήμαντο εδαφικό κατάλοιπο του παλιού εαυτού της, το οποίο περιοριζόταν στη Μικρά Ασία, στις παράκτιες περιοχές των Βαλκανίων και της Κριμαίας.

Οι Άραβες την είχαν απογυμνώσει από τη Συρία, την Παλαιστίνη, τμήμα της Μεσοποταμίας και το μεγαλύτερο μέρος της Αιγύπτου, δηλαδή από τα πατρογονικά εδάφη της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και κυρίως τους Αγίους Τόπους, όπου γεννήθηκε η Αυτοκρατορία του Χριστού.

Παρόλο που οι μαρτυρίες που διαθέτουμε δεν είναι τόσες όσες θα θέλαμε να είναι και συχνά είναι δύσκολο όχι μόνο να ανασυνθέσει κανείς την πορεία των γεγονότων και να εκτιμήσει τις προσωπικότητες των πρωταγωνιστών, αλλά ακόμη και να περιγράψει με αδρές γραμμές τις εξελίξεις, ωστόσο το βέβαιο είναι ότι ο 9ος αιώνας θα αποτελέσει σταθμό μιας από τις πιο ενδιαφέρουσες και δημιουργικές περιόδους του βυζαντινού πολιτισμού.

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από μια αναπάντεχη ακμή στην πολιτική και στρατιωτική δύναμη, τη μοναστική οργάνωση, την άνθηση στην οικονομία, τα γράμματα και τις τέχνες, τον εκχριστιανισμό των γειτονικών λαών και κυρίως των Σλάβων, οι οποίοι κατεβαίνοντας από τον Βορρά με διαδοχικές μεταναστεύσεις, θα καταστήσουν την παρουσία τους αισθητή σε όλο τον βαλκανικό χώρο.

Οι σλαβικοί λαοί και οι χώρες της χερσονήσου του Αίμου θα αποτελέσουν το «μήλο της έριδος» ανάμεσα σε Παλαιά και Νέα Ρώμη. Το μέλημα για την ένταξη του σλαβικού κόσμου στη χριστιανοσύνη αποτέλεσε το μοχλό της βυζαντινής διπλωματίας, αλλά και προσπάθεια των παπικών, που μετά τη στέψη του Καρλομάγνου, την ημέρα των Χριστουγέννων του έτους 800, διεκδικούσαν από την Κωνσταντινούπολη και την πνευματική ηγεσία των Σλάβων.

Τα συμφέροντα, οι ανταγωνισμοί για την πνευματική και κυρίως πολιτική εξουσία διέσπασαν τη μέχρι τότε ενιαία Χριστιανική

Retrospective

At the dawn of the 9th century, following the long night lasting around two centuries (known as the 'Byzantine Dark Ages'), the first shafts of light would reveal a different picture of the Empire up to then, an insignificant territorial detritus of its old self, limited to Asia Minor, in the coastlines of the Balkans and the Crimea.

The Arabs had removed all signs of it from Syria, Palestine, a part of Mesopotamia and the greater part of Egypt: in other words, the ancestral homelands of the Eastern Roman Empire and mostly the Holy Lands, the crucible of Christ's Kingdom.

Despite the fact that there is a paucity of accounts and that frequently it is difficult to reconstruct the course of events or to appraise the protagonists' personalities, or even for that matter to draw in broad brushstrokes the developments, there is no doubt that the 9th century was one of the most creative and fascinating periods for Byzantine civilization.

This period is characterised by that of an unrivalled zenith in politics and strategic might, the monastic system, the flourishing of the economy, letters, arts, the conversion of neighbouring peoples - principally the Slavs to Christianity, who descending from the North through successive settling, would make their presence felt throughout the Balkans.

The Slavic peoples and the countries of the Balkan Peninsula would constitute the 'apple of discord' between the Old and the New Rome. Byzantine diplomacy was geared around incorporating the Slavic world into Christendom, while, following the enthronement of Charlemagne of Christmas Day of 800, the Papacy also was also jostling with Constantinople for the spiritual hearts and minds of the Slavs.

Vested interests, antagonism over spiritual and mostly political hegemony split up the erstwhile unified Christendom into two parallel worlds, the Byzantine and the Latin or Frankish. For reason of political prestige, the Roman Empire was to enter a period of self-doubt, whose end would be disastrous for the Christian World.

The arrival of the well organised Bulgarian of Turkish descent,

Το βυζαντινό νόμισμα ήταν το δολάριο του Μεσαίωνα και εξασφάλιζε μεγάλη επιρροή. Τα κωνσταντινάτα ξοδεύονταν απλόχερα και πολλές φορές ένα πουγκί χρυσάφι απέτρεφε την στρατολόγηση ενός κατά πολύ ακριβότερου στρατού. Κανείς δεν μπορούσε να αντισταθεί στην λάμψη του βυζαντινού χρυσού.

Θησαυρός χρυσών νομισμάτων
Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού
Αρχές 10^{ου} αι.

The Byzantine currency was the dollar of Medieval times and had enormous influence. The 'Constantinata' gold coins were spent generously and often a pouch of gold would prevent the conscription of a much more valuable army. No one could resist the glitter of Byzantine gold.

Hoard of gold coins
Museum of Byzantine Culture
Early 10th century

Οικουμένη σε δύο παράλληλους κόσμους, τον Βυζαντινό και τον Φραγκικό. Για λόγους πολιτικού γοήτρου, η άλλοτε Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία θα μπει σε μια περίοδο δυσπιστίας, που το τέλος της θα είναι καταστροφικό για το «χριστιανικό έθνος».

Η άφιξη των τουρκικής καταγωγής καλά οργανωμένων Βουλγάρων, η εγκατάστασή τους στα νότια του Δούναβη και ο γρήγορος εκσλαβισμός τους θα δημιουργήσουν στα Βαλκάνια το πρώτο κράτος - αντίπαλο του Βυζαντίου κατά τον Μεσαίωνα. Όταν ο βουλγαρικός θρόνος βρισκόταν στα χέρια του ικανού και έξυπνου Κρούμμου, οι Βούλγαροι εξελίχθηκαν σε έναν εξαιρετικά επικίνδυνο εχθρό. Οι σχέσεις των δυο λαών αποκαταστάθηκαν, όταν ο θρόνος της Βουλγαρίας περιήλθε στα χέρια του Βόριδος Α' (852 - 889), το όνομα του οποίου έχει στενή σύνδεση με τα γεγονότα τα σχετικά με τον εκχριστιανισμό των Βουλγάρων.

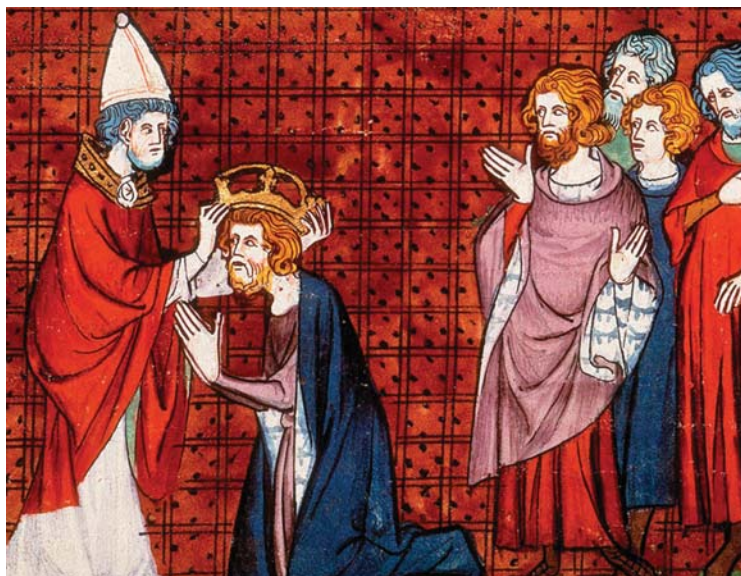
Στην προσπάθεια να αντιμετωπίσουν την εχθρική στάση άλλων εθνών, οι Βυζαντινοί είχαν στήσει έναν οργανισμό, που συνέλεγε πληροφορίες από κάθε δυνατή πηγή και κρατούσε αρχεία για το ποιος είχε επιρροή, ποιος ήταν ύποπτος δωροδοκίας, ποιες ήταν οι ιστορικές ρίζες ενός λαού, τι χρειαζόταν για να εντυπωσιαστούν, κ.τ.λ. Ο αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης δεν διατηρούσε μόνιμο διπλωματικό σώμα σε καμιά ξένη χώρα. Στις διπλωματικές αποστολές του έστελνε αποκλειστικά έμπιστους ευγενείς ή κληρικούς, οι οποίοι ήταν εξοικειωμένοι με τις χώρες τις οποίες επισκέπτονταν, είτε μέσω προηγούμενων ταξιδιών τους, είτε λόγω εθνικού υπόβαθρου.

Οι συνθήκες ειρήνης και η σταθεροποίηση των συνόρων βοήθησαν στο άνοιγμα νέων αγορών. Το εμπόριο άρχισε να

their establishing themselves south of the Danube and their quick Slavization would create the first opponent state to Byzantium in the Balkans of Medieval times. When the Bulgarian throne was in the hands of the able and smart Krum, the Bulgarians became an extremely dangerous foe. The relations between the two peoples were restored when Boris I (852 - 889) ascended the Bulgarian throne, whose name is closely associated with the conversion of the Bulgarians to Christianity.

In the attempt to counter the hostile stance of other nations, the Byzantines had established an agency that collected information from every conceivable source and kept records of such things as: who wielded influence, who was open to bribery, which were the historical roots of a people, what was required for them to be impressed, etc. The Emperor Constantine did not retain a permanent diplomatic corps in any foreign country. He would send on his diplomatic missions only loyal aristocrats or clerics who were familiar with the countries they visited, either through previous trips or because of their ethnic background.

Peace and the stabilisation of the borders helped to open up new markets. Commerce began to grow, while the use of coinage spread. The demographic and economic development in the cities which followed the growth of commercial transactions is evidenced also by the amount of construction work taking place at the time. In the strengthened urban centres, city walls were repaired, new defensive fortifications were built, churches were erected. The founding of monastery complexes belonged to

Μικρογραφία εικονογραφημένου χειρογράφου (*Chroniques de France ou de Saint Denis*). Ο πάπας Λέων Γ΄ στέφοντας τον Καρλομάγνο Αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, 14^{ος} αι. Λονδίνο, Βρετανική Βιβλιοθήκη © Wikimedia Foundation

Miniature of an illuminated manuscript. (*Chroniques de France ou de Saint Denis*). Pope Leo III crowning Charlemagne Emperor of the Holy Roman Empire, 14th c. London, British Library © Wikimedia Foundation

αναπτύσσεται, ενώ επεκτάθηκε η κυκλοφορία του νομίσματος. Η δημογραφική και οικονομική ανάπτυξη των πόλεων που ακολουθεί την ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών πιστοποιείται και από την οικοδομική δραστηριότητα της εποχής. Στα ισχυροποιημένα αστικά κέντρα επισκευάζονται τα τείχη, οικοδομούνται νέα αμυντικά κάστρα, ανεγείρονται εκκλησίες. Ιδιαίτερη κατηγορία συνιστούν οι ιδρύσεις των μοναστικών συγκροτημάτων, που προικοδοτούνται με σημαντική κτηματική περιουσία από τους αυτοκράτορες.

Οι εμπορικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες οργανώθηκαν μέσα από τις εξειδικευμένες επαγγελματικές συντεχνίες, ενώ τα νομοθετικά μέτρα των αυτοκρατόρων για την ενίσχυση των μικροκαλλιεργητών συντέλεσαν στη βελτίωση των συνθηκών ζωής των αγροτικών πληθυσμών.

Όλες οι πηγές συμφωνούν ότι το πιο καθοριστικό γεγονός του 9^{ου} αι. που δρομολόγησε σχεδόν όλες τις εξελίξεις και διαμόρφωσε τις καταστάσεις, ήταν η Εικονομαχία. Ο όρος αναφέρεται στη θεολογική και πολιτική διαμάχη που ξέσπασε στο Ανατολικό Ρωμαϊκό Κράτος κατά το μεγαλύτερο μέρος του 8^{ου} και το πρώτο ήμισυ του 9^{ου} αιώνα, αναφορικά με τη λατρεία των εικόνων. Το ζήτημα της εικονομαχίας παρουσιάζει γενικά προβλήματα υπερερμηνείας. Έχουμε μερικά συγγράμματα των εικονολατρών που τελικά κέρδισαν και επέβαλαν το 843 τη τιμητική προσκύνηση (ή τη λατρεία) των εικόνων στην Εκκλησία, γνωρίζουμε όμως ελάχιστα πράγματα για τη θεωρητική θεμελίωση της αντίπαλης άποψης. Τα έργα των εικονοκλαστών, ιερωμένων και αυτοκρατόρων, καταστράφηκαν όλα. Για να αναπαραστήσουμε τη θεωρία τους, είμαστε αναγκασμένοι να βασιζόμαστε σε όσα γράφουν οι αντίπαλοί τους.

another category, which benefitted from the largesse of the Emperors who granted them substantial land property.

The commercial and artisan activities were organised through specialised professional guilds, while legislation introduced by the emperors to boost small - time cultivators contributed to the improvement in the living conditions of the rural populations.

All sources agree that the single event of the 9th century that determined the shape of future developments was the Iconomahy, better known in the West as the iconoclasm. This term refers to the theological and political controversy over the worshipping of images (icons) that raged in the Eastern Roman Empire throughout most of the 8th century and the first half of the 9th century. This issue is generally one of one - sided interpretation of events: though we have some writings of the iconolaters, who eventually prevailed and in 843 imposed the veneration and honour (worshipping) of the icons in the Church, we have scant information on the opponents' theoretical grounds for their position. The works of the iconoclasts, of clerics and emperors alike, were destroyed in their entirety, and therefore to present their arguments we must base ourselves on the words of their adversaries.

Over the years various superstitions have been associated with the worshipping of icons. Believers, mostly from the lower classes, as well as naive monks and the uneducated attached ever more importance to the protective power of the object itself, the portable icon and no longer to the person represented, perpetrating irrational acts, which resembled the worshipping of the image itself.

Εικονομάχοι καλύπτουν την εικόνα του Χριστού με ασβέστη, Ψαλτήρι Χλουντόφ, 9^{ος} αι.. Μόσχα, © Κρατικό Ιστορικό Μουσείο (IEE, τ. Η', σ. 29)

«Ο Θεός απαγορεύει καθετί που έχει φτιαχτεί από ανθρώπινο χέρι»
 Αυτοκράτορας Λέων Γ' ο Ίσαυρος, βλ. Hefele - Leclercq, 1910, σ. 664.

Iconoclasts daub the icon of Christ with lime, Chludov Psalter, 9th c. Moscow, © National History Museum (IEE, t.VIII, p.29)

Είναι αλήθεια ότι με την πάροδο του χρόνου δεισιδαίμονες προλήψεις συνδέθηκαν με την προσκύνηση των εικόνων. Πιστοί των λαϊκότερων κυρίως στρωμάτων και μοναχοί αφελείς και απαίδευτοι απέδιδαν ολοένα και μεγαλύτερη σημασία στην προστατευτική δύναμη, όχι πια του εικονιζόμενου προσώπου, αλλά του ίδιου του αντικειμένου, της φορητής εικόνας, τελώντας παράλογες πράξεις, που θύμιζαν ειδωλολατρία.

Σύμφωνα με την Παλαιά Διαθήκη «το ακουόμενο κυριαρχεί πάνω στο ορώμενο». Όσο ο Θεός αποκαλυπτόταν με τον Λόγο, θεωρούταν ιεροσυλία η απεικόνισή του. Αλλά κατόπιν ο Λόγος ενσαρκώθηκε. Με τη μεσολάβηση της τέχνης ο πιστός έφτανε στη γνώση των νοητών και αοράτων αρχετύπων. Σύμφωνα με τον Ιωάννη τον Δαμασκηνό οι εικόνες «αποκαλύπτουν ό,τι είναι αόρατο ή απόμακρο ή επερχόμενο και φανερώνουν τη θεία παρουσία. Όπου υπάρχει το σύμβολο του Χριστού, εκεί βρίσκεται και Αυτός».

Φορητή εικόνα με παράσταση της αναστήλωσης των εικόνων από την αυτοκράτειρα Θεοδώρα και τον πατριάρχη Μεθόδιο, 1375 - 1425. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο, National Icon Collection © Wikimedia Foundation

«Ο Απερίγραπτος Λόγος του Πατρός γίνεται Περιγραπτός»
 Ouspensky 1992, σ. 180.

Portable icon showing the restoration of the icons under Empress Theodora and Patriarch Methodius, 1375 - 1425. London, The British Museum, National Icon Collection, Collection © Wikimedia Foundation

According to the Old Testament 'the heard overrules the seen'. As long as God is revealed by the Word, any image of Him would be considered as sacrilege. But thereafter the Word became incarnate. With the mediation of art, the believer became acquainted of imaginary and invisible archetypes. According to John of Damascus the icons 'reveal whatever is invisible or distant or coming and show the Divine presence. Wherever the symbol of Christ exists, exists Christ himself.

Two personalities who were protagonists in resolving this political and religious quarrel were Irene, wife of iconoclast emperor Leo IV and Theodora, wife of Theophilus, another adherent of iconoclasm. Irene was one of the most dynamic individuals of the 9th century, though her vaulting ambition rather negated her positive political choices. Though she strived to heal the divisions in Byzantine society with her moderate policy on the icon issue, she aggravated antagonisms in her choice of advisors and objectives, and ended up a tragic figure.

«Η Νέα Εκκλησία του Παλατίου»
Ψηφιακή αναπαράσταση (Copyright © Byzantium 1200)

'The New Church of the Palace'
Digital image (Copyright © Byzantium 1200)

Οι δυο μορφές που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην πολιτική και θρησκευτική επίλυση του προβλήματος, ήταν η Ειρήνη σύζυγος του εικονομάχου αυτοκράτορα Λέοντα Δ΄ και η Θεοδώρα σύζυγος του επίσης εικονομάχου Θεοφίλου. Η Ειρήνη υπήρξε μία από τις πιο δυναμικές προσωπικότητες του 9ου αιώνα, αλλά οι άμετρες προσωπικές φιλοδοξίες της εξουδετέρωσαν τα θετικά στοιχεία των πολιτικών της επιλογών. Προσπάθησε να θεραπεύσει τον διχασμό της βυζαντινής κοινωνίας με τη μετριοπαθή πολιτική της στο ζήτημα των εικόνων, αλλά τόνωσε τις αντιθέσεις με την εσφαλμένη επιλογή των συμβούλων και των στόχων της, για να αποδειχθεί τελικά τραγική φυσιογνωμία.

Η Θεοδώρα σε ηλικία 15 χρόνων ενδύθηκε την αυτοκρατορική πορφύρα, όταν ο αυτοκράτορας Θεόφιλος στα καλλιστεία που διοργάνωσε η μητριά του Ευφροσύνη για να επιλέξει τη σύζυγό του, πλησίασε πρώτα την Κασσιανή και θέλοντας να τη δοκιμάσει της είπε: *Ὡς ἄρα διὰ γυναικός ἐρρῶρή τὰ φαῦλα*, που σημαίνει από τη γυναίκα προέκυψαν όλες οι συμφορές, υπονοώντας την Εύα, για να λάβει την απάντηση: *Ἀλλά καὶ διὰ γυναικός πηγάζει τὰ κρείττω*, εννοώντας τη Θεοτόκο. Ο Θεόφιλος προσβεβλημένος εξαιτίας της τολμηρής απάντησης, στράφηκε προς το μέρος της Θεοδώρας και της έδωσε το χρυσό μήλο, σύμφωνα με το τυπικό.

Τόσο η Ειρήνη, όσο και η Θεοδώρα, παρόλο που οι σύγχρονοί τους χρονικογράφοι περιγράφουν τη ζωή τους με μελανά

Legend has it that at the age of 15 Theodora was robed in the imperial purple: when Emperor Theophilus' stepmother Euphrosyne put on a show to choose his bride, the Emperor first approached Kassia, and to test her said: *Ὡς ἄρα διὰ γυναικός ἐρρῶρή τὰ φαῦλα* (all the baser things of the world derive from a woman, i.e. Eve) only for him to receive the riposte: *Ἀλλά καὶ διὰ γυναικός πηγάζει τὰ κρείττω*, (But all the better things come from a woman, i.e. the Virgin Mary). Insulted by this reply, he turned to Theodora, presenting her with the golden apple.

Despite the fact that their contemporary chroniclers gave them a bad press, they, by reason of their restitution of the icons, were made saints by the church and are revered to this day.

The most immediate consequence of the iconoclastic controversy concerned the Arts and Literature.

The struggle between the two sides took place on a philosophical and theological level and focussed on problems such as the authority of the texts of the gospel and the Church Fathers, the relation between the icon and the archetype and in particular to what extent the image of Christ as both God and man was permitted. The iconoclasts may have taken a dim view of images of God, however they showed no such negativity towards art in general: representations of the Didache were replaced by images of imperial propaganda.

Χειρόγραφος κώδικας γραμμένος σε μικρογράμματη γραφή, 11^{ος} αι.
Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, ΒΧφ 20 (φωτογραφικό αρχείο ΜΒΠ)
«Εάν οι θεοί μιλούν, τότε σίγουρα χρησιμοποιούν τη γλώσσα των Ελλήνων»

Μάρκος Τύλλιος Κικέρων, 106 - 43 π.Χ.

Manuscript codex written in lower - case letters, 11th c.

Museum of Byzantine Culture, ΒΧφ 20 (photographic archive of MBP)

χρώματα, εντούτοις κατόρθωσαν, με μοναδικό λόγο την επαναφορά των εικόνων, να αγιοποιηθούν από την Εκκλησία και να λατρεύονται ως σήμερα.

Η πιο άμεση συνέπεια του εικονομαχικού ζητήματος αφορούσε την εξέλιξη της Τέχνης και των Γραμμάτων.

Η διαμάχη μεταξύ των δυο ομάδων γινόταν σε θεολογικό και φιλοσοφικό επίπεδο και επικεντρωνόταν σε προβλήματα, όπως η αυθεντία των ευαγγελικών και πατερικών κειμένων, η σχέση ανάμεσα στην εικόνα και το αρχέτυπο και ιδιαίτερα το κατά πόσο ήταν επιτρεπτή η απεικόνιση του Χριστού που ήταν και Θεός και άνθρωπος. Η τάση των εικονομάχων όσον αφορά την τέχνη, παρόλο που ήταν εχθρική ως προς την απεικόνιση του θείου, δεν ήταν αρνητική εν γένει. Οι παραστάσεις της διδασχής της Εκκλησίας αντικαταστάθηκαν με εικόνες της αυτοκρατορικής προπαγάνδας.

Στον χώρο της Αρχιτεκτονικής των χριστιανικών ναών ξεχωρίζει ο βυζαντινός ρυθμός ή «εγγεγραμμένος σταυροειδής με τρούλο». Οι ναοί αυτού του ρυθμού κτίζονται σε σχήμα σταυρού με κλίτη και φέρουν έναν ή περισσότερους τρούλους. Εμφανίστηκε στην Κωνσταντινούπολη και αργότερα διαδόθηκε σε ολόκληρο τον βυζαντινό κόσμο, ύστερα από μια περίοδο τριών περίπου αιώνων μεταβατικής ναοδομίας. Παρουσιάστηκε για πρώτη φορά το 880 στο περίφημο αυτοκρατορικό

In church architecture, the Byzantine form (cross - in - square) stood out. Churches of this style were in the shape of a cross with naves and one or more domes. This first appeared in Constantinople and was adopted gradually throughout the Byzantine world over the next three centuries. This style was first evident in the *Nea Ekklesia* (New Church) of the Palace of Constantine which was inaugurated by Photius the Great during Basil I. It was named the New Church due to its innovative style, its main features being the interior and exterior cross shape on an almost square structure with one or five domes. Conches in the north and south sides not only increase the interior space, but impart at the same time a sense of beauty and joy.

With regard to the interior ornamentation of churches, the 'flowery' narrative language of the Early Byzantine period is limited to and concentrates on a number of basic parables from the New Testament.

Mosaics was still the preferred art form for emperors and patrons alike as well as for artists themselves and the simple populace, who marvelled at the play on light the small gold mosaics imparted on the saints. The church in any case constituted a *Civitas Dei* (State of God). Gradually mosaics were replaced by wall paintings partly due to the time required to make the former but mainly because of the enormous cost involved in their construction.

Ελεφαντοστέινο τρίπτυχο με τη Δέηση και διάφορους αγίους, «The Harbaville triptych», 10^{ος} αι.. Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου, Department of Decorative Arts © Wikimedia Foundation

Ivory triptych depicting Deesis and various saints «The Harbaville triptych», 10th c. Paris, Louvre Museum, Department of Decorative Arts © Wikimedia Foundation

Σταυροθήκη του Limburg, 968 - 985, Limburg an der Lahn, © Diocesan Museum

Cross reliquary (Stavrotheke) of Limburg, 968 - 985, Limburg an der Lahn, © Diocesan Museum

κτίσμα της «Νέας Εκκλησίας του Παλατίου» και εγκαινιάστηκε από τον Μέγα Φώτιο στα χρόνια του Βασιλείου Α΄. Ονομάστηκε Νέα Εκκλησία, διότι παρουσίαζε έναν καινούριο αρχιτεκτονικό τύπο. Κύριο χαρακτηριστικό στοιχείο αυτού του ρυθμού είναι ο σχηματισμός σταυρού εσωτερικά και εξωτερικά στο σχεδόν τετράγωνο κτίσμα, με τον έναν ή τους πέντε τρούλους. Η δημιουργία κογχών στη βόρεια και νότια πλευρά όχι μόνο αυξάνουν τον εσωτερικό χώρο, αλλά χαρίζουν παράλληλα ομορφιά και χάρη.

Σχετικά με τον εσωτερικό διάκοσμο των εκκλησιών, από τον 9ο αι. ο «φλύαρος» αφηγηματικός λόγος της πρωτοβυζαντινής περιόδου περιορίζεται και συμπυκνώνεται σε συγκεκριμένο αριθμό βασικών επεισοδίων από την ιστορία της Καινής Διαθήκης.

Η τέχνη του ψηφιδωτού εξακολουθεί να βρίσκεται πρώτη στις προτιμήσεις των αυτοκρατόρων - χορηγών αλλά και των καλλι-

Church construction and secular architecture relied heavily on marble as a building material. Marmara Island in the Marmara Sea supplied the Empire with the characteristic fine - grained, grey - white marble, from which were produced architectural members as well as the various artworks, such as the famous life - size marble icons

This marble craft may not resemble in any way the delicate, intricate and finely detailed technique of the paleochristian years, but it perfectly reflected its times.

When the quarries on Marmara Island ceased production, artists and artisans turned to looting the abandoned ancient monuments along the coast for their marble. This re - use, or as we might say today, recycling of the raw materials, is recorded as another unique feature of Byzantine culture, providing us with an example of thrift as well as respect for the balance in the ecosystem.

τεχνών και του απλού κόσμου, ο οποίος γοητευόταν και εκστασιαζόταν από τις αντανάκλασεις των μικρών χρυσών ψηφιδών πάνω στα πρόσωπα των αγίων. Η εκκλησία άλλωστε αποτελούσε μια Civitas Dei (Πολιτεία του Θεού). Σταδιακά το ψηφιδωτό, λόγω του χρόνου εργασίας αλλά κυρίως του υπέρογκου κόστους που απαιτούνταν για την κατασκευή του, αντικαταστάθηκε από τις τοιχογραφίες.

Τόσο σε σχέση με τη ναοδομία, όσο και με την κοσμική αρχιτεκτονική, η χρήση του μαρμάρου ήταν πολύ διαδεδομένη. Η Προκόννησος στη Θάλασσα του Μαρμαρά προμήθευε την αυτοκρατορία με το χαρακτηριστικό λεπτόκοκκο γκριζόλευκο μάρμαρο, από το οποίο κατασκευάζονταν τα αρχιτεκτονικά μέλη, αλλά και διάφορα έργα τέχνης, όπως οι περίφημες μαρμαρίνες εικόνες σε φυσικό μέγεθος. Μπορεί η μαρμαροτεχνική αυτής της περιόδου να μην ομοιάζει σε τίποτα με την λεπτεπίλεπτη, δαντελωτή και λεπτομερή τεχνική των παλαιοχριστιανικών χρόνων, αλλά αντιπροσωπεύει απόλυτα την εποχή της.

Πολυχρωμική ενεπίγραφη κεραμική, 10^{ος} αι.
© Σόφια, Εθνικό Ινστιτούτο Αρχαιολογίας και Μουσείο,
Βουλγαρική Ακαδημία Επιστημών

The most characteristic part of Middle Byzantine miniature art technique is the widespread use of polychrome enamel and ivory, whose stunning whiteness the Byzantines never ceased to admire. Enamelling, already known in antiquity, was regarded anew by the Byzantine artisans who specialised in a particular form of it, the cloisonné. With their dazzling polychrome and their intricate patterning, Byzantine enamels won over the West and East alike and became much sought after throughout the then known world, spawning avid imitators and making this art a byword for Byzantium today. Byzantine artists exploited the beauty of enamel to embellish many and varied objects both for secular use, such as the imperial insignia, jewellery or luxurious utensils, and for religious purposes, such as icons, covers for sacred books, vestments, chalices and reliquaries.

The ivory makers chiselled the ivory they obtained from the Near east or Africa, turning out large quantities of valuable artwork, precious religious vessels and ornamental boxes for expensive objects.

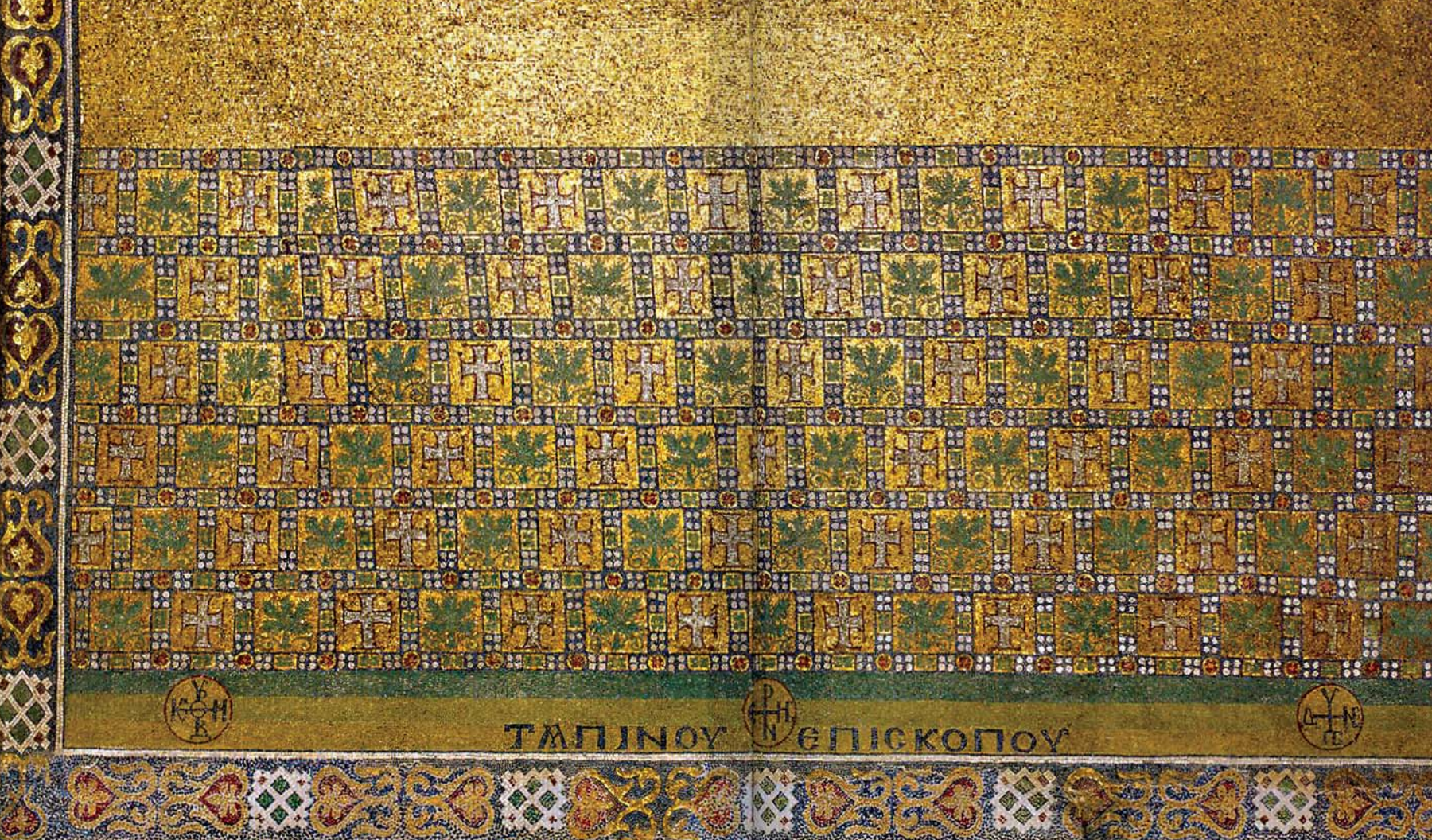
Multicoloured inscribed ceramic, 10th c.
© Sofia, National Institute of Archaeology and Museum,
Bulgarian Academy of Sciences (NIAM-BAS)

Όταν τα λατομεία της Προκοννήσου έπαψαν να λειτουργούν, οι καλλιτέχνες και οι μάστορες στράφηκαν στα εγκαταλειμμένα αρχαία μνημεία των παράκτιων πόλεων, τα οποία άρχισαν να λαφυραγωγούνται για το μάρμαρό τους. Αυτή η επαναχρησιμοποίηση ή ανακύκλωση με το σημερινό λεξιλόγιο, των πρώτων υλών, καταγράφεται ως μια ακόμη πρωτιά του βυζαντινού πολιτισμού, δίνοντας ένα παράδειγμα οικονομίας αλλά και σεβασμού στην ισορροπία του οικοσυστήματος.

Τα πιο χαρακτηριστικά στοιχεία της μεσοβυζαντινής μικροτεχνίας είναι η ευρεία χρήση του πολύχρωμου σμάλτου και του ελεφαντοστού, τη λευκή ομορφιά του οποίου οι βυζαντινοί δεν έπαψαν ποτέ να θαυμάζουν. Η τεχνική του σμάλτου, ήδη γνωστή στην αρχαιότητα, αντιμετωπίστηκε με νέα ματιά από τους βυζαντινούς τεχνίτες που ειδικεύτηκαν σε μια ιδιαίτερη μορφή του, το περικλειστο σμάλτο (cloisonné). Με τη λαμπερή πολυχρωμία και τη λεπτότατη εργασία τους τα βυζαντινά σμάλτα

Among the most representative features of that time in pottery were the painted polychrome ornamentation and the use of glazing. The potters' perpetual quest resulted in them perfecting their decorative technique, and the pottery, daily objects with a purely functional character, would become transformed into miniature works of art. Subjects from the Orient and the Occident, combined with the Graeco - Roman tradition that had been handed down, were worked into the bare clay using impressed, applied, painted, inscribed and champlevé techniques. The glazing which covered the vessel in its final stage imparted a unique glow, while the original iridescence from its oxidation played with the other senses.

Another area where Byzantine artists demonstrated their skills was in the producing of illuminated manuscripts. The restricted space available on the leaves was a challenge which only great skill and precision could address. Paintings and the written

Ψηφιδωτό με σταυρούς σε διάχωρα, 726 - 842.
Θεσσαλονίκη, Αγία Σοφία (φωτογραφικό αρχείο MBP)

Mosaic with crosses in section, 726 - 842.
Thessaloniki, Saint Sophia (photographic archive of MBP)

Οί χριστιανοί οὐχ ὡς Θεὸν τὸν σταυρὸν ἀσπαζόμεθα, ἀλλὰ δεικνύντες τὴν τῆς ψυχῆς ἡμῶν γνησίαν πρὸς τὸν σταυρωθέντα διάθεσιν
Ιερώνυμος Ιεροσολύμων, Διάλογος περὶ σταυροῦ, MPG 40, 865.

εντυπωσίαζαν σε Ανατολή και Δύση, έγιναν περιζήτητα σε όλον τότε γνωστό κόσμο, απέκτησαν ένθερμους μιμητές και παραπέμπουν μέχρι σήμερα στην τέχνη του Βυζαντίου. Οι βυζαντινοί καλλιτέχνες εκμεταλλεύτηκαν την ομορφιά του σμάλτου για να διακοσμήσουν μία μεγάλη ποικιλία αντικειμένων τόσο κοσμικής χρήσης, όπως ήταν τα αυτοκρατορικά διάσημα, τα κοσμήματα ή τα πολυτελή σκεύη, όσο και εκκλησιαστικής χρήσης όπως οι εικόνες, τα καλύμματα ιερών βιβλίων, τα άμφια, τα δισκοπότηρα κι οι λειψανοθήκες.

Οι ελεφαντουργοί, όπως ονομάζονταν οι ειδικοί τεχνίτες, σμίλευαν το ελεφαντόδοντο που προμηθεύονταν από την Ανατολή και την Αφρική, παράγοντας μεγάλες ποσότητες έργων τέχνης υψηλής αξίας, πολύτιμα θρησκευτικά σκεύη και διακοσμητικά κιβωτίδια για ακριβά αντικείμενα.

Στην κεραμική η γραπτή πολύχρωμη διακόσμηση και η χρήση της εφυάλωσης, θεωρούνται τα πιο αντιπροσωπευτικά χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου. Η συνεχής αναζήτηση των

word were closely related, the basic purpose behind the illustrated subjects being the fuller explanation and strengthening of the text's message. As far as the decoration of the books written in tiny letters, the artists would borrow elements from architecture, mosaics, sculpture and metalworking. With a brush and paints, they succeeded in imitating at times precious materials, at others intricate techniques.

With regard to Letters, a key factor in their development was the famed place of learning, the 'Pandidakterion', one of the greatest intellectual beacons in the Eastern Roman Empire, which after its relocation to Caesar Bardas' palace in the 9th century was known the 'University of Magnaura'

The greatest achievement of the so - called 'Byzantine Renaissance' centres on the preservation of a large part of the works of ancient Greek classical and early Christian writings. Had it not been for the labours of certain unknown men at this time, we would not have today Plato or Aristotle to name but two. The

Ο πατριάρχης Φώτιος διδάσκοντας στο Πανεπιστήμιο της Μαγναύρας. Μικρογραφία από το Χρονικό του Ιωάννη Σκυλίτζη, 12^{ος} - 14^{ος} αι. Μαδρίτη, © Εθνική Βιβλιοθήκη (εκδόσεις Μίλητος)

Patriarch Photios teaching at the University of Magnaura. Miniature from Ioannis Skylitzes' *Chronicle*, 12th - 14th c. Madrid, © Biblioteca Nacional (Militos editions)

Περί πολλού δε τω Καίσαρι Βάρδα η σοφία πεφιλοτιμήτο... συναθροίζει σοφούς κατά την Μαγναύραν, ως τους μεν φιλοσοφίας γεωμετρίας τους δε ετέρους αστρονομίας άλλους γραμματικής

Ιωσήφ Γενέσιος, Περί Βασιλείων Δ'.

κεραμοποιών είχε ως αποτέλεσμα να τελειοποιηθούν οι τεχνικές διακόσμησης και τα κεραμικά, αντικείμενα καθημερινής χρήσης με καθαρά λειτουργικό χαρακτήρα, να μετατραπούν σε μικρά έργα τέχνης. Θέματα από την Ανατολή και τη Δύση, σε συνδυασμό με την κληρονομημένη παράδοση της ελληνορωμαϊκής τέχνης, αποτυπώνονταν πάνω στον γυμνό πηλό εμπίεστα, επίθετα, γραπτά, εγχάρακτα και επιπεδόγλυφα. Η εφυάλωση που κάλυπτε το αγγείο στο τελικό του στάδιο, του προσέδιδε μια μοναδική λάμψη, ενώ οι πρωτότυποι ιριδισμοί από την οξειδωσή της διασκέδαζαν τις υπόλοιπες αισθήσεις.

Τα εικονογραφημένα χειρόγραφα ήταν άλλος ένας τομέας, στον οποίο ο βυζαντινός καλλιτέχνης απέδειξε τις ικανότητές του. Ο περιορισμένος χώρος των σελίδων αποτελούσε μία πραγματική πρόκληση που μόνο με δεξιότητα και ακρίβεια μπορούσε να αντιμετωπίσει. Οι ζωγραφιές και ο γραπτός λόγος συνδέονταν στενά, και ένας βασικός σκοπός της ύπαρξης των ζωγραφισμένων θεμάτων ήταν η πληρέστερη εξήγηση και η ενδυνάμωση του μηνύματος που περιείχαν τα κείμενα.

Holy Monastery of Studios or of the 'unsleeping monks' (it was commonly believed that these monks - scribes never slept, so great was their output) was a magnificent monastery, which made an important contribution to the religious, political, cultural and spiritual life of the Empire. It reached its zenith during the 9th century during the days of Theodore the Studite, to whom the invention of lower - case letters is attributed, from which sprang the Modern Greek alphabet.

The finest minds, raised on the Empire's intellectual traditions, immersed themselves in the study of ancient thought, literature and philosophy. They relished the idea that it was their mission alone to preserve the legacy of what they regarded as the glory of the ancient Greek spirit. One could say that through this flight towards the glory of the past, they were seeking to forget the tribulations of the present and the uncertainties of the future. The best example of this harking back to the ancient spirit, bequeathing us fascinating work and affecting almost in its entirety the intellectual class of Constantinople, remains without doubt

Σε ό,τι αφορά τη διακόσμηση των μικρογραφημένων βιβλίων οι καλλιτέχνες δανείζονταν στοιχεία από την αρχιτεκτονική, τα ψηφιδωτά, τη γλυπτική και τη μεταλλοτεχνία. Με το πινέλο και τα χρώματα κατόρθωναν να μιμηθούν άλλοτε τα ακριβά υλικά και άλλοτε τις λεπτές τεχνικές.

Όσον αφορά στην ανάπτυξη των Γραμμάτων, καθοριστικός παράγοντας στάθηκε το γνωστό «Πανδιδακτήριο», ένας από του μεγαλύτερους πνευματικούς φάρους της ανατολικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, το οποίο από τον 9ο αιώνα όταν μεταφέρθηκε στα ανάκτορα από τον καίσαρα Βάρδα, μετονομάστηκε σε «Πανεπιστήμιο της Μαγναύρας».

Το σπουδαιότερο επίτευγμα της ονομαζόμενης «βυζαντινής αναγέννησης» εστιάζεται στη διαφύλαξη μεγάλου μέρους του έργου των αρχαίων Ελλήνων κλασικών και των πρώιμων χριστιανικών συγγραμμάτων. Εάν κάποιος άσημος άνδρας δεν είχαν εργαστεί ανώνυμα κατά την περίοδο αυτή, εμείς δεν θα είχαμε σήμερα ούτε τον Πλάτωνα ούτε τον Αριστοτέλη, για να μην αναφέρουμε πλήθος άλλων συγγραφέων της αρχαιότητας. Η Ιερά Μονή Στουδίου ή των «ακοιμήτων μοναχών» (επειδή η παραγωγή των έργων τους ήταν τόσο μεγάλη, ο λαός πίστευε ότι οι μοναχοί - αντιγράφοι δεν κοιμόνταν ποτέ), ήταν ένα σπουδαίο μοναστήρι έχοντας σημαντική συμβολή στη θρησκευτική, πολιτική, πολιτιστική και πνευματική ζωή της αυτοκρατορίας. Τη μεγαλύτερη ακμή του γνώρισε κατά τον 9^ο αι., επί των ημερών του Θεοδώρου Στουδίτη, στον οποίο αποδίδεται και η δημιουργία της μικρογραφικής γραφής από την οποία προέκυψε το σύγχρονο ελληνικό αλφάβητο.

Τα πιο εκλεκτικά μυαλά, θρεμμένα με τις πνευματικές παραδόσεις της αυτοκρατορίας, θα καταφύγουν με μανία στη μελέτη της αρχαίας σκέψης, της λογοτεχνίας και της φιλοσοφίας. Αρέσκονται στο να υπογραμμίζουν το μεγαλείο του πνεύματος της κλασσικής Ελλάδας, του οποίου ήθελαν επίμονα να θεωρούνται συνεχιστές. Θα έλεγε κανείς ότι, μέσω αυτής της φυγής προς την αίγλη του παρελθόντος, ζητούσαν να ξεχάσουν τις συμφορές του παρόντος και τις αβεβαιότητες του μέλλοντος. Το καλύτερο παράδειγμα αυτού του αρχαϊζοντος πνεύματος, που μας άφησε μια ενδιαφέρουσα παραγωγή και που σημάδεψε την ολότητα σχεδόν των λαϊκών διανοουμένων της Κωνσταντινούπολης, παραμένει χωρίς αμφιβολία ο πατριάρχης Φώτιος, ο οποίος πριν την ανάρρησή του στον πατριαρχικό θρόνο, ως πρωτοασηκρήτης, ήταν υπεύθυνος της ακάματης προς όλες τις κατευθύνσεις, αυτοκρατορικής διπλωματίας.

the Patriarch Photius, who prior to his accession to the patriarchal throne, was head of the sluggish - in every respect - imperial diplomacy.

An active collaborator in this pious task was to be found in the person of Michael III, who was to be utterly discredited by the subsequent Macedonian dynasty, usurpers of his throne, who had no scruples in rewriting history to aggrandize themselves: Leo VI, The Wise saw to it out of family vanity that the conversion of the Slavs was attributed not to Michael but to his own father, Basil I, the regicide and erstwhile protector of the emperor.

The 10th century ushered in a very different era, and it is for this reason we shall not dwell on it. It should be acknowledged that the course of history is both complex and complicated and does not permit us to subsume into specific and limited patterns our various findings nor to apply generalised rules: one cannot easily draw safe conclusions from brief, fragmented and concentrated information. Belief in the imminent end of the world was the cornerstone of early Christianity; without the Second Coming, the Christian conception of history was meaningless. The fear of the millennium, which had occupied the thoughts of Christian society in the West, was not slow to reach Byzantium, despite the fact that as we know time was measured not from the birth of Christ but from the creation of the world. Nevertheless the Byzantines felt unease before their destiny.

Στο θεάρεστο αυτό έργο έβρισκε πάντα ενεργό συνεργάτη τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ΄, αυτόν τον καθόλα παρεξηγημένο από τους μετέπειτα Μακεδόνες βασιλείς, τους σφετεριστές του θρόνου του, που δεν δίστασαν στην ιστορία τους να οικειοποιηθούν τα κατορθώματά του, όπως τον ευαγγελισμό των Σλάβων, που ο Λέων ΣΤ΄ ο Σοφός για λόγους οικογενειακής μαιοδοξίας απέδωσε στον πατέρα του, Βασίλειο Α΄, τον φονέα δηλαδή του μέχρι τότε προστάτη του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ΄.

Ξημερώνει ο 10^{ος} αι. που χαρακτηρίζει μια εντελώς διαφορετική εποχή, γι αυτό και δε θα περάσουμε το κατώφλι της. Πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι οι δρόμοι της Ιστορίας είναι πιο σύνθετοι και περίπλοκοι και δε μας επιτρέπουν να εντάξουμε σε συγκεκριμένα και περιορισμένα σχήματα τα διάφορα ευρήματά μας, ούτε να εφαρμόσουμε γενικευμένους κανόνες. Μέσα από σύντομες, αποσπασματικές και συμπιεσμένες πληροφορίες, δε μπορεί κανείς εύκολα να καταλήξει σε συμπεράσματα. Η πίστη στο επικείμενο τέλος του κόσμου, αποτελούσε ακρογωνιαίο λίθο του πρώιμου χριστιανισμού. Χωρίς τη Δευτέρα Παρουσία η χριστιανική θεώρηση της ιστορίας δεν είχε νόημα. Ο φόβος της χιλιετίας, το *μιλλενιαριστικό δέος*, που είχε καταλάβει τα χριστιανικά πλήθη της Δύσης, δεν άργησε να καταλάβει και το Βυζάντιο, παρόλο που όπως είναι γνωστό μετρούσε τα χρόνια, όχι από τη γέννηση του Χριστού, αλλά από την κτίση του κόσμου. Εντούτοις και οι βυζαντινοί στάθηκαν αμήχανα μπροστά στο πεπρωμένο τους.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Γλύκατζη - Αρβελέρ 2007 / Γλύκατζη - Αρβελέρ 2009 / Ιμβριώτη 1923 / Κουκουλές 1948 - 1955 / Cameron 2006 / Delvoye 1983 / Guillou 1998 / Herrin 2002 / Herrin 2008 / Linner 1999 / Mango 2002 / Mango 2006 / Runciman 1969.

Κωνσταντινούπολη, πολύγλωττη πόλις

Η ποικιλόμορφη και πολυδιάστατη κοινωνία, καθώς και η πολυπολιτισμικότητα και πολυγλωσσία της Κωνσταντινούπολης των μέσων χρόνων, αναδεικνύεται με έναν μοναδικό και γλαφυρό τρόπο από τον Ιωάννη Τζέτζη, έναν από τους μεγαλύτερους πνευματικούς άνδρες του Βυζαντίου³.

Constantinople, polyglot city

The multiform and multidimensional society, as well as its multiculturalism and multilingualism of Constantinople in the middle ages, was colourfully described by John Tzetis, one of the leading intellectuals of the time in Byzantium³.

Καὶ Σκύθην Σκύθαις εὖροις με, Λατῖνον τοῖς Λατίνοις
καὶ πᾶσιν ἄλλοις ἔθνεσιν ὥς ἓνα γένους τούτων.
Καὶ Σκύθην ἀσπαζόμενος οὕτω προσαγορεύω:
[καλὴ ἡμέρα σου, αὐθέντριά μου, καλὴ ἡμέρα σου, αὐθέντα μου]
σαλαμαλέκ ἀλτή σαλαμαλέκ ἀλτοῦγεπ.
Τοῖς Πέρσαις πάλιν περσικῶς οὕτω προσαγορεύω:
[καλὴ ἡμέρα σου, ἀδελφέ, ποῦ ὑπάγεις, πόθεν εἶσαι, φίλε;]
ἀσὴν χαῖς κουρούπαρζα χαντάζαρ χαραντάση.
Τῷ δὲ Λατίνῳ προσφωνῶ κατὰ Λατίνων γλῶσσαν:
[καλῶς ἦλθες, αὐθέντα μου, καλῶς ἦλθες, ἀδελφέ.]
βένε βενέστι δόμινε, βένε βενέσι φράτερ,
[πόθεν εἶσαι καὶ ἀπὸ ποίου θέματος ἦλθες;]
οὐνδε ἔς ἔτ δεκούαλε προβίντζια βενέστι;
[πῶς, ἀδελφέ, ἦλθες εἰς ταύτην τὴν πόλιν;]
κόμοδο, φράτερ, βενέστι ἰνίσταμ τζιβιτάτεμ;
[πεζός, καβαλλάριος, διὰ θαλάσσης, θέλεις ἀργῆσαι;]
πεδόνε, καβαλλάριους, περμάρε, βίς μοράρε;
Τοῖς Ἀλανοῖς προσφθέγγομαι κατὰ τὴν τούτων γλῶσσαν:
[καλὴ ἡμέρα σου, αὐθέντα μου, ἀρχόντισσα, πόθεν εἶσαι;]
ταπαγχὰς μέσφιλι χσινὰ κορθὶ καντά, καὶ τᾶλλα.
ἄν δ' ἔχει Ἀλάνισσα παπᾶν φίλον, ἀκοῦσαις ταῦτα:
τὸ φάρνετζ κίντζι μέσφιλι καίτζ φουὰ σασοῦγγε.
Τοῖς δ' Ἄραψιν ὥς Ἄραψιν ἀραβικῶς προσλέγω:
[ποῦ ὑπάγεις, πόθεν εἶσαι, αὐθέντριά μου; αὐθέντα μου, καλὴ ἡμέρα σου]
ἀλενταμὸρ μενένεντε σιτὴ μουλὲ σεπάχα.

³ Χιλιάδες, Ιωάννου του Τζέτζου βιβλίον ιστορικόν το δια στίχων πολιτικῶν, ἄλφα καλούμενον, ὡν στίχων το ποσόν μυριάς μια καὶ δισχίλιοι επτακόσιοι πενήκονταεννέα.

³ Chiliades, John Tzetis βιβλίον ιστορικόν το δια στίχων πολιτικῶν, ἄλφα καλούμενον, ὡν στίχων το ποσόν μυριάς μια καὶ δισχίλιοι επτακόσιοι πενήκονταεννέα.

Γραφιστική αναπαράσταση της αυτοκρατορικής
Κωνσταντινούπολης (Copyright © Byzantium 1200)

Graphic reproduction of imperial Constantinople
(Copyright © Byzantium 1200)

Ὡ πόλις, πόλις, πόλεων πασῶν ὀφθαλμέ, ἄκουσμα παγκόσμιον, θέαμα ὑπερκόσμιον, ἐκκλησιῶν γαλουχέ, πίστεως ἀρχηγέ, ὀρθοδοξίας
ποδηγέ, λόγων μέλημα, καλοῦ παντός ἐνδιαίτημα
(Νικήτας Χωνιάτης, Χρονική διήγησις, 576.21)

Πάλιν τοῖς Ρῶς ὡς ἔχουσιν ἔθος προσαγορεύω:
[ὕγίαινε, ἀδελφέ, ἀδελφίτζα, καλὴ ἡμέρα σου]
τὸ σδρᾶ<στε>, βράτε, σέστριτζα, καὶ δόβρα δένη λέγων:
τοῖς δ' ἄρ' Ἑβραίοις προσφυῶς ἑβραϊκῶς προσλέγω:
[μεμαγευμένε οἶκε στόμα φάραγμα καταπίνων μυίας τυφλὲ]
μεμακωμένε βῆθ φαγὴ βεελζεβοὺλ τιμαῖε
[Ἑβραῖε λίθε, ὁ Κύριος ἦλθεν, ἀστραπὴ εἰς τὴν κεφαλὴν σου]
ἔβερ ἐργάμ, μαρὰν ἀθά, βεζέκ εἰς τὸ χωθάρ σου.
οὕτω τοῖς πᾶσι προσλαλῶ πρόσφορα καὶ πρεπῶδη
καλλίστης ἔργον ἐγνωκῶς οἰκονομίας τοῦτο.

Δρ. Αναστάσιος Αντωνάρας
Αρχαιολόγος - Μουσειολόγος,
Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού

Η Θεσσαλονίκη των μεσοβυζαντινών χρόνων, 9^{ος} - 12^{ος} αι.

Η Θεσσαλονίκη, μετά τον 7^ο και ιδίως κατά τον 9^ο αι., γνωρίζει δημογραφική αύξηση λόγω των πολεμικών γεγονότων στις βορειότερες περιοχές της Βαλκανικής, αλλά και λόγω των αραβικών επιδρομών στο Νότο. Η οικονομική και γεωπολιτική της σημασία ενισχύεται με την ίδρυση του βουλγαρικού κράτους καθώς καθίσταται διοικητικό αυτοκρατορικό κέντρο, στρατιωτική βάση εναντίον του, αλλά και σημαντικός εμπορικός διαμετακομιστικός σταθμός. Ακόμη, καθίσταται κέντρο διάδοσης του Χριστιανισμού και της αυτοκρατορικής ιδεολογίας στους Σλάβους. Η ανοδική αυτή πορεία διαταράσσεται και τελικά διακόπτεται με τη μεταφορά του εμπορικού κέντρου στην Κωνσταντινούπολη στην τελευταία δεκαετία του 9^{ου} αιώνα, την έναρξη των συγκρούσεων με τους Βουλγάρους, αλλά και την κατάληψή της από τους Άραβες το 904, που οδηγεί σε ύφεση, η οποία διαρκεί μέχρι τους χρόνους του Βασιλείου Β' (963 - 1025). Η αυτοκρατορία από τα μέσα του 11^{ου} αιώνα βρίσκεται σε κρίση και η ίδια η Θεσσαλονίκη πολιορκείται από τους Βουλγάρους το 1042. Η οικονομία της πόλης όμως φαίνεται ότι ανθεί, όπως συνάγεται και από την περιγραφή του πανηγυριού του αγίου Δημητρίου από τον συγγραφέα της σάτιρας *Τιμαρίων*. Η πόλη καταλαμβάνεται για μερικούς μήνες από τους Νορμανδούς το 1185, ενώ η ανώμαλη πολιτική κατάσταση στα τέλη του 12^{ου} αιώνα οδηγεί στην πτώση της Κωνσταντινούπολης στα 1204 στα χέρια των Σταυροφόρων και λίγο αργότερα και της Θεσσαλονίκης. Η πόλη για είκοσι χρόνια αποτελεί την πρωτεύουσα του βασιλείου της Θεσσαλονίκης των Μονφερρά. Το 1224 την καταλαμβάνει ο Δεσπότης της Ηπείρου Θεόδωρος Κομνηνός Δούκας, που την καθιστά επίσης πρωτεύουσά του, ενώ, τέλος, το 1246 περιλαμβάνεται στην αυτοκρατορία της Νίκαιας.

Η έννοια της πολεοδομίας φαίνεται ότι εγκαταλείπεται στους μεσοβυζαντινούς χρόνους, τουλάχιστον με τον τρόπο και την ένταση που εφαρμόστηκε στις πρωιμότερες περιόδους, με μόνη εξαίρεση τη σχετική φροντίδα για την άμυνα της πόλης και

Dr. Anastassios Ch. Antonaras
Archaeologist - Museologist
Museum of Byzantine Culture

Thessaloniki in the Middle Byzantine period, 9th - 12th centuries

After the 7th century and particularly during the 9th century, Thessaloniki's population began to grow due to the hostilities in the northern Balkans as well as the Arab incursions to the south. Its economic and geopolitical significance was bolstered when it became the imperial administrative centre and strategic base in response to the newly created Bulgarian state. At the same time its importance increased as an important commercial hub. Added to this was its role as a bastion of Christianity and imperial ideology of the Slavs. This rise in fortunes was curbed and finally ended when the commercial centre was transferred to Constantinople in the last decade of the 9th century, the outbreak of conflict with the Bulgarians as well as its capture by the Arabs in 904. This all led to slump which lasted until the reign of Basil II (963 - 1025). From the mid 11th century the empire was in crisis and Thessaloniki itself was under siege by the Bulgarians in 1042. The city's economy however seemed to have been thriving, as evidenced by the description of the festival in honour of Saint Demetrios by the writer of the satire *Timarion*. The city was occupied by the Normans for several months in 1185, while the precarious political situation at the end of the 12th century culminated in the fall of Constantinople in 1204 to the Crusaders. Thessaloniki experienced the same fate soon after, remaining for twenty years the seat of the Kingdom of Boniface of Montferrat. In 1224, the Despot of Epirus Theodore Komnenos Doukas occupied the city, making it his capital. Finally, in 1246 it became part of the empire of Nicaea.

The concept of urban planning seems to have been abandoned during the Middle Byzantine period, or at least in the manner and intensity applied in earlier times, with the only exception being the care taken over a city's defensive structures, including its fortifications. The appearance of Thessaloniki, like all ancient cities which have an unbroken existence throughout their history, is defined by the degree to which its most ancient urban plan

◀ Θεσσαλονίκη, Τοπογραφικό σχέδιο με μνημεία που υπήρχαν στον 9^ο αι. / Thessaloniki, City plan featuring monuments existing in the 9th century
Θεσσαλονίκη πόλις περιώνυμος, άριστη κλέος
Εφραίμ, Χρονικόν

Ροτόντα, άποψη από τα ανατολικά, μετασκευή-ενίσχυση αφίδας, 10^{ος} αι. Θεσσαλονίκη (φωτογραφικό αρχείο ΜΒΠ)

Rotonda, View from the east, reconstruction-reinforcement of the apse, 10th c. Thessaloniki (photographic archive of MBP)

Ροτόντα, τεταρτοσφαίριο κόγχης αφίδας. Τοιχογραφία Ανάληψης, τέλη 9^{ου} αι. Θεσσαλονίκη (φωτογραφικό αρχείο ΜΒΠ)

Rotonda, quadrant of the apse. Fresco of the Ascension, late 9th c. Thessaloniki (photographic archive of MBP)

των τειχών της. Η μορφή της Θεσσαλονίκης, όπως και όλων των άλλων αρχαίων πόλεων που συνεχίζουν αδιάλειπτα τον βίο τους, ορίζεται από τον βαθμό διατήρησης του αρχαιότερου πολεοδομικού ιστού και του αρχιτεκτονικού και μνημειακού της αποθέματος. Ο βασικός πολεοδομικός κάρναβος των 24x8 νησίδων διατηρείται σε γενικές γραμμές, αν και παρατηρούνται έντονες καταπατήσεις δημόσιου χώρου, πλατειών, αγορών, πεζοδρομίων και στοών, ενώ ακόμη υπάρχουν διαφοροποιήσεις στους άξονες και στο μέγεθος μικρότερων οδικών αξόνων ή ακόμη και πλήρης κατάργησή τους. Καταστήματα και εργαστήρια καταλαμβάνουν πεζοδρόμια και στοές, ενώ διαμορφώνονται και τα πολεοδομικά σύνολα των *αυλών*, γύρω από τις οποίες λειτουργούν περισσότερες μικρές εργαστηριακές μονάδες.

Το κεντρικό και παράλιο τμήμα της πόλης είναι πυκνοκατοικημένο, και σε περιόδους εισδοχής προσφύγων αναφέρεται ότι μέχρι και λουτρά αξιοποιήθηκαν για τη φιλοξενία τους. Αντίθετα, στο βορειότερο τμήμα οι μεγάλοι παλαιοχριστιανικοί οίκοι κατατέμνονται σε μικρές κατοικίες, ενώ ορισμένοι φαίνεται ότι μετασκευάζονται σε μοναστικά κέντρα.

Το σύστημα ύδρευσης και αποχέτευσης φαίνεται ότι διατηρείται, τουλάχιστον στους βασικούς οδικούς άξονες, ενώ στον 8^ο αιώνα εκτελούνται επιδιορθώσεις δημοσίων κτηρίων, όπως

has been preserved as well as its architectural and monumental remains. The basic urban grid of 24x8 insulae is roughly preserved, though there are strong signs of illegal encroachment of public spaces, squares, marketplaces, pavements and arcades. There are also variations in the axes and the sizes of smaller streets, or indeed their complete discontinuation. Stores and workshops occupy walkways and porticos, while also the urban *courtyards* took shape and around which there are more small artisanal units.

The central and seafront section of the city is densely populated, and at times of refugee influxes it is recorded that even bathhouses were used to accommodate them. Meanwhile in the more northern sections the large early Christian residences were divided up into smaller dwellings, while others it seems were rebuilt in monasteries.

The water supply and sewerage system appears to have been preserved, at least along the main roads. In the 8th century repairs were made on public buildings, such as on the antechamber to the Octagonon at Galerius' Palace complex and the cryptoporticus at the Roman Agora which had been converted into water cisterns following the earthquakes of 620 - 30. During the 9th century older monuments and the city walls were repaired,

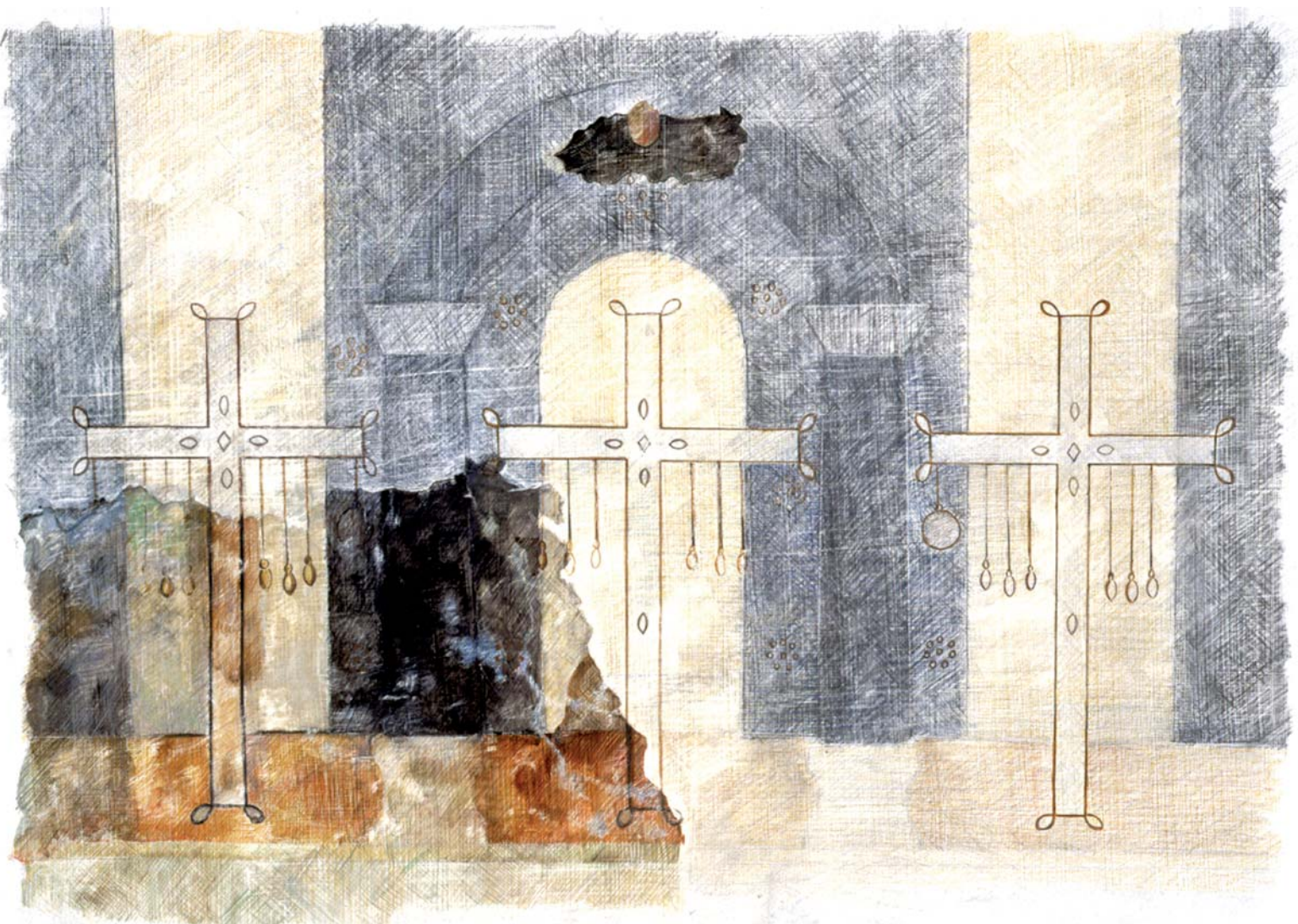

- ◀ Αγία Σοφία, Τρούλος Ψηφιδωτό Ανάληψης. Απόστολοι Ανδρέας και Παύλος, τέλη 9^{ου} αι. Θεσσαλονίκη (φωτογραφικό αρχείο ΜΒΠ)
 Saint Sophia, Dome. Mosaic of the Ascension. Apostles Andrew and Paul, late 9th c. Thessaloniki (photographic archive of MBP)

Αγία Σοφία, Τρούλος. Ψηφιδωτό Ανάληψης.
 Η Θεοτόκος μεταξύ δύο αρχαγγέλων, τέλη 9^{ου} αι.
 Θεσσαλονίκη (φωτογραφικό αρχείο ΜΒΠ)

Saint Sophia, Dome. Mosaic of the Feast
 of the Ascension. The mother of God flanked
 by two archangels, late 9th c. Thessaloniki
 (photographic archive of MBP)

Εικονομαχική τοιχογραφία με διάλιθους σταυρούς, α΄ μισό 9^{ου} αι. Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, ΒΤ 150 (φωτογραφικό
 αρχείο ΜΒΠ) / Iconoclastic fresco with crosses set with precious stones, first half of 9th c. Thessaloniki, Museum of Byzantine Culture, BT 150
 (photographic archive of MBP)

Μαρμάρινη εικόνα της Παναγίας, 11^{ος} αι. Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, ΑΓ 772 (φωτογραφικό αρχείο ΜΒΠ)

Marble icon of the Virgin Mary, 11th c. Thessaloniki, Museum of Byzantine Culture, AG 772 (photographic archive of MBP)

Μαρμάρινο θωράκιο με λέαινα, 10^{ος} αι. Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, ΑΓ 267 (φωτογραφικό αρχείο ΜΒΠ)

Marble closure slab with lioness, 10th c. Thessaloniki, Museum of Byzantine Culture, AG 267 (photographic archive of MBP)

Μαρμάρινο υπέρθυρο [από πύλη του θαλάσσιου τείχους της Θεσσαλονίκης, με επιγραφή που αναφέρεται σε ανακαίνιση των τειχών της πόλης το 904], αρχές 10^{ου} αι., 904; Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, ΒΕ 11α-β (φωτογραφικό αρχείο ΜΒΠ)

Marble lintel, [from a gate of Thessaloniki's sea wall, with an inscription referring to renovation of the city walls in 904], early 10th century, 904? Thessaloniki, Museum of Byzantine Culture, BE 11a-b (photographic archive of MBP)

του προθαλάμου του Οκταγώνου στο Γαλεριανό ανακτορικό συγκρότημα και της κρυπτής στοάς της ρωμαϊκής Αγοράς, που είχαν μετατραπεί σε υδατοδεξαμενές μετά τους σεισμούς του 620 - 30. Κατά τον 9^ο αιώνα επισκευάζονται αρχαιότερα μνημεία, αλλά και τα τείχη της πόλης, τα οποία διορθώνονται και κατά τον 12^ο αι. Ακόμη, στις πηγές αναφέρονται λατομεία που άλλοτε λειτουργούσαν εντός των τειχών στο βόρειο, βραχίονας τμήμα της πόλης.

and the latter underwent some further repairs in the 12th century as well. Sources also refer to quarries which once operated within the city walls in the northern, rocky part of the city.

The acropolis was in all likelihood added to the defensive bulwarks in the 10th century at the same time as a second sea wall, south of the original, was built, making its coastal side accessible only by ship. The port, created by Constantine the Great,

Χάλκινο δαχτυλίδι με παράσταση στρατιωτικού αγίου ή αρχαγγέλου, 10^{ος} - 12^{ος} αι. Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, ΒΚΟ 126ε (φωτογραφικό αρχείο ΜΒΠ)

Bronze ring showing a warrior saint or archangel, 10th - 12th c. Thessaloniki, Museum of Byzantine Culture, BKO 126ε (photographic archive of MBP)

BA 74/1

BA 74/2

BA 74/10

Χάλκινοι σταυροί - λειψανοθήκες από το Κάστρο Ρεντίνας, 11^{ος} - 12^{ος} αι., Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, BA 74/1, 2, 10 (φωτογραφικό αρχείο ΜΒΠ)

Bronze reliquary - crosses, Rentina Castle, 11th - 12th c., Museum of Byzantine Culture, BA 74/1, 2, 10 (photographic archive of MBP)

Ζεύγος χρυσών περικαρπίων με σμάλτο, 9^{ος} - 10^{ος} αι. Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, ΒΚΟ 262/6α - β (φωτογραφικό αρχείο ΜΒΠ)

Pair of gold armbands with enamel, 9th - 10th c. Thessaloniki, Museum of Byzantine Culture, BKO 262/6α - β (photographic archive of MBP)

BKO 262/1

BKO 262/2

Ζεύγη χρυσών ενωτίων, 9^{ος} - 10^{ος} αι. Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, ΒΚΟ 262/1, 2 (φωτογραφικό αρχείο ΜΒΠ)

Pairs of gold earrings, 9th - 10th c. Thessaloniki, Museum of Byzantine Culture, BKO 262/1, 2 (photographic archive of MBP)

Η ακρόπολη κατά πάσα πιθανότητα προστέθηκε στο αμυντικό σύστημα της πόλης τον 10^ο αιώνα, την ίδια εποχή που πιθανώς κτίστηκε ένα δεύτερο θαλάσσιο τείχος, νοτίως του αρχικού, καθιστώντας την παράλια πλευρά της προσβάσιμη μόνο από πλοία. Το λιμάνι που είχε δημιουργήσει ο Μέγας Κωνσταντίνος, συνέχιζε να λειτουργεί, αποτελώντας το εμπορικό αλλά και στρατιωτικό λιμάνι, οχυρωμένο με τείχος και πύργους. Κοντά στο λιμάνι υπήρχαν μεγάλες κρατικές αποθήκες σιτηρών και άλλων αγαθών. Αναφέρονται ακόμη και άλλα μικρότερης σημασίας λιμάνια της πόλης, όπως ή *εκκλησιαστική σκάλα*, πιθανώς στα νοτιοανατολικά, συνδεόμενη με το γαλεριανό συγκρότημα, και το *κελλάριον*, σε έναν από τους κόλπους ανατολικά της πόλης.

Μεγάλοι παλαιοχριστιανικοί ναοί, όπως η Ροτόντα, ο Άγιος Δημήτριος και η Αχειροποιήτος ανακαινίζονται ή αποκτούν νέα

continued to operate as both a commercial and a military harbour, protected by the wall and towers. Close by the port were large state grain and other goods warehouses. Other minor ports of the city are also mentioned, such as the *ecclesiastical pier*, probably to the south east and linked to the Galerius complex, and the *kellarion*, in one of the bays east of the city.

Large early Christian churches, such as the Rotonda, Saint Demetrios and Acheiropoietos were renovated or new annexes or chapels were added to them. Smaller churches, such as Hosios David, which continued to operate, were also renovated and decorated. Saint Sophia is a newly built edifice, and constituted the largest building to be erected in the Balkans in the 7th century. In contrast to this the enormous Octagon, which earlier dominated the western fringes of the city, was destroyed, and on its place was later built a monastery. Among

Χρυσός σταυρός (BA 72/1), Χρυσό περίαπτο σε σχήμα δοντιού (BKO 262/4), Χρυσό σφαιρικό περίαπτο - κουμπί (BKO 262/3), Χρυσό ημισφαιρικό περίαπτο - κουμπί (BKO 243/22). 9^{ος} - 10^{ος} αι., Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού (φωτογραφικό αρχείο ΜΒΠ)

Gold cross (BA 72/1), Gold amulet in the shape of a tooth (BKO 262/4), Gold spherical amulet - button (BKO 262/3), Gold semi - spherical amulet - button, BKO 243/22). 9th - 10th c. Thessaloniki, Museum of Byzantine Culture (photographic archive of MBP)

Γυάλινο βραχιόλι με γραπτό διάκοσμο, 10^{ος} - 12^{ος} αι. Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, BYM 27/1 (φωτογραφικό αρχείο ΜΒΠ)

Glass bracelet with painted decoration, 10th - 12th c. Thessaloniki, Museum of Byzantine Culture, BYM 27/1 (photographic archive of MBP)

Ομάδα γυάλινων και χάλκινων βραχιολιών από το Κάστρο Ρεντίνας και τη Βασιλική Γ' Φιλίππων, 10^{ος} - 12^{ος} αι., Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, ΒΦ 89/ΒΥμ 1, ΒΦ 86/ΒΥμ 2, 23, 37, 38α, β, ΒΚο 271/54, 271/136 (φωτογραφικό αρχείο ΜΒΠ)

Group of glass and bronze bracelets, Rentina Castle and Basilica C of Philippi, 10th - 12th c., Thessaloniki, Museum of Byzantine Culture, ΒΦ 89/ΒΥμ 1, ΒΦ 86/ΒΥμ 2, 23, 37, 38α, β, ΒΚο 271/54, 271/136 (photographic archive of MBP)

προσκτίσματα και παρεκκλήσια, αλλά και μικρότεροι ναοί, όπως ο Όσιος Δαυίδ, που συνεχίζουν να λειτουργούν, ανακαινίζονται και διακοσμούνται. Η Αγία Σοφία κτίζεται εκ βάθρων, αποτελώντας το μεγαλύτερο οικοδόμημα που οικοδομείται στα Βαλκάνια κατά τον 7^ο αιώνα. Αντίθετα, το μεγάλο Οκτάγωνο, που δέσποζε νωρίτερα στο δυτικό άκρο της πόλης, καταστράφηκε και στη θέση του ιδρύθηκε αργότερα μία μονή. Μεταξύ των εκκλησιών που ανάγονται στα μεσοβυζαντινά χρόνια εντάσσεται και η Παναγία Χαλκέων, στο μέσον περίπου της λεωφόρου, καθίδρυμα του πρωτοσπαθάρη Χριστόφορου, κατεπάνω Λαγουβαρδίας και της οικογενείας του, του 1028.

Μέσα στην πόλη υπήρχαν πολλές μονές, ιδρυμένες εκεί λόγω του επίφοβου της διαβίωσης στην ύπαιθρο, αλλά και πιθανώς λόγω της ανάπτυξης του μοναχισμού μετά την Εικονομαχία. Ήταν συγκροτήματα ενσωματωμένα στον πολεοδομικό ιστό και, σε αντίθεση με τα μεγάλα παλαιοχριστιανικά μνημεία, δεν αποτελούσαν σημεία αναφοράς στην εικόνα της πόλης.

the churches belonging to the Middle Byzantine period is Panagia Chalkeon, roughly in the centre of the *leoforos* (today's Via Egnatia), established by Christophoros Protospatharios, Katepano (Governor) of Lagouvardia, and his family in 1028.

The city contained numerous monasteries, founded partly as a result of the anxiety of surviving in the countryside and partly probably because of the growth of monasticism after the Iconoclasm. These were complexes incorporated into the urban fabric and, in contrast to the large early Christian monuments, these edifices were not reference points for the cityscape. Nunneries, such as Saint Loukas and Saint Stephanos, where Saint Theodora lived as a nun, and the Basilikon monastery, as well as male monasteries, such as Akapnios, Philokalos and Prodromos, which was founded by Constantine VII Porphyrogennitus in 946. Finally, north of the city and near the small gate of Aproitoi, is the monastery of Saints Theodore and Mercurios,

Καμίνι πλινθουργού (Vat. Gr. 746, φ. 61α, 12^{ος} αι.) Βατικανό,
© Biblioteca Apostolica Vaticana (Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο, σ. 44)

Brick kiln (Vat. Gr. 746, f. 61a, 12th c.) Vatican, © Biblioteca Apostolica
Vaticana (Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο, σ. 44)

Γυναικείες μονές, όπως του Αγίου Λουκά και Αγίου Στεφάνου, όπου μόνασε η αγία Θεοδώρα, και η μονή Βασιλικόν, αλλά και ανδρικές μονές, όπως του Ακαπνίου, Φιλοκάλου, και Προδρόμου, η οποία ήταν καθίδρυμα του Κωνσταντίνου του Ζ' του 946. Τέλος, στα βόρεια της πόλης και κοντά στο παραπόρτι των Απροΐτων, αναφέρεται στον 8^ο αιώνα και η μονή των Αγίων Θεοδώρου και Μερκουρίου, γνωστή και ως μονή Κουκουλιατών, που σε κάποια στιγμή μεταφέρθηκε βορειότερα στην περιοχή των λατομείων, κοντά στο ευκτήριο του αγίου Ζαχαρία, γνωστού μέχρι σήμερα ως μονής Λατόμου.

Οι μεγάλοι παλαιοχριστιανικοί οίκοι που καταλάμβαναν το βόρειο τμήμα της Κάτω πόλης και το κάτω της Άνω πόλης, κατατμήθηκαν σε μικρότερες ιδιοκτησίες, ενώ μερικοί μετατράπηκαν σε μονές και ως τέτοιες διατήρησαν το αρχικό τους μέγεθος. Η πόλη φαίνεται ότι ήταν οργανωμένη σε γειτονιές που ως επί το πλείστον σχηματίζονταν γύρω από κάποιο ναό, που έδινε και το όνομα στη γειτονιά, όπως Αγίου Μηνά, Καταφυγής,

commonly known by the name of Koukouliaton Monastery, which at some point moved north to the area of the quarries and near the *eukterion* (place of prayer) of Saint Zacharias, known today as Latomou Monastery.

The great early Christian buildings occupying the northern section of the Lower city and the lower sections of the Upper city (Ano polis) were divided up into smaller properties, while others were converted into monasteries, and, as such, preserved their original dimensions. It would appear that the city was organised into neighbourhoods which mostly were formed around a church, which gave that neighbourhood its name, such as in the cases of Hagios Menas, Kataphyges, Acheiropoietos, Agia Pelagia, Asomatoi, Hagios Paramonos. Some other neighbourhoods were named after some monument dominating the area such as Chrysse Omphalou and Hippodromiou. It is also a fact that Jews lived adjacent to the port, in the district of Vrochthoi, near the *agora*, in Rogoz, and most likely west of Panagia

Υαλουργείο, Rabanus Maurus, *De Universo (De Rerum Naturalis)*, XVII, X, fol. 89, 1023 μ.Χ. Ιταλία, © Αββαείο του Montecassino (Αντωνάρας 2009, σ. 33)

Glass workshop, Rabanus Maurus, *De Universo (De Rerum Naturalis)*, XVII, X, fol. 89, 1023 A.C. Italy, © Abbey of Montecassino (Αντωνάρας 2009, σ. 33)

Αχειροποιήτου, Αγίας Πελαγίας, Ασωμάτων, Αγίου Παραμόνου, αν και δεν λείπουν και γειτονιές που είχαν ονομαστεί από κάποιο άλλο μνημείο που κυριαρχούσε στην περιοχή, όπως Χρυσής, Ομφαλού και Ιπποδρόμου. Ακόμη, είναι γνωστό ότι οι Ιουδαίοι κατοικούσαν κοντά στο λιμάνι, στη συνοικία των Βρόγχθων, κοντά στη αγορά, στη συνοικία Rogoz, και πιθανώς δυτικά της Παναγίας Χαλκέων, στη συνοικία του Ομφαλού, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις επεκτείνονταν και σε χριστιανικές γειτονιές.

Το μόνο μη λατρευτικής χρήσης μεσοβυζαντινό δημόσιο κτήριο που σώζεται είναι το λουτρό στην οδό Θεοτοκοπούλου, που χρονολογείται στον 11^ο αι. Μέσω των αναφορών στις πηγές, ωστόσο, φαίνεται ότι υπήρχε κάποιο παλάτι, η επισκοπική κατοικία, αλλά και πολυτελείς ιδιωτικές κατοικίες των αξιωματούχων της πόλης.

Πολύ σημαντική αλλαγή στη εικόνα της πόλης προσέδωσε η δημιουργία μετά τον 7^ο αιώνα πολλών μικρών κοιμητηρίων γύρω από ναούς και μονές σε ολόκληρη την πόλη, αλλά και σε ανοικτούς χώρους, όπως η ρωμαϊκή Αγορά.

Αγορές - πόλοι της οικονομικής ζωής της πόλης υπήρχαν στον μεγαλοφόρο και τη ρωμαϊκή Αγορά, ενώ στην ίδια περιοχή εί-

Chalkeon in the district of Omphalos, while in other cases they extended into Christian neighbourhoods.

The only extant secular Middle Byzantine public building is the bathhouse in Theotokopoulou Street, dating back to the 11th century. However, sources point to the existence of a palace, bishop's residence, and opulent private dwellings of city officials.

Another significant change in the appearance of the city came with the creation of small cemeteries clustered around churches and monasteries as well as in open spaces such as the Roman Agora after the 7th century.

Market places as hubs of the city's commercial life were to be found in the *Megaloforos* and the Roman Agora, while nearby was the well - known *Chalkeutike Stoa* (market of Copper-smiths). Furthermore, in the district of Hagios Menas, near the port there was a market later known as *Foros Stavriou*. Near the Cassandra Gate mention is made of another market, probably for farming produce. Outside the walls occasional markets could be found selling agricultural products, from which it is likely that the *Demetria* evolved. This was a bustling market and

ναι γνωστή και η *Χαλκευτική στοά*. Ακόμη, στην περιοχή του Αγίου Μηνά, κοντά στο λιμάνι υπήρχε αγορά, αργότερα γνωστή ως *Φόρος Σταυρίου*. Επίσης, κοντά στην Κασσανδρεωτική πύλη αναφέρεται τουλάχιστον μία ακόμη αγορά, πιθανώς αγροτικών προϊόντων. Εκτός των τειχών λειτουργούσαν, τουλάχιστον περιστασιακά, αγορές αγροτικών προϊόντων, από τις οποίες πιθανώς εξελίχθηκαν και τα *Δημήτρια*, η μεγάλη εμποροζωοπανήγυρις που διοργανωνόταν κάθε χρόνο έξω από τα δυτικά τείχη της πόλης, από τις 20 μέχρι τις 28 Οκτωβρίου, σε συνδυασμό με τον εορτασμό του αγίου Δημητρίου. Στην πανήγυρη αυτή συνέρρεαν έμποροι από ολόκληρο τον κόσμο, πουλώντας τα προϊόντα τους σε σκηνές που σχημάτιζαν έναν μακρύ δρόμο με κοντούς παράδρομους, που θύμιζε στον ανώνυμο συγγραφέα του 12^{ου} αι. της σάτιρας *Τιμαρίων*, ένα ζώο με πολλά πόδια. Ο ίδιος γράφει με θαυμασμό για το πόσο εύφορη ήταν η πεδιάδα του Αξιού αλλά και πόσο μεγάλη η οικονομική δραστηριότητα της πόλης, όπως φανεωνόταν στα Δημήτρια. Εκεί συνέρρεαν Έλληνες έμποροι από ολόκληρη τη Βυζαντινή αυτοκρατορία, μαζί με Βούλγαρους, Ρώσους, Ούγγρους, Ιταλούς, Κέλτες και Γαλάτες. Εμπορεύματα από τη Μαύρη Θάλασσα και ολόκληρη τη Μεσόγειο πωλούνταν σε αυτά. Τα προϊόντα από τη Μαύρη Θάλασσα έφταναν μέσω της Κωνσταντινούπολης, ενώ αναφέρονται και εμπορεύματα από την Αίγυπτο και τη Συρία. Τέλος, με πλοία μεταφέρονταν υφάσματα από εμπόρους Ιταλούς, Ισπανούς και Πορτογάλους, ενώ Έλληνες πωλούσαν υφάσματα από τη Βοιωτία και την Πελοπόννησο.

Η κατά τα άλλα ασαφής εικόνα της μεσοβυζαντινής Θεσσαλονίκης ως προς τους επαγγελματίες, τους τεχνίτες και την οικονομική δραστηριότητα εν γενεί, φωτίζεται από τον Ιωάννη Καμενιάτη, που την περιγράφει στο έργο του για την κατάληψη της πόλης από τους Σαρακηνούς το 904, ως μια δυναμική και πολυάνθρωπη μητρόπολη. Τονίζει το σημαντικό ρόλο που έπαιξε η *Λεωφόρος*, η σημερινή οδός Εγνατία, η οποία κατακλυζόταν από ντόπιους και ξένους αγοραστές. Εκεί πωλούνταν, και ίσως κατασκευάζονταν, μάλλινα και μεταξωτά υφάσματα, κοσμήματα από χρυσό και ασήμι με πολύτιμους λίθους, χάλκινα, σιδερένια και μολύβδινα εργαλεία και σκεύη, καθώς και γυάλινα αγγεία. Ακόμη, υπήρχε πληθώρα αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων από τις γύρω πεδιάδες, ψαριών από τις κοντινές λίμνες και ποτάμια καθώς και εισαγόμενων προϊόντων που κατέφθαναν στην πόλη από το λιμάνι της.

Στο κέντρο της πόλης λειτουργούσαν πολλά εργαστήρια, τόποι παραγωγής και πώλησης προϊόντων, που συχνά καταλάμβαναν

cattle fair organised annually outside the western walls of the city from the 20th to the 28th October and coincided with the feast day of Saint Demetrios. On these days, traders from far and wide would throng on the place, plying their wares under tents which formed a long road with smaller roads radiating off it. Indeed, in his satire *Timarion*, an anonymous writer of the 12th century, likened the scene to a beast with multiple legs. The same author records excitedly how fertile the Axios plain was and how great the commercial traffic was in the city during the *Demetria*. Greek merchants from all corners of the Byzantine Empire together with Bulgarians, Russians, Hungarians, Italians, Celts and Gauls congregated there in great numbers. Goods from the Black Sea and the Mediterranean would be bought and sold there. Commerce from the Black Sea would arrive via Constantinople, while sources also mention items from Egypt and Syria. Finally, fabrics would arrive in ships brought by Italian, Spanish and Portuguese traders, while Greeks would sell fabrics from Boeotia and the Peloponnese.

Our picture of the traders, artisans and economic activity of Middle Byzantine Thessaloniki would be all the dimmer were it not for John Kameniates, who describes the dynamic, populous metropolis at the time of its capture by the Saracens in 904. He describes the key role played by the *Leoforos*, today's Egnatia, which was bustling with local and foreign buyers. On sale - and perhaps manufactured - there were woollen and silk fabrics, gold and silver jewellery with precious stones, copper, iron and lead tools and utensils as well as glass vessels. There was also a plethora of farming and livestock products from the nearby plains, fish from the local lakes and rivers, and imported items arriving at the city's port.

In the city centre were to be found many workshops, places of manufacture and sales of products, which frequently occupied parts of the roofed walkways, such as, for instance, along the central street of the city, known as *via Regia* in the Early Byzantine period, and later in Middle Byzantine times as *Leoforos*. In other cases the workshops were arranged into small groups in enclosed courtyards, each one of which comprised a small economic unit which included, apart from the workshops, homes and buildings for other purposes.

Concluding this overview of Middle Byzantine Thessaloniki, it is evident that the city, despite the adversities it faced, continued to thrive economically and culturally. The relatively few but magnificent early Christian monuments, the rebuilding and segmentation of older buildings in combination with the densely and

και μέρος των στεγασμένων πεζοδρομίων, όπως π.χ. κατά μήκος της κεντρικής οδού της πόλης, της *via Regia* των πρώτων βυζαντινών χρόνων, της *Λεωφόρου* των μεσοβυζαντινών. Σε άλλες περιπτώσεις τα εργαστήρια ήταν οργανωμένα σε μικρά σύνολα σε εσωτερικές αυλές, η κάθε μια από τις οποίες αποτελούσε μια μικρή οικονομική μονάδα που περιελάμβανε εκτός από τα εργαστήρια, οικίες αλλά και κτήρια άλλων χρήσεων.

Συνοψίζοντας το διάγραμμα αυτό για τη μεσοβυζαντινή Θεσσαλονίκη, είναι σαφές ότι η πόλη, παρ' όλες τις αντιξοότητες που αντιμετωπίζει, συνεχίζει να ανθεί εμπορικά και πολιτιστικά. Τα σχετικά λίγα αλλά μεγαλοπρεπή παλαιοχριστιανικά μνημεία, οι ανασκευές και κατατμήσεις παλαιότερων κτισμάτων σε συνδυασμό με τις πυκνά και άναρχα δομημένες νέες κατοικίες, οργανωμένες σε σύνολα γύρω από περικλειστές αυλές, η καταπάτηση των δημόσιων χώρων και τα στριφογυριστά, στενά δρομάκια διαμόρφωναν την εικόνα της μεσοβυζαντινής Θεσσαλονίκης, που σε γενικές γραμμές διατηρήθηκε μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Αγίου Δημητρίου Θαύματα 1997 / Βελένης 2003 / Καμενιάτης 1987 / Κανονίδης 2002, σ. 143 - 153 / Κανονίδης 1998, σ. 207 - 18 / Κανονίδης 2003, σ. 71 - 76 / Μαυροπούλου - Τσιούμη 1986, σ. 393 - 410 / Βυζαντινή Εφυσιασμένη Κεραμική 1999 / Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο 2002 / Τιμαρίων 2001 / Τσιλιπάκου 1998, σ. 289 - 381 / Antonaras 2010, σ. 383 - 430 / Antonaras 2012, σ. 117 - 126 / Antonaras 2013, σ. 189 - 198 / Bakirtzis, 2007, σ. 89 - 118.

chaotically constructed new residences, arranged all together around enclosed courtyards, the encroachment onto public spaces and the twisting, narrow alleys completed the picture of Middle Byzantine Thessaloniki, which remained roughly unchanged until the beginning of the 20th century.

Δρ. Ηλίας Ευαγγέλου
Επίκουρος Καθηγητής
Θεολογική Σχολή
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Dr. Ilias Evangelou
Assistant Professor
Theological School
Aristotle University of Thessaloniki

Η αποστολή του Κωνσταντίνου - Κυρίλλου και του Μεθοδίου στη Μεγάλη Μοραβία

The mission of Constantine - Cyril and Methodius in Great Moravia

Στα μέσα του 9^{ου} αιώνα η Μεγάλη Μοραβία, η οποία γεωγραφικά τοποθετείται στην Κεντρική Ευρώπη, υπό την ηγεσία του Ρόστισλαβ (846 - 870) κατάφερε να αποδεσμευτεί από την κυριαρχία των Φράγκων και να επεκτείνει τα σύνορά της φτάνοντας μέχρι τα σύνορα της τότε Βουλγαρίας. Οι Φράγκοι και οι Βούλγαροι είδαν με μεγάλη ανησυχία την άνοδο της Μεγάλης Μοραβίας, η οποία απειλούσε τα συμφέροντά τους. Έτσι το έτος 860 ξεκίνησαν μεταξύ τους διαπραγματεύσεις με σκοπό τη σύναψη συμμαχίας εναντίον της. Η συμμαχία θα επισφραγιζόταν με την προσέλευση στον χριστιανισμό του ηγεμόνα της Βουλγαρίας Βόρη (852 - 889). Οι συνεννοήσεις μεταξύ Φράγκων και Βουλγάρων ανησύχησαν τον Ρόστισλαβ, ο οποίος αντιλήφθηκε ότι διέτρεχε τον κίνδυνο να εγκλωβιστεί μεταξύ δύο ισχυρών αντιπάλων. Έτσι, προσπάθησε να βρει και αυτός συμμάχους που θα ενίσχυαν τη θέση του. Πρώτα κατέφυγε στη Ρώμη και ζήτησε τη βοήθεια του πάπα Νικολάου Α΄ (858 - 867). Η άρνησή του όμως να αναμειχθεί στο ζήτημα τον ανάγκασε να καταφύγει στον αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, προκειμένου να ζητήσει την υποστήριξη και τη συμμαχία του.

Το 862 έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη απεσταλμένοι του Ρόστισλαβ οι οποίοι, σύμφωνα με τον *Βίο* του Κωνσταντίνου - Κυρίλλου, ζήτησαν από τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ΄ (842 - 867) να αποστείλει στη Μεγάλη Μοραβία κάποιον, για να διδάξει στη γλώσσα του λαού τον λόγο του Ευαγγελίου. Πίσω από το αίτημα αυτό όμως κρυβόταν η ελπίδα του ηγεμόνα της Μεγάλης Μοραβίας για σύναψη συμμαχίας με την Κωνσταντινούπολη και την καλλιέργεια στενών πνευματικών και πολιτισμικών σχέσεων.

Η Κωνσταντινούπολη δέχτηκε ευχαρίστως το αίτημα του μοραβού ηγεμόνα, το οποίο της έδινε τη δυνατότητα να επεκτείνει την πολιτική και πνευματική της επιρροή μέχρι την Κεντρική Ευρώπη και παράλληλα να επιτύχει μια συμμαχία σε βάρος της Φραγκικής Αυτοκρατορίας και των Βουλγάρων, οι οποίοι αμφισβητούσαν εμπράκτως την ισχύ και την επιρροή της στην ευρύτερη

Around the middle of the 9th century Great Moravia, which geographically was located in central Europe, succeeded under the leadership of Rastislav (846 - 870) in throwing off the yoke of Frankish hegemony, extending its borders to what was then Bulgaria. The Franks and the Bulgarians viewed the rise of Great Moravia with trepidation since their interests were in jeopardy. Therefore in 860, they negotiated an alliance to offset this threat. This alliance was sealed by the approach of Boris (852 - 889), the Hegemon of Bulgaria, towards Christianity. The pact between the Franks and Boris perturbed Rastislav who sensed the danger of becoming surrounded by these powerful foes. Thus, he in turn sought out allies to bolster his position. His first call was on Rome, where he appealed for assistance from Pope Nicolas I (858 - 867). The latter's refusal to embroil himself in the issue forced Rastislav to resort to approaching Emperor of Constantinople for support as well as to side with him.

In 862, Rastislav's plenipotentiaries arrived in Constantinople, who, according to Cyril's *Vita*, requested that Emperor Michael III (842 - 867) send someone to Great Moravia to teach the words of the Gospel in the language of the people. Behind this request however lay hidden the hope that the Hegemon of Great Moravia would seal an alliance with Constantinople as well as cultivate close spiritual and cultural ties.

Constantinople was only too willing to accept the request, since it would allow the Empire to extend its political and spiritual influence into central Europe while at the same time effect an alliance to undermine the Frankish Empire and the Bulgarians, who had long been challenging its influence and might in south - eastern Europe. Thus, an alliance was drawn up between the two powers. This was sealed by the mission to Great Moravia of the two brothers from Thessaloniki: Constantine - Cyril and Methodius.

ΜΕΓΑΛΗ ΜΟΡΑΒΙΑ GREAT MORAVIA

ΠΑΝΝΟΝΙΑ PANNONIA

ΒΕΝΕΤΙΑ VENICE

ΡΩΜΗ ROME

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ THESSALONIKI

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΣ CONSTANTINOPLE

ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΤΩΝ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ
BULGARIAN KINGDOM

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ BYZANTINE EMPIRE

ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ ΘΑΛΑΣΣΑ MEDITERRANEAN SEA

ΧΑΖΑΡΟΙ KHAZARS

ΧΕΡΣΩΝΑ CHERSON

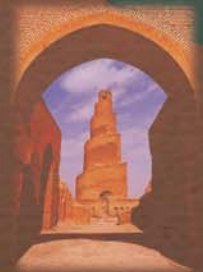
ΜΑΥΡΗ ΘΑΛΑΣΣΑ BLACK SEA

ΚΑΣΠΙΑ ΘΑΛΑΣΣΑ
CASPIAN SEA

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ CONSTANTINOPLE

ΙΒΗΡΕΣ (ΓΕΩΡΓΙΑΝΟΙ) IBERIANS (GEORGIANS)

ΑΡΜΕΝΙΟΙ ARMENIANS

ΧΑΛΙΦΑΤΟ ΑΒΒΑΣΙΔΩΝ ABBASID CALIPHATE

ΣΑΜΑΡΡΑ SAMARRA

Ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Γ΄ συμβουλευέται φιλοσόφους της Αυτοκρατορίας σχετικά με την αποστολή των Θεσσαλονικέων αδελφών στους Σλάβους, 15^{ος} αι.
Αγία Πετρούπολη, © Βιβλιοθήκη της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών

The Patriarch Michael III consults the Empire's philosophers on the Thessalonian brothers' mission to the Slavs, 15th c.
Saint Petersburg, © Library of the Russian Academy of Sciences

περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Έτσι, συνομολογήθηκε η συμμαχία ανάμεσα στις δύο δυνάμεις που επισφραγίστηκε με την αποστολή στη Μεγάλη Μοραβία των δύο Θεσσαλονικέων αδελφών Κωνσταντίνου - Κυρίλλου και Μεθοδίου.

Για την επιτυχία της αποστολής στη Μεγάλη Μοραβία ο Κωνσταντίνος - Κύριλλος και ο Μεθόδιος έπρεπε πρώτα να δημιουργήσουν αλφάβητο για τη γλώσσα των Μοραβών. Οι *Βίοι* τους περιγράφουν με αρκετές λεπτομέρειες τα περιστατικά που σχετίζονται με τη δημιουργία του παλαιосλαβικού αλφαβήτου και τη μετάφραση στη γλώσσα των Μοραβών των λειτουργικών βιβλίων της Εκκλησίας. Από τη μελέτη τους προκύπτει επίσης ότι η δημιουργία του παλαιосλαβικού αλφαβήτου ήταν αποτέλεσμα συλλογικής προσπάθειας, στην οποία ο Κωνσταντίνος - Κύριλλος κατείχε κεντρική θέση. Όπως όμως αφήνει να εννοηθεί ο *Βίος* του το έργο αυτό δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί μέσα στο σύντομο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ της άφιξης των απεσταλμένων του μοραβού ηγεμόνα και της αναχώρησης της αποστολής. Αντίθετα, όπως γίνεται δεκτό σήμερα, η κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης είχε από πολύ νωρίτερα συλλάβει ένα ευρύτερο σχέδιο για τον εκχριστιανισμό των σλαβικών φύλων που την περιέβαλλαν, πράγμα που απαιτούσε τη δημιουργία σλαβικού αλφαβήτου και τη μετάφραση στη γλώσσα τους της πλούσιας ελληνικής γραμματείας. Το σχέδιο για τον εκχριστιανισμό των σλαβικών φύλων είναι γνωστό στη σύγχρονη έρευνα ως το «σλαβικό σχέδιο της Αυτοκρατορίας». Στο σχέδιο αυτό, όπως υπαινίσσεται ο *Βίος* του Κωνσταντίνου - Κυρίλλου και αποδέχεται σήμερα η επιστημονική έρευνα, είχαν ενταχθεί από πολύ νωρίς ο Κωνσταντίνος - Κύριλλος και ο αδελφός του Μεθόδιος.

To succeed in their mission in Great Moravia, the two brothers would first have to devise an alphabet for the Moravians. Their *Vita* describes in much detail the background to how they created an Old Slavic alphabet and the translation of liturgical Church texts of the Bible into the tongue of the Moravians. Their study also describes how this alphabet came about as a result of a joint effort led by Cyril and Methodius. However, as the *Vita* intimates this project could not have been completed in the short time between the arrival of the Hegemon's envoys and the departure of the mission. It is now acknowledged that those in power in Constantinople had much earlier conceived a broader plan to convert the Slavic races which surrounded it. This presupposed the devising of a Slavic alphabet and the translation into their language of the riches of Greek texts. The plan for the conversion of the Slavic people is known in contemporary research as the 'Slavic plan of the Empire'. As the *Vita* implies and what research concludes today, the two brothers had been involved in this plan at a very early stage.

Constantine and Methodius were born in Thessaloniki of noble extraction, their father Leon being a *droungarios*, that is, a high - ranking military commander, while their mother's name is unknown. Leon was to have seven children in total, Constantine - Cyril being the youngest, born around 826 - 7 while Methodius was born around 815. Their refined education together with their noble birth brought them into imperial circles at an early stage, thus a glittering career was already awaiting them. Methodius was assigned by the Emperor the administration of a Slavic archontate (*αρχοντία*), while Constantine - Cyril was called to Constantinople to continue higher studies

Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος μεταφράζοντας στη γλαγολιτική την Αγία Γραφή και άλλα ιερά κείμενα, 15^{ος} αι. Αγία Πετρούπολη, © Βιβλιοθήκη της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών

Saints Cyril and Methodius translating into the Glagolitic alphabet the Holy Scriptures and other sacred texts, 15th c. Saint Petersburg, © Library of the Russian Academy of Sciences

Οι δύο αδελφοί κατάγονταν από επιφανή οικογένεια της Θεσσαλονίκης. Πατέρας τους ήταν ο δρουγγάριος Λέοντας, ενώ το όνομα της μητέρας τους δεν έχει διασωθεί. Η οικογένεια του Λέοντα είχε συνολικά επτά παιδιά. Ο Κωνσταντίνος - Κύριλλος, που ήταν ο μικρότερος, γεννήθηκε γύρω στο 826 - 827, ενώ ο Μεθόδιος γεννήθηκε γύρω στο 815. Η επιμελημένη μόρφωση που έλαβαν οι δύο αδελφοί και η καταγωγή τους από επιφανή οικογένεια τους έφεραν σε επαφή με το αυτοκρατορικό περιβάλλον και άνοιξαν και στους δύο τον δρόμο για λαμπρή σταδιοδρομία. Στον Μεθόδιο ανατέθηκε από τον αυτοκράτορα η διοίκηση μιας σλαβικής αρχοντίας, ενώ ο Κωνσταντίνος κλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη για ανώτερες σπουδές υπό την προστασία του λογοθέτη Θεόκτιστου. Οι ανώτερες σπουδές του Κωνσταντίνου στη βασιλεύουσα του χάρισαν το προσωνύμιο Φιλόσοφος και του προσέφεραν τη δυνατότητα να σταδιοδρομήσει ως ανώτερος υπάλληλος της αυτοκρατορικής διοίκησης.

Την Άνοιξη του 863 οι δύο Θεσσαλονικείς αδελφοί και η ομάδα των συνεργατών τους ξεκίνησαν για τη Μεγάλη Μοραβία. Ο ηγεμόνας Ρόστισλαβ και ο λαός του τους υποδέχθηκαν θερμά και αμέσως σχηματίστηκε γύρω τους ένας κύκλος μαθητών, οι οποίοι άρχισαν να διδάσκονται τη σλαβική γραφή. Από τον κύκλο αυτών των μαθητών θα σχηματιζόταν ο πρώτος πυρήνας μορφωμένων Μοραβών, οι οποίοι θα καλλιεργούσαν τον γραπτό λόγο αλλά και θα στελέχωναν την Εκκλησία της Μοραβίας, η οποία για πρώτη φορά από την ίδρυσή της μπορούσε να τελεί τη θεία λατρεία στην παλαιοσλαβική.

Στο έργο των Θεσσαλονικέων αδελφών αντέδρασε έντονα ο φραγκικός κλήρος, ο οποίος αντιλαμβανόταν ότι θα έχανε τον

under the tutelage of logothete Theoktistos. Constantine's further studies earned him the title of Philosopher in Constantinople, allowing him to rise to the highest public office in the Empire.

In the spring of 863 the two Thessaloniki brothers and their team of colleagues set out for Great Moravia. The Hegemon Rastislav and his people cordially welcomed them and a group of scholars was quickly established which began learning the Slavic script. This group was to become the first nucleus of educated Moravians who would cultivate the written word and would staff the Moravian Church, which for the first time since it was established could conduct a service in Old Slavic.

The Frankish clergy reacted hostilely to the work of the two Thessaloniki brothers, realising that control had been lost of the ecclesiastical life of Great Moravia. The Frankish clergymen therefore dragged up a theory which had emerged in the 7th century, according to which there were only three languages that could glorify God; Greek, Latin and Hebrew, which were the languages used in the inscription above Christ's Cross. This action however was all in vain. The Moravians embraced the work of the two brothers from Thessaloniki, since it was the first time they had heard in their own language the sermon of the Gospel and the service during holy worship.

After residing for around three years in Great Moravia, the two brothers decided that the time had come to ordain the first Slav priests, who would replace the Franks in the ministry (Diakonia) of the Church. Thus they began with the purpose to eventually

Ο ηγεμόνας της Παννονίας Κότσελ καθιστά τον Μεθόδιο επίσκοπο της περιοχής του, Μικρογραφία από το *Χρονικό Radzivil*, 15^{ος} αι. Αγία Πετρούπολη, © Βιβλιοθήκη της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών

The Hegemon of Pannonia, Kotsel makes Methodius bishop of his region. Miniature from the *Chronicle of Radzivil*, 15th c. Saint Petersburg, © Library of the Russian Academy of Sciences

έλεγχο της εκκλησιαστικής ζωής της Μεγάλης Μοραβίας. Για τον λόγο αυτό οι Φράγκοι κληρικοί ανέσυραν μια θεωρία που είχε εμφανιστεί στη Δύση τον 7^ο αιώνα, σύμφωνα με την οποία τρεις ήταν μόνο οι ιερές γλώσσες στις οποίες μπορούσε να δοξαζέται ο Θεός· η ελληνική, η λατινική και η εβραϊκή, που ήταν οι γλώσσες στις οποίες είχε συνταχθεί η επιγραφή επάνω στον σταυρό του Χριστού. Η αντίδραση ωστόσο των Φράγκων δεν είχε κανένα αποτέλεσμα. Οι Μοραβοί αγκάλιασαν με θέρμη το έργο των Θεσσαλονικέων αδελφών, καθώς ήταν η πρώτη φορά που άκουγαν στη γλώσσα τους το κήρυγμα του Ευαγγελίου και τα τελούμενα στη θεία λατρεία.

Οι δύο αδελφοί ύστερα από παραμονή τριών περίπου ετών στη Μεγάλη Μοραβία αποφάσισαν ότι είχε έρθει η ώρα για να χειροτονηθούν οι πρώτοι Σλάβοι κληρικοί, οι οποίοι θα αντικαθιστούσαν τους Φράγκους στη διακονία της Εκκλησίας. Έτσι, ξεκίνησαν με σκοπό να φτάσουν σε κάποιο μεγάλο εκκλησιαστικό κέντρο (πιθανότατα στη Ρώμη ή στην Κωνσταντινούπολη), όπου θα μπορούσαν να χειροτονηθούν οι μαθητές τους.

Ξεκινώντας το ταξίδι τους πέρασαν από τη γειτονική Παννονία, που κατοικούνταν επίσης από σλαβικό πληθυσμό. Ο ηγεμόνας της τους υποδέχθηκε με ενθουσιασμό και μάλιστα έμαθε και ο ίδιος το παλαιοσλαβικό αλφάβητο και τους έδωσε πενήντα νέους ως μαθητές. Συνεχίζοντας το ταξίδι τους ο Κωνσταντίνος - Κύριλλος και ο Μεθόδιος με τους μαθητές τους έφτασαν στη Βενετία. Εκεί ο τοπικός κλήρος έχοντας πληροφορηθεί τα σχετικά με τη δημιουργία του παλαιοσλαβικού αλφαβήτου και τη μετάφραση στα σλαβικά των λειτουργικών

arrive at a large ecclesiastical centre (probably Rome or Constantinople) where they could ordain their disciples.

Starting out on their journey, they crossed neighbouring Pannonia which also had a Slavic population. Its Hegemon warmly welcomed them and, as well as learning for himself the Old Slavic alphabet, provided the brothers with fifty young disciples. Later on their journey they arrived in Venice. There the local clergy, having been informed of the creation of an old Slavic alphabet and the translation of the scriptures, gave them a hostile welcome, accusing and putting them before a local synod.

Upon hearing the news of events in Venice, Pope Nicolas I invited them to Rome so he might examine the question himself and find a resolution.

The two brothers thus set out for Rome. However in the meantime, Pope Nicolas I had died and Adrian II (867 - 872) had ascended the Papal throne. The new Pope had expressed from the outset his good intentions towards the brothers and the work they had achieved in Great Moravia. He bestowed honours on them upon their arrival, blessing their translation work on the scriptures, ordained Methodius as a Presbyter and issued orders that the necessary ordinations and laying on of hands of their disciples be carried out (three disciples were ordained as Presbyters and two as Readers).

Constantine - Cyril however became seriously ill in Rome, and shortly before he died he became a monk under the monastic

Ο Μεθόδιος με δύο κληρικούς ταχυγράφους μεταφράζουν βιβλία από ελληνικά σε παλαιοσλαβικά, Μικρογραφία από το Χρονικό Radzivil, 15^{ος} αι. Αγία Πετρούπολη, © Βιβλιοθήκη της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών

Methodius with two shorthand writers translate books from the Greek to Old Slavonic, Miniature from the *Chronicle of Radzivil*, 15th c. Saint Petersburg, © Library of the Russian Academy of Sciences

βιβλίων της Εκκλησίας τούς υποδέχθηκε εχθρικά και τους οδήγησε ως κατηγορούμενους ενώπιον τοπικής συνόδου.

Ο πάπας Νικόλαος Α΄, όταν πληροφορήθηκε για το ζήτημα που είχε προκύψει στη Βενετία και τις σχετικές συζητήσεις, τους προσκάλεσε στη Ρώμη. Ο πάπας ήθελε να εξετάσει προσωπικά το ζήτημα και να δώσει εκείνος λύση στο πρόβλημα.

Οι δύο Θεσσαλονικείς αδελφοί ξεκίνησαν τότε για τη Ρώμη. Μέχρι να φτάσουν, όμως, ο πάπας Νικόλαος Α΄, που τους είχε προσκαλέσει, είχε πεθάνει και στον παπικό θρόνο είχε ανέλθει ο Αδριανός Β΄ (867 - 872). Ο νέος πάπας έδειξε εξ αρχής τις ευνοϊκές του προθέσεις έναντι των δύο αδελφών και του έργου που είχαν επιτελέσει στη Μεγάλη Μοραβία. Τους δέχτηκε με ιδιαίτερες τιμές, ευλόγησε το έργο της μετάφρασης των λειτουργικών βιβλίων στα σλαβικά, χειροτόνησε πρεσβύτερο τον Μεθόδιο και έδωσε εντολή να τελεστούν οι απαραίτητες χειροτονίες και χειροθεσίες των μαθητών τους (τρεις μαθητές χειροτονήθηκαν πρεσβύτεροι και άλλοι δύο αναγνώστες).

Στη Ρώμη, όμως, ο Κωνσταντίνος - Κύριλλος αρρώστησε σοβαρά. Λίγο πριν το τέλος του ζήτησε να καρεί μοναχός και έλαβε το μοναχικό όνομα Κύριλλος, με το οποίο πέρασε στην ιστορία. Πέθανε ήρεμα στις 14 Φεβρουαρίου του 869 σε ηλικία σαράντα δύο ετών. Τάφηκε με όλες τις τιμές στον ναό του Αγίου Κλήμη της Ρώμης, όπου ο τάφος του σώζεται μέχρι σήμερα.

Μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου - Κυρίλλου ο Μεθόδιος επέστρεψε με τους μαθητές του στη Μοραβία, κομίζοντας

name of Cyril, the name is universally known by. He passed away peacefully on 14 February 869 aged forty two and was buried with full honours at the church of Saint Clement in Rome, where his grave is still to be found today.

After Cyril's death, Methodius returned to Moravia with his disciples, presenting a papal bull to the Hegemons of the three Slavic nations of the region; Rastislav of Great Moravia: Rastislav, Svatopluk of Nitra and Kocel of Pannonia. The Papal bull informed these people that Methodius was being sent as an ordained Presbyter and teacher for the three regions, as well as to teach other teachers of the Slavic language. Also the Pope recognised and blessed his work, stressing the need for it to continue.

A little later, after the Hegemon of Pannonia, Kocel had reached an understanding with the Pope, Methodius travelled once again to Rome. On this occasion he was accompanied by a group of twenty disciples of Slavic extraction who were to receive ordination as clerics. In Rome Methodius was ordained bishop and was made archbishop 'on the throne of the apostle Saint Andronicus', as he writes in his *Vita*.

Nevertheless, his ordination as bishop did not free him of his problems and the calumnies of the Frankish clergy. On the contrary, the Franks increased their efforts to halt the work of Methodius and his disciples. Indeed, when they, with the connivance of Svatopluk, managed to remove Rastislav from the throne of Great Moravia, the archbishop Methodius was presented before

παπική βούλα προς τους ηγεμόνες των τριών σλαβικών κρατών της περιοχής: της Μεγάλης Μοραβίας, Ρόστισλαβ, της Νίτρας, Σβιατοπλούκ, της Παννονίας, Κότσελ. Με τη βούλα του ο πάπας τους πληροφορούσε ότι έστελνε τον Μεθόδιο ως χειροτονημένο πρεσβύτερο και διδάσκαλο και για τις τρεις ηγεμονίες και του ανέθετε να μορφώσει και άλλους διδασκάλους της σλαβικής γλώσσας. Επίσης, αναγνώριζε και ευλογούσε το έργο του τονίζοντας την ανάγκη συνέχισής του.

Λίγο αργότερα και ύστερα από σχετικές συνεννοήσεις του ηγεμόνα της Παννονίας, Κότσελ, με τον πάπα ο Μεθόδιος ταξίδεψε ξανά στη Ρώμη. Αυτή τη φορά συνοδευόταν από μια ομάδα είκοσι νέων σλαβικής καταγωγής που προορίζονταν να χειροτονηθούν κληρικοί. Στη Ρώμη ο Μεθόδιος χειροτονήθηκε επίσκοπος και καταστάθηκε αρχιεπίσκοπος «στο θρόνο του αγίου αποστόλου Ανδρονίκου», όπως σημειώνει ο Βίος του.

Ωστόσο, η χειροτονία του ως επισκόπου δεν τον απάλλαξε από τα προβλήματα και τις διαβολές του φραγκικού κλήρου. Αντίθετα οι Φράγκοι ενίσχυσαν τις προσπάθειές τους, για να σταματήσουν το έργο του Μεθοδίου και των μαθητών του. Όταν μάλιστα κατάφεραν με τη βοήθεια του Σβιατοπλούκ να ανατρέψουν τον Ρόστισλαβ από τον θρόνο της Μεγάλης Μοραβίας, ο αρχιεπίσκοπος Μεθόδιος οδηγήθηκε ενώπιον συνόδου Φράγκων αρχιερέων, η οποία τον καταδίκασε και τον εξόρισε στην περιοχή της σημερινής νοτιοδυτικής Γερμανίας. Χρειάστηκε να περάσει αρκετός χρόνος ώσπου η Ρώμη να πληροφορηθεί την εξορία του Μεθοδίου και να αντιδράσει. Ο διάδοχος του πάπα Αδριανού, Ιωάννης Η΄ (872 - 882), μόλις πληροφορήθηκε τα σχετικά, υποχρέωσε τους Φράγκους να απελευθερώσουν τον Μεθόδιο, ο οποίος επέστρεψε στην αρχιεπισκοπή του και ανέλαβε εκ νέου τα καθήκοντά του.

Δυστυχώς τα προσκόμματα που προκαλούσαν οι Φράγκοι στο έργο του Μεθοδίου δεν έπαψαν ούτε και στη συνέχεια. Ο Μεθόδιος αναγκάστηκε να παρουσιαστεί και άλλες φορές στη Ρώμη, για να υπερασπιστεί το έργο του και να ανατρέψει τις διαβολές των Φράγκων. Τέλος, κουρασμένος από τις επιθέσεις των Φράγκων και τις συνεχείς παλινωδίες της παπικής έδρας ταξίδεψε το έτος 881 στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί ο αρχιεπίσκοπος Μεθόδιος έγινε δεκτός μαζί με τους μαθητές του με εξαιρετικές τιμές από τον αυτοκράτορα και τον πατριάρχη, οι οποίοι ενημερώθηκαν για το έργο του, τις δυσκολίες που αντιμετώπισε, καθώς και για τα επιτεύγματά του. Μάλιστα ο αυτοκράτορας ζήτησε να παραμείνουν στην Κωνσταντινούπολη δύο από τους συνοδούς - μαθητές του Μεθοδίου (ένας διάκονος και ένας πρεσβύτερος) μαζί με αντίγραφα των

a synod of Frankish cardinals who condemned him to banishment in an area of what is now south - west Germany.

Some time passed before Rome was notified of and therefore react to Methodius' banishment. Adrian's successor, John VIII (872 - 882), upon hearing of news of the banishment, obliged the Franks to release him, and Methodius returned to his bishopric to continue his duties.

Unfortunately, the various impediments the Franks put up to thwart Methodius' work did not cease. Methodius was forced to present himself on a number of occasions in Rome to defend his work and answer the calumnies of the Franks. Finally in 881, weary of the attacks by the Franks and the vacillating of the Holy See, he travelled to Constantinople, with his disciples with great pomp by the emperor and the patriarch, who had learnt of his work, trials and his achievements. The emperor indeed requested that two of Methodius' escorts - disciples remain in Constantinople (a deacon and a presbyteros) together with copies of Slavic translations produced by Methodius and his collaborators.

After his brief stay in Constantinople, Methodius returned once again to his archbishopric, where he devoted himself to his teaching, translation and writing tasks.

His objective was to supply his flock with all the necessary ecclesiastic scriptures. Sensing that death was approaching, he appointed Gorazd, one of his closest disciples, as his successor. Gorazd was of Moravian descent who knew both Greek and Latin. On Palm Sunday of 885, as he entered church for the service, Methodius felt suddenly indisposed. He died three days later on 6 April, after having blessed the Hegemon, his disciples and the people of Great Moravia.

The death of Methodius gave the Frankish Clergy the opportunity to once again be the driving force in the life of the church in Great Moravia. Gorazd, though determined to continue the work of his mentor, was no match for the Franks. Thus, the work of the two brothers from Thessaloniki in Central Europe was violently crushed. The Slav books were destroyed and the disciples were persecuted, banished or sold as slaves.

The tragic end to the work of Constantine - Cyril and Methodius in Great Moravia did however have unexpected results. Rather than being destroyed and forgotten as would be anticipated, it

σλαβικών μεταφράσεων που είχε εκπονήσει ο Μεθόδιος και οι συνεργάτες του.

Μετά από σύντομη παραμονή στην Κωνσταντινούπολη ο Μεθόδιος επέστρεψε και πάλι στην αρχιεπισκοπή του, όπου αφιερώθηκε στο διδακτικό, μεταφραστικό και συγγραφικό του έργο. Σκοπός του ήταν να εφοδιάσει το ποίμνιό του με όλη την απαραίτητη εκκλησιαστική γραμματεία. Διαισθανόμενος ότι πλησιάζει το τέλος του όρισε ως διάδοχό του έναν από τους στενότερους μαθητές του, τον Γοράσδο, ο οποίος ήταν μοραβικής καταγωγής και γνώριζε την ελληνική και τη λατινική γλώσσα. Την Κυριακή των Βαΐων του 885 μπαίνοντας στον ναό για να ιερουργήσει ο Μεθόδιος αισθάνθηκε αδιαθεσία. Πέθανε ειρηνικά μετά από τρεις ημέρες, στις 6 Απριλίου, αφού πρώτα ευλόγησε τον ηγεμόνα, τους μαθητές του και τον λαό της Μεγάλης Μοραβίας.

Ο θάνατος του Μεθοδίου επέτρεψε στον φραγκικό κλήρο να κυριαρχήσει εκ νέου στη ζωή της Εκκλησίας της Μεγάλης Μοραβίας. Ο Γοράσδος, αν και ήταν αποφασισμένος να συνεχίσει το έργο του διδασκάλου του, δεν μπόρεσε τελικά να αντιμετωπίσει τους Φράγκους. Έτσι, το έργο των δύο Θεσσαλονικέων αδελφών στην περιοχή της Κεντρικής Ευρώπης γκρεμίστηκε με βιαιότητα. Τα σλαβικά βιβλία καταστράφηκαν και οι μαθητές τους διώχθηκαν, εξορίστηκαν ή πουλήθηκαν ως δούλοι.

Η τραγική κατάληξη του έργου του Κωνσταντίνου - Κυρίλλου και του Μεθοδίου στη Μεγάλη Μοραβία είχε όμως ένα αναπάντεχο αποτέλεσμα. Αντί να καταστραφεί και να εκμηδενισθεί, όπως ήταν αναμενόμενο, διαδόθηκε και ευδοκίμησε στις χώρες όπου διασκορπίστηκαν οι μαθητές τους ανοίγοντας μια νέα σελίδα στην ιστορία του σλαβικού κόσμου. Στην πορεία για τη διάσωση και διάδοση του έργου του Κωνσταντίνου - Κυρίλλου και του Μεθοδίου καθοριστικός ήταν ο ρόλος της Βουλγαρίας, στην οποία κατάφυγαν οι επιφανέστεροι μαθητές τους, όπως ο Κλήμης, ο Ναούμ, ο Αγγελάριος και ο Κωνσταντίνος, οι οποίοι δημιούργησαν τα μεγάλα πνευματικά κέντρα της Αχρίδας και της Πρεσλάβας.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Γόνης 1999 / Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου 1992 / Εορταστικά εκδηλώσεις 1986 / Στεφανίδου 1990 / Ταρνανίδης 1986 / Ταρνανίδης 2004 / Ταρνανίδης 2005 / Ταχιάος 1992 / Ταχιάος 2007 / Dvornik 1970 / Grivec - Tomšić 1960 / *Istorija na bǎlgarskata srednovkovna literatura* 2009 / Lavrov 1966 / Petkanova 2001 / *Starobǎlgarskata literatura*, «Istorija na bǎlgarskata literature» 1962.

was disseminated and flourished in those lands where their disciples had scattered, thus opening a new page in the history of the Slavic world.

A major role was played by Bulgaria in preserving and disseminating the work of Constantine - Cyril and Methodius, since most of their most brilliant disciples, such as Clement, Naum, Angelar and Constantine, took refuge there, creating the great centres of Ochrid and Preslav.

Φαίδων Μαλιγκούδης
Ομοτ. Καθηγητής Ιστορίας και Πολιτισμού
των Σλαβικών Λαών
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Faidon Maligkoudis
Emeritus Professor of History and Culture
of the Slavic Peoples,
Aristotle University of Thessaloniki

SLAVIA ORTHODOXA: Το Βυζάντιο και ο Ευαγγελισμός των Σλάβων (9^{ος} - 10^{ος} αι.)

SLAVIA ORTHODOXA: Byzantium and the Conversion of the Slavs (9th - 10th centuries)

Η βάπτιση του Βούλγαρου ηγεμόνα Βόρη
το 864. Μικρογραφία από τη *Χρονική Σύνοψις*
του Κων/νου Μανασσή, 12^{ος} αι. Βατικανό,
© Biblioteca Apostolica Vaticana
(εκδόσεις Μίλητος)

The baptism of the Bulgarian ruler Boris in 864.
Illuminated manuscript from *Chroniki Synopsis*
by Constantine Manasses, 12th c. Vatican,
© Biblioteca Apostolica Vaticana (Milits edition)

Μια κεντρική συνιστώσα του ιστορικού φαινομένου, που επιγράφεται ως «Ελληνική Συνέχεια» είναι η *Οικουμενικότητα*, η οποία θα επιτρέψει, κατά το λόγο του Αλεξανδρινού ποιητή, στους Έλληνες «...με τες εκτεταμένες επικράτειες/ με την ποικίλη δράση των στοχαστικών προσαρμογών...» να μεταφέρουν «την Κοινήν Ελληνικήν λαλιάν ως μέσα στην Βακτριανή, ως τους Ινδούς...».

Είναι οι ίδιες εκείνες στοχαστικές προσαρμογές, που υπαγορεύονται από το πνεύμα της ορθόδοξης Οικονομίας, οι οποίες θα προσελκύσουν τελικά ένα μεγάλο μέρος του σλαβικού κόσμου, για να το ενσωματώσουν οργανικά στους κόλπους της Βυζαντινής Κοινοπολιτείας.

Οι στοχαστικές προσαρμογές του Καβάφη περιλαμβάνουν και την γραπτή γλώσσα των συριακών κειμένων, η οποία ανήκει μεν στη σημιτική γλωσσική οικογένεια, αλλά έχει εμπλουτι-

A central component of the historical phenomenon, which is inscribed as the 'Greek Continuity' is its ecumenical character, permitting, according to the poet Kavafis, the Greeks, '...with our far - flung lands supremacy/our flexible policy of judicious integration...' to transfer, '...our Common Greek Language/which we carried as far as Bactria, as far as the Indians...'.

It is that same 'judicious integration' which is dictated by the spirit of the Orthodox Economy that was to eventually draw a large part of the Slavic world into the Byzantine Commonwealth

Kavafy's *judicious integration* included also the written language of the Syriac texts, which though belonging to the Semitic family of languages, has been enriched by the Greek language not only in terms of vocabulary but also in its grammatical and syntactical structures. This written language constitutes a dominant manifestation of Hellenic Ecumenism, providing the

σθεί τόσο στο λεξιλόγιο, όσο και στη γραμματική και συντακτική δομή της από την ελληνική. Η γραπτή αυτή γλώσσα αποτελεί μια δεσπόζουσα έκφανση του ελληνιστικού Οικουμενισμού, που θα αποτελέσει το γόνιμο έδαφος, όπου θα αναπτυχθεί και θα καρποφορήσει ο πολιτισμός του Ισλάμ. Η μεταλαμπάδευση της κλασικής ελληνικής εμπειρίας σε τομείς του επιστητού, όπως στις θετικές επιστήμες, στη γεωγραφία, τα μαθηματικά και την ιατρική, οφείλονται κατά κύριο λόγο στις μεταφράσεις που έγιναν από τα ελληνικά πρωτότυπα στα συριακά κατ' αρχήν, για να μεταφραστούν κατόπιν στα αραβικά.

fertile soil on which Islam would develop and thrive. The dissemination of classical Greek experience in the sciences, such as geography, mathematics and medicine is due principally to the translations from the Greek originals initially into Syriac, and thereafter into Arabic.

'Books written in Syriac' were studied by Constantine - Cyril according to his *Vita*, before he devoted himself to inventing Slavic writing [JAKOBSON 1985]. An historical analogy, during the period of the Greek homelands in the East, can be seen when the ecclesiastical Old Slavic (the language which Saint Constantine

Η βάπτιση των Ρως, Μικρογραφία από τη *Χρονική Σύνοψις* του Κων/νου Μανασσή, 12^{ος} αι. Βατικανό, © Biblioteca Apostolica Vaticana (εκδόσεις Μίλητος)

Baptism of the Kievan Rus', Illuminated manuscript from *Chroniki Synopsis* by Constantine Manasses, 12th c. Vatican, © Biblioteca Apostolica Vaticana (Militos edition)

«Βιβλία γραμμένα στη συριακή» μελέτησε, όπως μαρτυρεί ο Βίος του, ο Κωνσταντίνος - Κύριλλος, πριν επιδοθεί στην επινόηση της σλαβικής γραφής [JAKOBSON 1985]. Μια ιστορική αναλογία κατά την περίοδο της χριστιανικής καθ' ημάς Ανατολής, όταν η εκκλησιαστική παλαιοσλαβονική (η γλώσσα που, στην κυριολεξία, μετέπλασε ο Άγιος Κωνσταντίνος - Κύριλλος από το προφορικό σλαβικό ιδίωμα στη Βυζαντινή Μακεδονία) θα αποτελέσει το μέσον, όπως η συριακή, με το οποίο θα μεταφραστεί ολόκληρη η γραμματεία του ορθόδοξου σλαβικού κόσμου από τα ελληνικά πρωτότυπα.

- Cyril literally remoulded from the spoken vernacular in Byzantine Macedonia) would provide the means, as with the Syriac, through which the whole corpus of the scriptures of the Orthodox Slavic world would be translated from the Greek original.

The beginnings of Slavia Orthodoxa are to be found in the period between 863 (with the mission of the two Thessaloniki brothers, Constantine - Cyril and Methodius in the state of Great Moravia) and 988, when the Hegemon of Kiev converted to Christianity at the behest of Constantinople.

Οι απαρχές της Slavia Orthodoxa εντοπίζονται στη χρονική περίοδο μεταξύ των ετών 863 (με την ιεραποστολή των δυο Θεσσαλονικέων αδελφών Κωνσταντίνου - Κυρίλλου και Μεθοδίου στο κράτος της Μεγάλης Μοραβίας) και 988, όταν ο ηγεμόνας του Κιέβου θα ασπασθεί τον Χριστιανισμό από την Βασιλεύουσα.

The nursery for cultivating the written word established by the two brothers in Great Moravia, was to be brutally cut down by the Germanic clergy there following the death of Methodius (885).

However, all this effort translating from the Greek original into Old Church Slavic (or Slavonic), the written language in the

Βουλγαρική αποστολή σε επίσημη ακρόαση στην Κωνσταντινούπολη, Μικρογραφία από το Χρονικό του Ιωάννη Σκυλίτζη, 12^{ος} - 14^{ος} αι. Μαδρίτη, © Εθνική Βιβλιοθήκη (εκδόσεις Μίλητος)

Bulgarian mission before an official audience in Constantinople. Illuminated manuscript from *Chronicle* by Skylitzes, 12th c. Madrid, © National Library (Militos edition)

Το φυτώριο του πολιτισμού του γραπτού λόγου, που θα επιχειρήσουν να καλλιεργήσουν οι δυο Θεσσαλονικείς αδελφοί στη Μεγάλη Μοραβία, έμελε να εκριζωθεί βίαια από τον εκεί γερμανογενή κλήρο, μετά την κοίμηση του αρχιεπισκόπου Μεθοδίου (885).

Glagolitic alphabet (a brilliant invention of Constantine - Cyril), was not wasted since it would be welcomed on the fertile soil of the Bulgaria of Boris, who twenty years before had been baptised at the behest of Constantinople.

Για το φυτώριο όμως αυτό, το μεταφραστικό δηλαδή μόχθο από τα ελληνικά πρωτότυπα κείμενα στην εκκλησιαστική παλαιοσλαβονική, τη γραπτή γλώσσα με το γλαγολιτικό της αλφάβητο (ιδιοφυή επινόηση του Κωνσταντίνου - Κυρίλλου), θα βρεθεί τελικά φιλόξενο και γόνιμο έδαφος στη Βουλγαρία του Χάνου Βόριδος. Του ηγεμόνα, ο οποίος, δυο δεκαετίες ενωρίτερα, είχε δεχθεί το χριστιανικό βάπτισμα από την Κωνσταντινούπολη.

Those disciples of Methodius who had fled Great Moravia found refuge in the court of the newly converted Hegemon in Preslava and were allowed to continue their work, having the full support of Boris. Conscious of the advantage that the dissemination of the written language to his subjects would bring for consolidating power, Boris promoted the founding of two cultural centres, where the ecclesiastical texts would be translated from the Greek originals into Old Church Slavic.

Στην Πρεσλάβα, στην αυλή του νεοφώτιστου βούλγαρου ηγεμόνα, θα βρούν τελικά καταφύγιο οι εκδιωγμένοι από τη Μεγάλη Μοραβία μαθητές του Μεθοδίου, για να συνεχίσουν το έργο τους, έχοντας την αμέριστη υποστήριξη του Βόριδος.

One centre, the capital Preslava, where the translation of the language and literature was to flourish, would become literally the cradle of the language recorded in the Cyrillic alphabet. This written code, named in honour of Saint Cyril, is, to a great extent, identical to the upper case Greek letters, with which the population of north eastern Bulgaria were familiar. The literature of the Preslava School would continue to be influential after their conversion, that is, to the Serbs and the Eastern Slavs (Ukrainians and Russians), while the Cyrillic alphabet has been preserved in those countries to this day.

Διαβλέποντας το πλεονέκτημα που παρείχε για την εδραίωση της εξουσίας του η καλλιέργεια και η διάδοση της γραπτής γλώσσας των υπηκόων του, ο βούλγαρος ηγεμόνας θα προωθήσει την ίδρυση δυο πνευματικών κέντρων, όπου θα μεταφράζεται η εκκλησιαστική γραμματεία από τα ελληνικά πρωτότυπα στην εκκλησιαστική παλαιοσλαβονική.

Η ανακάλυψη του λειψάνου του αγίου Κλήμεντος στην Κριμαία.
Μικρογραφία από το *Μηνολόγιο* του Βασιλείου Β΄, 11^{ος} αι. Βατικανό,
© Biblioteca Apostolica Vaticana

The discovery of the remains of Saint Clement in the Crimea.
Miniature from the *Menologium* of Basil II, 11th c. Vatican,
© Biblioteca Apostolica Vaticana

Το ένα κέντρο, η πρωτεύουσα Πρεσλάβα, όπου θα ανθήσει η μεταφραστική γραμματεία, θα έμελε να γίνει κυριολεκτικά το λίκνο της γραμματείας που καταγράφεται στην κυριλλική γραφή. Ο γραφικός αυτός κώδικας, που πήρε το όνομά του προς τιμήν του αγίου Κυρίλλου, αποτελεί, στο μεγαλύτερο μέρος του, πανομοιότυπο της μεγαλογράμματης ελληνικής γραφής, με την οποία ήταν περισσότερο εξοικειωμένος ο πληθυσμός της βορειοανατολικής Βουλγαρίας.

Η γραμματεία της σχολής της Πρεσλάβας θα μεταλαμπαδευθεί, μετά τον εκχριστιανισμό τους, στους Σέρβους και τους Ανατολικούς Σλάβους (Ουκρανούς και Ρώσους), ενώ το κυριλλικό αλφάβητο θα διατηρηθεί στις χώρες αυτές μέχρι σήμερα.

Την ανάδειξη της περιοχής της Αχρίδας θα προωθήσει ο ευφυής πολιτικός Βόρις ως δεύτερο πνευματικό κέντρο, το οποίο θα λειτουργήσει σε εδάφη, που μόλις είχε προσαρτήσει στο κράτος του. Για τον λόγο αυτόν άλλωστε θα αποστείλει ένα μέρος από τους εκδιωχθέντες μαθητές του Μεθοδίου στα νοτιοδυτικά αυτά εδάφη της επικράτειάς του. Η ομάδα αυτή, με επικεφαλής τον Κλήμεντα, οι Άγιοι Επτάριθμοι (όπως θα καταχωρηθούν στο εορτολόγιο της Βουλγαρικής Εκκλησίας), θα λειτουργήσει ουσιαστικά ως ιεραποστολή, που θα εμπεδώσει τη

Boris, ever the brilliant politician, promoted the area of Ohrid as the second cultural centre which would be operating on territory which had just been annexed by him.

Indeed, it was for that reason he would send those fleeing disciples of Methodius to that south - western corner of his state. This group, led by Clement, of the Seven Saints (Heptarithmi) (as they were to be known in the Bulgarian Church's calendar), would function essentially as a mission to inculcate the new religion into the local population, and, thus, to establish its subservience to the 'God - chosen leader', that is, Boris. The school of Ohrid, true to the Cyrillic - Methodian tradition, would continue the use of the Glagolitic language. [GJUZELEV 1976]

The presence of Byzantium, both at a spiritual and at a political level would grow ever stronger over the period of Boris' son and successor, Symeon (893 - 927). Indeed this Hegemon had studied for ten years in Constantinople in his youth (878 - 888) where he received a classical education, acquiring perfect Greek, so much so that some sources refer to him as the 'Demi - Greek'.

This period under his leadership, in which his relations with his spiritual home, Byzantium, were anything but friendly, constitutes the *Golden Century* of Slavic (mainly translation) letters.

Τοιχογραφία με παράσταση της μετακομιδής των λειψάνων του αγίου Κλήμεντα στη Ρώμη από τους Κύριλλο και Μεθόδιο, 11^{ος} αι. Ρώμη, © Ναός Αγίου Κλήμεντα

Frescoes portraying the translation of the relics of Saint Clement to Rome by Cyril and Methodius, 11th c. Rome, © Church of Saint Clement

νέα θρησκεία στον ντόπιο πληθυσμό και κατ' επέκτασιν, την υποταγή στο πρόσωπο του «εκ Θεού άρχοντος» βούλγαρου ηγεμόνα. Η σχολή της Αχρίδας, παραμένοντας πιστή στην κυριλλο - μεθοδιανή παράδοση, θα συνεχίσει τη χρήση της γλαγολτικής γραφής.[GJUZELEV 1976]

Κατά την περίοδο της ηγεμονίας του γιού και διαδόχου του Βόριδος, του Συμεών (893 - 927), η παρουσία του Βυζαντίου, τόσο η πνευματική όσο και η πολιτειακή, θα γίνει εντονότερη. Ο ηγεμόνας αυτός θα παραμείνει στα νιάτα του στην Κωνσταντινούπολη για σπουδές επί μια δεκαετία (8878 - 888). Εδώ θα εντρυφήσει στην κλασική παιδεία και θα μάθει άπταιστα την ελληνική, σε σημείο που να αναφέρεται σε ορισμένες πηγές ως «ημί - Έλλην».

Η περίοδος της ηγεμονίας του, κατά την οποία οι σχέσεις του με την πνευματική του πατρίδα, το Βυζάντιο, δεν μπορούν να χαρακτηρισθούν ως φιλικές, αποτελεί τον *Χρυσούν Αιώνα* της σλαβικής (μεταφραστικής κυρίως) γραμματείας. Κώδικες, οι οποίοι, μετά την κατάκτηση της βουλγαρικής πρωτεύουσας από τον αυτοκράτορα Ιωάννη Τσιμισκή (971),

Codices, which after the conquest of the Bulgarian capital by Emperor John Tsimiskes (971), were moved to Constantinople, from where they would later be sent as a gift to the newly converted eastern Slavs in Kiev (988).

The Byzantine presence in the western Balkans, where the Serb races would settle, was similarly marked. However, the fact that during the 9th - 10th centuries there had not been established in this area the jurisdiction of any single state, but rather there were two separate Serbian political entities, Dioklia on the Dalmatian coast (today's Montenegro) and Raskia (whose borders approximately correspond to today's Kosovo), had turned this area into a tug of war between Byzantium and the West.

Despite the fact that the first stage of conversions in the Serb lands (the late 870s) derived from Byzantium, the antagonism between Constantinople and Rome would initially provoke the dominance of a dualism as far as the Christian confession was concerned. Thus some bishoprics (mainly on the Dalmatian coast) would lean towards Rome while others would retain the climate of the Patriarchate. [Maligkoudi 2004]

Η «Κρίση των Κυρίλλου και Μεθοδίου» από τον Ιησού Χριστό.
Οι άγιοι Ανδρέας και Κλήμης καθώς και οι Άγγελοι - προστάτες
των δύο αδελφών συνηγορούν για την αγιοποίησή τους, 11^{ος} αι.
Ρώμη, © Ναός Αγίου Κλήμεντα

The «Judgment of Cyril and Methodius» by Jesus Christ.
The saints Andreas and Clement as well as the guardian angels
of the two brothers make the case for their canonization, 11th c.
Rome, © Church of Saint Clement

θα μεταφερθούν στη Βασιλεύουσα, απο όπου θα σταλούν αργότερα ως δώρο στους νεοφώτιστους ανατολικούς Σλάβους του Κιέβου (988).

Η βυζαντινή παρουσία στον χώρο των δυτικών Βαλκανίων, περιοχή όπου θα εγκατασταθούν τα σερβικά φύλα, είναι εξίσου αισθητή. Το δεδομένο όμως ότι κατά τον 9^ο - 10^ο αι. δεν έχει παγιωθεί στον γεωγραφικό αυτό χώρο μια ενιαία κρατική επικράτεια, αλλά υφίστανται δυο πολιτειακά μορφώματα των Σέρβων, εκείνο της Διοκλείας στα Δαλματικά παράλια (το Μαυροβούνιο, όπως είναι γνωστό σήμερα) και της Ρασκίας (τα όρια του οποίου συμπίπτουν περίπου με το σημερινό Κόσοβο), θα καταστήσει τη γεωγραφική αυτή περιοχή ως μήλον της έριδος μεταξύ του Βυζαντίου και Δύσης.

Παρά το γεγονός ότι τα πρώτα στάδια του εκχριστιανισμού στον σερβικό χώρο (περί τα τέλη της δεκαετίας του 870) έχουν βυζαντινή προέλευση, ο ανταγωνισμός μεταξύ Κωνσταντινούπολης και Ρώμης θα προκαλέσει αρχικά την επικράτηση ενός δυισμού ως προς τη χριστιανική ομολογία. Έτσι, ορισμένες επισκοπές (κυρίως στις Δαλματικές αρχές) θα ενταχθούν στο

It is indicative that the Hegemon Stefan Nemanja (1196 - 1228), who essentially established the unification of those two entities, has gone down in history as the '*First crowned*', since he accepted the royal crown (1217) from Rome. This political move however had few consequences. Two years after the apparent rapprochement with Rome (1219), the brother of the Serb Prince, Savvas, went to the seat of the exiled Byzantine Emperor and ecumenical Patriarch in Nicaea and succeeded not only in the concession of the autocephaly to the Serbian archbishopric but also his own ordination as first archbishop of the Serbian Orthodox Church.

The conversion of the eastern Slavs would become the object of antagonism between Byzantium and the medieval Germanic state, the throne of which was in the the possession of a Byzantine Princess, as guardian to her infant son, Otto III. Theofano, in keeping with ecclesiastical loyalty, would examine (in 988/90) the possibility of converting the eastern Slavs in the name of the representative of the church authorities of her state (Pope John XV).

Despite the attempts of Otto's court in the struggle between the East and the West, the scales would eventually turn in favour of

Τοιχογραφία με παράσταση της καθόδου του Χριστού στον Άδη με προσωπογραφία του Κυρίλλου, 9^{ος} αι. Ρώμη, © Ναός Αγίου Κλήμεντα

Fresco depicting the descent of Christ into Hades with a portrait of Cyril, 9th c. Rome, © Church of Saint Clement

κλίμα της Ρώμης, ενώ άλλες θα παραμείνουν στο κλίμα του Πατριαρχείου. [ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ 2004]

Constantinople, which was closer to the state of Kiev than was Rome in more than just the geographical sense.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο ηγεμόνας Στέφανος Νεμάνια (1196 - 1228), ο οποίος ουσιαστικά θα εδραιώσει την ενοποίηση των δυο κρατικών μορφωμάτων, θα παραμείνει στην ιστορία με το προσωνύμιο *πρωτόστεππος*, επειδή θα δεχθεί το βασιλικό στέμμα (το 1217) από τη Ρώμη. Μια πολιτική κίνηση, η οποία ωστόσο θα αποδειχθεί χωρίς ιδιαίτερες συνέπειες. Δυο μόλις χρόνια μετά τη φαινομενική στροφή προς τη Ρώμη (το 1219), ο αδελφός του σέρβου ηγεμόνα, ο Σάββας, θα μεταβεί στην έδρα του εξόριστου βυζαντινού αυτοκράτορα και του οικουμενικού πατριάρχη, στη Νίκαια, και θα επιτύχει όχι μόνον την παραχώρηση αυτοκεφαλίας στη σερβική αρχιεπισκοπή αλλά και τη χειροτονία του ιδίου ως πρώτου αρχιεπισκόπου της σερβικής ορθόδοξης εκκλησίας.

Indeed, during the first weeks of 988, envoys of Basil II (who during the years 987/88 was facing a crisis within his empire) reached the court of Vladimir of Kiev, requesting the despatchment of reinforcements. The succession of events over the ensuing months culminated in the acceptance of Christianity from Byzantium, as well as Vladimir's baptism and marriage to the Byzantine princess Anna, sister of Basil II. [Poppe 1976]

The world of the eastern Slavs would be from now on the most glorious part of Slavia Orthodoxa. The Greek clergy from Byzantium would organise the hierarchy of the newly converted Kiev, while its local disciples would then transplant to the Russian people not just Orthodoxy but also the quintessence of the political theory of New Rome, that is, that the Prince (Hegemon) is chosen by God and that he rules over the earth *in imitation* of the heavenly King, drawing the right to exercise power from the very fact of Holy imitation.

Ο εκχριστιανισμός των ανατολικών Σλάβων θα αποτελέσει το αντικείμενο ενός ανταγωνισμού μεταξύ του Βυζαντίου και του

Τοιχογραφία με τους Αγίους Επτάριθμους, Αχρίδα, Ναός αγίου Ναούμ, 1706 (φωτογραφικό αρχείο Φ. Μαλιγκούδη)

Fresco showing the Saints Heptarithmi, Ohrid, Church of Saint Naum, 1706 (photographic archive of Ph. Malingoudis)

μεσαιωνικού γερμανικού κράτους, τον θρόνο του οποίου κατέχει, ως επίτροπος του ανηλίκου γιού της, Όθωνος του Γ', μια βυζαντινή πριγκίπισσα. Η Θεοφανώ, συνεπής στην ιδεολογία της εκκλησιαστικής νομιμοφροσύνης, θα εξετάσει (κατά τα έτη 988/ 90) τις δυνατότητες να εκχριστιανίσει στο όνομα του εκπρόσωπου της εκκλησιαστικής αρχής του δικού της κράτους (του πάπα Ιωάννη ΙΕ') τους ανατολικούς Σλάβους.

Παρά τις προσπάθειες της Οθώνειας αυλής, στον ανταγωνισμό αυτόν Ανατολής και Δύσης, η πλάστιγγα θα γείρει τελικά υπέρ της Βασιλεύουσας, η οποία είναι (όχι μόνον γεωγραφικά) πλησιέστερη στο Κράτος του Κιέβου από την πρεσβύτερη Ρώμη. Έτσι, κατά τις πρώτες εβδομάδες του έτους 988, απεσταλμένοι του αυτοκράτορα Βασιλείου Β' (ο οποίος κατά τα έτη 987/88 αντιμετωπίζει ένα αδιέξοδο στο εσωτερικό του κράτους του) φτάνουν στην αυλή του Βλαδίμηρου του Κιέβου, ζητώντας την αποστολή ενισχύσεων. Η διαδοχή των γεγονότων κατά τους επόμενους μήνες θα καταλήξει στην αποδοχή του χριστιανισμού από το Βυζάντιο, ο Βλαδίμηρος θα

The seed, however, the ideological backdrop of the imperial institution, which was transferred with conversion through Byzantium, was to bear different fruit under the historical conditions dominating in Russia over the subsequent centuries.

These differences between the theoretical aspect imported into the Russian world and into the reality of governance which was to emerge, would become blatant following two and a half centuries of political dependency on the 'Golden Horde' of the Mongols with the ideology of 'Moscow as the Third Rome'.

Ignoring here this state ideology which, for the Byzantine tradition is a foreign concept, let us remind ourselves that the legacy of Constantinople to the Slavic peoples remains very much alive in its multifaceted glory.

βαπτισθεί και θα νυμφευθεί τη βυζαντινή πριγκίπισσα Άννα, αδελφή του Βασιλείου Β΄. [POPPE 1976]

Ο κόσμος των ανατολικών Σλάβων θα αποτελέσει στο εξής το λαμπρότερο κομάτι της Slavia Orthodoxa. Ο ελληνικός κλήρος από το Βυζάντιο που θα συγκροτήσει την ιεραρχία του νεοφώτιστου Κιέβου, αλλά και οι ντόπιοι μαθητές του κατόπιν, μεταφυτεύουν στον ρωσικό κόσμο όχι μόνον την Ορθοδοξία, αλλά και την πεμπτουσία της πολιτικής θεωρίας της Νέας Ρώμης, ότι δηλ. ο ηγεμόνας είναι ο εκλεκτός του Θεού και ότι κυβερνά τα επίγεια κατά *μίμησιν* του επουράνιου βασιλέως, αντλώντας το δικαίωμα για την άσκηση της εξουσίας του από το ίδιο το γεγονός της θείας μίμησης.

Ο σπόρος, ωστόσο, το ιδεολογικό υπόβαθρο του αυτοκρατορικού θεσμού, που μεταφέρεται με τον εκχριστιανισμό από το Βυζάντιο, αποδίδει - κάτω από τις ιστορικές συνθήκες που θα επικρατήσουν κατά τους επόμενους αιώνες στη Ρωσία - διαφορετικούς καρπούς. Η διάσταση αυτή ανάμεσα στις θεωρητικές καταβολές που εισάγονται στον ρωσικό κόσμο και στην πολιτειακή πραγματικότητα που θα προκύψει, θα γίνει προφανής σ' ολόκληρό της το εύρος, ύστερα από πολιτική εξάρτηση 2,5 αιώνων από την ταταρική «Χρυσή Ορδή», με την ιδεολογία της «Μόσχας ως Τρίτης Ρώμης».

Παραβλέποντας όμως εδώ τα ξένα προς τη βυζαντινή παράδοση στοιχεία της κρατικής αυτής ιδεολογίας, ας συγκρατήσουμε ότι η κληρονομιά της Βασιλεύουσας στον σλαβικό κόσμο παραμένει, ζωντανή στην πολύπτυχή της λαμπρότητα.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Μαλιγκούδη 2004 / Gjuzelelev 1975 / Jakobson 1985 / Poppe 1976

Φορητή εικόνα, με τους αγίους Κύριλλο, Μεθόδιο, Θεοφύλακτο και Κλήμη, 1864. Άγιο Όρος, © Ιερά Μονή Ζωγράφου

Portable icon of Saints Cyril, Methodius, Theophylact and Clement, 1864. Mount Athos, © Holy Monastery of Zographou

Η γένεση του γραπτού λόγου στον σλαβικό κόσμο

Κατά τον μεσαίωνα η χρήση μιας συγκεκριμένης γραφής για μια συγκεκριμένη γλώσσα δεν ήταν τόσο αυτονόητη, όπως είναι σήμερα. Πολλοί λαοί είχαν ακόμη προφορικό πολιτισμό και όταν είχαν την ανάγκη να εκφραστούν γραπτώς, χρησιμοποιούσαν κάποιο από τα υπαρκτά αλφάβητα, δηλαδή το ελληνικό, το λατινικό, το αρμενικό, το εβραϊκό ή το αραβικό. Οι Σλάβοι, ως ειδωλολάτρες με προφορικό πολιτισμό, μόνο μετά τον εκχριστιανισμό τους από τα μέσα του 9^{ου} αιώνα, απέκτησαν τα δικά τους αλφάβητα για την καταγραφή των γλωσσικών τους ιδιωμάτων.

Την ιδέα, ότι οι Σλάβοι πρέπει να αποκτήσουν το δικό τους αλφάβητο, διαφορετικό από τα μέχρι τότε γνωστά, συνέλαβε για πρώτη φορά και πραγματοποιήσε ο Κωνσταντίνος - Κύριλλος, ένας εξαιρετικός φιλόλογος και λόγιος από τη Θεσσαλονίκη. Είχε επιλεγεί από τον βυζαντινό αυτοκράτορα να ηγηθεί μιας ιεραποστολής στους Σλάβους της Κεντρικής Ευρώπης, στους μετέπειτα Τσέχους και Σλοβάκους, με σκοπό να τους διδάξει τον Λόγο του Χριστού στη δική τους γλώσσα, δηλαδή σε ένα σλαβικό ιδίωμα της περιοχής. Ο ηγέτης των Σλάβων αυτών ήθελε με τον τρόπο αυτόν να περιορίσει την κυριαρχία του λατινικού κλήρου και της λατινικής γλώσσας στην χώρα του. Για την καταγραφή των απαραίτητων για την ιεραποστολή κειμένων στη σλαβική γλώσσα επινόησε ο Κύριλλος ένα αλφάβητο, που ονομάστηκε γλαγόλιτσα, από το σλαβικό ρήμα *glagolati*, που σημαίνει ομιλώ.

Στην ιδέα αυτή οδηγήθηκε ο Κωνσταντίνος - Κύριλλος, διότι γνώριζε, ότι ούτε η λατινική γραφή, αλλά ούτε η ελληνική μπορούσαν να αποδώσουν τους σλαβικούς φθόγγους με ακρίβεια. Η ελληνική με τα 24 γράμματα δεν είχε ξεχωριστούς χαρακτήρες για σλαβικούς ήχους, όπως το *ž*, το *š*, το *č*, το *šč*, το *dž* και άλλα. Για τον λόγο αυτόν ο Κύριλλος δημιούργησε ένα αλφάβητο με 38 γράμματα, δηλαδή ένα γράμμα για κάθε ήχο της σλαβικής γλώσσας. Το πρόβλημα της προέλευσης του πρώτου σλαβικού αλφαβήτου απασχολεί από παλιά την έρευνα των ειδικών, διότι τα γράμματα της γλαγολιτικής

The birth of the written word in the Slavic world

During the Middle Ages, the use of a specific script for a specific language was not as self evident as it is today. Many peoples still had an oral culture, and when the need arose to express themselves in writing, they would use one of the existing alphabets: Greek, Latin, Armenian, Hebrew or Arabic. Slavs, as pagans with an oral culture, acquired their own alphabet to record their vernacular only after their conversion to Christianity in the mid 9th century.

The notion that Slavs should acquire their own alphabet, distinct from others already in existence was first conceived and invented by Constantine - Cyril, a brilliant philologist and intellectual from Thessaloniki. He had been chosen by the Byzantine court to head a mission to the Slavs of central Europe - now called Czechs and Slovaks - to teach the word of Christ in their own language, that is the Slavic vernacular of the region. The leader of these Slavs wished to reduce the dominance of the Latin clergy and language in his land. In order to record those texts selected for the mission, Cyril devised an alphabet called the Glagolitic from the Slavic verb *glagolati* - I speak.

Constantine - Cyril conceived this idea because he was aware that neither Greek nor Latin script could accurately reproduce in written form the Slavic phonemes. With its 24 letters, Greek did not have separate characters for such Slavic sounds as *ž*, *š*, *č*, *šč*, *dž*, etc. Therefore he invented an alphabet with 38 letters, i.e. one letter for every sound in the Slavic language. The problem regarding the origin of the first Slavic alphabet has long occupied specialists, since Glagolitic characters do not match those of any known alphabet. Today, research has shown it to be an original invention which does match any other system, though concedes that the order of the letters follows Greek rather than Latin.

Where, however, did Cyril learn the Slavic language which he converted with the help of his alphabet from the spoken to the written form? This was a Slavic dialect spoken by those living in

ur alboinus

hulgarus Ioseph

sigibaldus

abaculfus Dietpold

harrunus Prumicho

stephanus

h iohannes

leotgarius

g gaisaldus

g rachelus

u uulthar dus

u adalmarus

madalgarus

ernebertus

aulbertus

arulfus

far bald

bealenus

richelmus

boho huntus

armerius

ebhardus

mainomus

heliseus

augarius

angelarius

genti gerius

adam

amalgarus

bernoicus

arlebaldus

icemundus

arleard

ermenerius

KISA

Hartman

Vullihalm

IT A

Dancolf

Fridorun

Otto

Gebchaft

Ithart

Heidenrich

Meginco

unniat

|| NITO Vuolfram

Μαρμάρινη επιγραφή στα γλαγολιτικά γνωστή ως Bašćanska ploča, 1100 μ.Χ. Κροατία, Νήσος Krk, © Croatian Academy of Sciences and Arts, The Strossmayer Gallery of Old Masters

Marble inscription in Glagolitic known as Bašćanska ploča, 1100 A.D. Croatia, Krk Island, © Croatian Academy of Sciences and Arts, The Strossmayer Gallery of Old Masters

δεν ταιριάζουν με κανένα άλλο γνωστό αλφάβητο. Η έρευνα σήμερα παραδέχεται, ότι πρόκειται για μια πρωτότυπη επινόηση, που δεν ταιριάζει με κανένα άλλο σύστημα, αν και παραδέχεται, ότι η σειρά των γραμμάτων ακολουθεί το ελληνικό αλφάβητο, όχι το λατινικό.

Πού γνώρισε όμως ο Κωνσταντίνος τη σλαβική γλώσσα εκείνη, την οποία μετέτρεψε, με τη βοήθεια του αλφαβήτου του, από προφορική σε γραπτή; Πρόκειται για το γλωσσικό ιδίωμα των Σλάβων, που ζούσαν την εποχή εκείνη στην ενδοχώρα της Θεσσαλονίκης. Η καθημερινότητα της πόλης αυτής κατά τον 9^ο αι., στην οποία γεννήθηκε ο Κωνσταντίνος - Κύριλλος (827) και ο αδελφός του Μεθόδιος (περ. το 820), ως τέκνα ενός ανώτερου βυζαντινού αξιωματούχου, χαρακτηρίζεται από τη συμβίωση της Συμβασιλεύουσας με το σλαβικό στοιχείο που έχει εγκατασταθεί, ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του 7ου αιώνα, στην ενδοχώρα της. Η παιδική ηλικία των δύο αδελφών συμπίπτει με την περίοδο εκείνη, κατά την οποία η αφομοίωση των επήλυδων Σλάβων προχωρεί με εντατικό ρυθμό. Τα σλαβικά φύλα στη Μακεδονία έχουν ήδη ενσωματωθεί διοικητικά στο σύστημα της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ενώ η διαδικασία του εκχριστιανισμού τους βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη.

the Thessaloniki hinterland. The everyday life of this city of the 9th century at the time when Constantine - Cyril (827) and Methodius (820) were born, scions of a high - ranking Byzantine official, is characterised by the co - existence of Thessaloniki with the Slav population which had settled in this area early in the 7th century. The childhood of these brothers coincides with the period when foreign Slavs were fast settling and being absorbed into the area. The Slavic races in Macedonia had already become absorbed administratively speaking into the Byzantine Empire, while the process of their conversion was fully underway.

This dialect spoken by the Slavs in the Thessaloniki hinterland was chosen by Cyril to be the basis for the creation of the first written language of the Slavs. He codified its grammar and syntax as well as enriching its vocabulary. In fact, he transformed the vernacular into a literary language, capable of expressing the poetic tone of the liturgical texts, vital for the mission itself. This language became known among researchers, due to its mostly ecclesiastical character, as Old Church Slavic, or Slavonic. This language retained, mainly for the Slavs, a hyperethnic character for a long period of time, thus permitting the transplantation of a part of the Medieval Greek literature to the Slavs.

Το γλωσσικό αυτό ιδίωμα των Σλάβων από τα περίχωρα της Θεσσαλονίκης επέλεξε λοιπόν ο Κωνσταντίνος για να αποτελέσει τη βάση για τη δημιουργία της πρώτης γραπτής γλώσσας των σλαβικών λαών. Κωδικοποίησε τη γραμματική και το συντακτικό του και το εμπλούτισε με νέο λεξιλόγιο. Το ιδίωμα αυτό μετέτρεψε ο Κωνσταντίνος έτσι σε μια λογοτεχνική γλώσσα, ικανή να αποδώσει το ποιητικό ύφος των λειτουργικών κειμένων, απαραίτητων για την ιεραποστολική δράση. Η γλώσσα αυτή καθιερώθηκε να αποκαλείται στην έρευνα, λόγω του εκκλησιαστικού της κυρίως χαρακτήρα, εκκλησιαστική παλαιοσλαβική. Η γλώσσα αυτή διατήρησε, κυρίως στους ορθόδοξους Σλάβους, υπερεθνικό χαρακτήρα για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, επιτρέποντας έτσι τη μεταφύτευση ενός μέρους της μεσαιωνικής ελληνικής γραμματείας στους Σλάβους.

Που και για πόσο χρονικό διάστημα ήταν σε χρήση το γλαγολιτικό αλφάβητο, με το οποίο καταγραφόταν αρχικά η παλαιοσλαβική γλώσσα; Καταρχήν είναι γενικά αποδεκτό, ότι δημιουργήθηκε στα 861 - 862 και χρησιμοποιήθηκε κατά τα 22 χρόνια της παραμονής της ιεραποστολής στην Κεντρική Ευρώπη, στο κράτος της Μεγάλης Μοραβίας (863 - 885), όπου έλαβε χώρα η ιεραποστολική και μεταφραστική δράση του Κωνσταντίνου - Κύριλλου, του αδελφού του Μεθοδίου και των μαθητών τους. Με το αλφάβητο αυτό καταγράφονταν οι μεταφράσεις λειτουργικών, θρησκευτικών, αλλά και νομικών βιβλίων και κειμένων για τις ανάγκες της ιεραποστολής. Αν και μετά το 885 οι μαθητές του Κυρίλλου και Μεθοδίου εγκατέλειψαν τον χώρο της Μοραβίας (δηλαδή της νοτιοανατολικής Τσεχίας και δυτικής Σλοβακίας σήμερα), το γλαγολιτικό αλφάβητο δεν χάθηκε.

Παρέμεινε σε χρήση: α) στην Τσεχία μέχρι τα τέλη του 11^{ου} αιώνα, αν και σε περιορισμένη έκταση, διότι η κύρια γλώσσα και γραφή της τσεχικής εκκλησίας και της διοίκησης ήταν τα λατινικά. Κατά τον 14^ο αιώνα, ωστόσο, παρατηρείται μια αναβίωση της γλαγολιτικής γραφής στην Τσεχία για περίπου έναν αιώνα.

Ταφική στήλη με διπλή επιγραφή στα Γλαγολιτικά και στα Κυριλλικά, 9^{ος} - 10^{ος} αι., Tsar Assen, Silistra (*Έγγραψα - Scripsi - AZ ПНCAX*, σ. 15)

Gravestone with dual inscription in Glagolitic and Cyrillic, 9th - 10th c., Tsar Assen, Silistra (*Έγγραψα - Scripsi - AZ ПНCAX*, p.15)

Where and for how long was the Glagolitic alphabet, initially used to record the Old Church Slavic, in use? Firstly, it is generally accepted that it was invented around 861 - 862 and used during the 22 years that the mission remained in Great Moravia (863 - 885), where the missionary and translation work of Cyril, Methodius and their disciples was being undertaken. Translations of liturgical, religious and also legal books and texts were recorded using this alphabet for the needs of the mission. Despite the fact that after 885 Cyril's and Methodius' disciples abandoned the region of Moravia (south - east Czech Republic and western Slovakia today), the Glagolitic alphabet was not lost.

It was still being used in: a) Czech lands until the end of the 11th century, though this was not widespread, since the main language and script used by the Czech Church and administration was Latin. However, during the 14th century there was a revival of the Glagolitic script for around a century.

b) After Moravia, the second country where Glagolitic was disseminated was Bulgaria, which is where most of Cyril's and Methodius' disciples found refuge after the mission in Moravia. Their activities in Bulgaria were supported by its leader, Symeon, who had been raised and educated in Constantinople, and instantly realised the significance of the new script for the creation of a Bulgarian Slavic culture. With this in mind, he established two cultural centres in Bulgaria, one to the east and a second at the other extreme end of the country, in Ohrid, then a part of Bulgaria.

c) A third country where the Glagolitic language was widely disseminated, and where in certain fields its use was preserved until the beginning of the 20th century was the Croatian Adriatic coast and the islands hugging that coastline. The script established itself there, having come from two places, namely from the North, i.e. Moravia and from the South (Ohrid), where Glagolitic was in wider use for a longer period of time. Its establishment in Croatia, sponsored mainly by the Benedictine

Χειρόγραφος κώδικας γραμμένος στη γλαγολιτική, 10^{ος} αι.
© Σόφια, Εθνικό Ινστιτούτο Αρχαιολογίας και Μουσείο,
Βουλγαρική Ακαδημία Επιστημών

Manuscript codex written in Glagolitic, 10th c. Sofia,
© National Institute and Museum of Archaeology,
Bulgarian Academy of Sciences

β) Η δεύτερη χώρα, στην οποία διαδόθηκε η γλαγολιτική γραφή μετά την Μοραβία, ήταν η Βουλγαρία. Εκεί κατέφυγαν, μετά το τέλος της ιεραποστολής στη Μοραβία, οι περισσότεροι μαθητές του Κυρίλλου και Μεθοδίου. Η δράση τους στη Βουλγαρία είχε την υποστήριξη του ηγέτη της, του τσάρου Συμεών, ο οποίος, μεγαλωμένος και μορφωμένος στην Κωνσταντινούπολη, κατάλαβε αμέσως τη σημασία της νέας γραφής για την δημιουργία ενός βούλγαρο - σλαβικού πολιτισμού. Γι' αυτό δημιούργησε δυο πολιτιστικά κέντρα στη χώρα του, ένα στην ανατολική Βουλγαρία, και ένα δεύτερο στην άλλη άκρη του κράτους του, στην Αχρίδα, που αποτελούσε τότε μέρος της βουλγαρικής επικράτειας.

γ) Η τρίτη χώρα, όπου διαδόθηκε ευρύτερα η γλαγολιτική γραφή και όπου η χρήση της σε ορισμένους τομείς διατηρήθηκε μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ήταν η κροατική ακτή της Αδριατικής θάλασσας και τα παράκτια κροατικά νησιά. Η γραφή αυτή διείσδυσε εκεί από δύο κατευθύνσεις, από το Βορρά, δηλαδή τη Μοραβία, και από τον Νότο, από την Αχρίδα, όπου η γλαγολιτική ήταν σε ευρύτερη χρήση για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η καθιέρωσή της στην Κροατία, την οποία προωθούσαν κυρίως τα μοναστήρια του θρησκευτικού τάγματος των Βενεδικτίνων, περιορίστηκε με τον καιρό στον εκκλησιαστικό

monasteries, gradually weakened over time in ecclesiastical and religious fields, while in areas of everyday human activity Glagolitic was replaced by Latin script and to a lesser extent Cyrillic, while the language used was Croatian or Italian.

Noneless, there are not few works of Croatian literature from the 11th to the 18th century that are written in Glagolitic. Today, of course, Croats use the Latin script, but they do however consider that their Glagolitic literature as an element that sets them apart from both Cyrillic literature of the Serbs and the Latin of the West.

The Cyrillic alphabet, which appeared around 30 years after the Glagolitic (893) in eastern Bulgaria, took its name to honour its inspirer, Cyril. The most likely reason why the Glagolitic was replaced by the Cyrillic, which is based on upper case Greek letters, was the fact that the Bulgarians had been for some time familiar with Greek script, since as immediate neighbours to Byzantium, they had frequent and various ties with the Byzantine Empire. While in eastern Bulgaria the Glagolitic alphabet was gradually replaced by the Cyrillic, in Ohrid and generally in the region of today's FYROM Glagolitic continued to be used for some time, which explains why so many of the extant texts of

Χειρόγραφος κώδικας γραμμένος στην κυριλλική, 10^{ος} αι. © Σόφια, Εθνικό Ινστιτούτο Αρχαιολογίας και Μουσείο, Βουλγαρική Ακαδημία Επιστημών
Manuscript codex written in Cyrillic, 10th c. Sofia, © National Institute and Museum of Archaeology, Bulgarian Academy of Sciences

και τον θρησκευτικό τομέα, ενώ σε τομείς της καθημερινής ανθρώπινης δραστηριότητας η γλαγολιτική αντικαταστάθηκε με τη λατινική γραφή και, σε μικρό ποσοστό, με την κυριλλική, ενώ η γλώσσα ήταν η κροατική ή η ιταλική.

Ωστόσο δεν είναι λίγα τα έργα της κροατικής γραμματείας από τον 11^ο - μέχρι τον 18^ο αιώνα, που είναι γραμμένα γλαγολιτικά. Σήμερα βέβαια οι Κροάτες χρησιμοποιούν τη λατινική γραφή, αλλά θεωρούν τη γλαγολιτική τους γραμματεία ως το στοιχείο εκείνο, που τους ξεχωρίζει από την κυριλλική γραμματεία των Σέρβων από τη μία πλευρά, και τη λατινική της Δύσης από την άλλη πλευρά.

Περνάμε τώρα στο κυριλλικό αλφάβητο, το οποίο εμφανίζεται περίπου 30 χρόνια μετά το γλαγολιτικό (893) στην ανατολική Βουλγαρία και πήρε την ονομασία του προς τιμήν του Κωνσταντίνου - Κύριλλου. Ο πιθανός λόγος για την αντικατάσταση της γλαγολιτικής γραφής από την κυριλλική, η οποία βασίζεται στη μεγαλογράμματη ελληνική γραφή, ήταν το γεγονός, ότι οι Βούλγαροι ήταν από καιρό εξοικειωμένοι με την ελληνική γραφή, διότι ως άμεσοι γείτονες του Βυζαντίου, είχαν συχνές και ποικίλες σχέσεις με τη βυζαντινή αυτοκρατορία. Ενώ λοιπόν στην ανατολική Βουλγαρία αντικατέστησαν βαθμιαία

Slavic literature are written in Glagolitic and originate precisely from that region of western Bulgaria, ie. northern Macedonia.

Following the conversion of the Russians to Christianity in 988, the Cyrillic script spread to Serbia, Montenegro and partially to Bosnia. During Ottoman rule in the Balkans, the Cyrillic script experienced a further boost. The Orthodox Slavs of the southern Balkans possessed numerous monasteries populated by educated monks, set on preserving their cultural heritage. We should not, of course overlook the indirect support given to the Cyrillic script in the Balkans from Russia, which from the end of the 15th century was the only Orthodox state free from foreign rule, and aspired to replace Byzantium as the protector of the Orthodox faith. As a part of this role, the Russian Czars would send gifts, documents and books to the Slavophone monasteries of Mount Athos as well as to other Slavic centres in the Balkans under Ottoman rule.

During the 18th and particularly the 19th centuries the Cyrillic alphabet was used to record non - Slavic vernaculars such as the Moldavan and even the Turkish. The Moldavan and the Vlach vernaculars were recorded between the 16th and 18th centuries in Cyrillic script, later in Greek and finally from 1860 in Latin.

τη γλαγολιτική γραφή με την κυριλλική, στην Αχρίδα και, γενικότερα, στον χώρο της σημερινής ΠΓΔΜ συνεχίστηκε η χρήση της γλαγολιτικής για πολύ καιρό ακόμη, με αποτέλεσμα, πολλά από τα σωζόμενα κείμενα της σλαβικής γραμματείας να είναι γραμμένα στη γλαγολιτική και να προέρχονται ακριβώς από τον χώρο της τέως δυτικής Βουλγαρίας, άρα της βόρειας Μακεδονίας.

Από τη Βουλγαρία η κυριλλική γραφή θα εξαπλωθεί, μετά τον εκχριστιανισμό των Ρώσων το 988, στη Ρωσία, και, αργότερα, στη Σερβία, στο Μαυροβούνιο και εν μέρει στη Βοσνία. Κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας στα Βαλκάνια, η κυριλλική γραφή γνώρισε μια νέα άνθηση. Οι ορθόδοξοι Σλάβοι των νοτίων Βαλκανίων διέθεταν τότε μια σειρά μοναστηριών με μορφωμένους μοναχούς, που φρόντιζαν για τη διατήρηση της πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Βέβαια, δεν πρέπει να ξεχνάμε και την έμμεση υποστήριξη της κυριλλικής γραφής στα Βαλκάνια από τη Ρωσία, η οποία, από τα τέλη του 15ου αιώνα, αποτελούσε το μόνο ορθόδοξο κράτος, ελεύθερο από ξένη κυριαρχία, με φιλοδοξία μάλιστα να αντικαταστήσει το Βυζάντιο στο ρόλο του προστάτη της ορθής πίστης. Στο πλαίσιο αυτό οι Ρώσοι τσάροι θα στέλνουν στα σλαβόφωνα μοναστήρια του Αγίου Όρους και τα άλλα σλαβικά κέντρα των Βαλκανίων υπό οθωμανική κατοχή δωρεές, έντυπα και βιβλία.

Κατά τον 18^ο και, ιδιαίτερα, κατά τον 19^ο αιώνα το κυριλλικό αλφάβητο χρησιμοποιείται και για την καταγραφή μη σλαβικών ιδιωμάτων, όπως των μολδαβικών ή ακόμη των τουρκικών. Το μολδαβικό και το βλαχικό ιδίωμα καταγράφονταν κατά τους 16^ο με 18^ο αιώνες με κυριλλική γραφή, αργότερα με ελληνική, και, τέλος, με λατινική από τη δεκαετία του 1860. Ένα άλλο παράδειγμα αποτελεί η καταγραφή της τουρκικής γλώσσας των Γαγαούζων ή των τουρκόφωνων χριστιανών της Βουλγαρίας με κυριλλικούς χαρακτήρες. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις χρήσης κυριλλικής γραφής για ελληνόφωνους θρησκευτικούς ύμνους και τροπάρια από τη Βουλγαρία του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα ή των ελληνόφωνων μεταναστών από τον Πόντο και τον Καύκασο στην Ουκρανία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Την κυριλλική γραφή διατηρούν μέχρι σήμερα οι ορθόδοξοι Σλάβοι τόσο στα Βαλκάνια, όσο και στη Ρωσία, την Ουκρανία και τη Λευκορωσία. Μετά τη δημιουργία της Σοβιετικής Ένωσης (μετά το 1917) η κυριλλική γραφή, με μικρές αλλαγές, επιβλήθηκε σε 54 μη σλαβικούς λαούς της Σοβιετικής Ένωσης, οι οποίοι είτε έγραφαν μέχρι τότε με άλλο αλφάβητο, είτε είχαν ακόμη προφορικό πολιτισμό, όπως π.χ. οι Μπασκίροι, οι

Another instance is that of the recording of the vernacular of the Turkish language of the Gagauz people, or Turkish - speaking Christians of Bulgaria into Cyrillic script. There are also however cases of the use of Cyrillic script for Greek religious hymns and troparia from Bulgaria of the 18th and 19th century or for the Greek - speaking immigrants from the Pontus and the Caucasus in Ukraine at the beginning of the 20th century.

The Cyrillic script is preserved until this day by Orthodox Slavs in the Balkans, Russia, Ukraine and Belarus. After the creation of the Soviet Union (post 1917), the Cyrillic script was imposed, with minor alterations, on 54 non - Slavic peoples of the Soviet Union, which either used a different script or still had an oral - based culture, such as in the examples of the Bashkirs, the Buryats, the Mordvins, the Uzbeks, the Hantys, the Chechens, the Chuvash, the Yakuts and others. Beyond the borders of the Soviet Union, the Cyrillic script was adopted also by the Republic of Mongolia.

Thus it can be seen that the two Slavic alphabets have a direct and indirect connection with Greece. The Glagolitic alphabet was devised by the Greek scholar Constantine - Cyril, while the Cyrillic was conceived of on the basis of upper - case Greek script. Using those alphabets, the first translations from Greek into Old Slavic, common to all Slavs, given that the separation of Slavic dialects into the national languages we know today only began in the 13th century.

In our times however this common heritage, which during the Middle Ages influenced to a greater or lesser degree all the Slavic world, and which represents an integral part of the ethnicity, literature and history of today's 13 Slavic nations, has in many cases taken on a political hue. Thus we see today, eleven centuries after the creation of two Slavic alphabets, intense friction amongst ethnic Slav nations related to their role in the dissemination, development and preservation of this heritage. The dissolution of the multi - ethnic nations of Yugoslavia, Czechoslovakia and the Soviet Union can provide us with many such examples.

Μπουργιάτοι, οι Μορδβίνοι, οι Ουζμπέκοι, οι Χάντοι, οι Τσετσένοι, οι Τσουβάσοι, οι Γιακούτοι κ.ά. Εκτός των συνόρων της Σοβιετικής Ένωσης, την κυριλλική γραφή υιοθέτησε και η Δημοκρατία της Μογγολίας.

Έτσι και τα δύο σλαβικά αλφάβητα έχουν άμεση και έμμεση σχέση με την Ελλάδα. Το γλαγολιτικό αλφάβητο επινοήθηκε από τον Έλληνα λόγιο Κωνσταντίνο - Κύριλλο, ενώ το κυριλλικό επινοήθηκε με βάση τη μεγαλογράμματη ελληνική γραφή. Με τη βοήθεια των αλφαβήτων αυτών έγιναν οι πρώτες μεταφράσεις από την ελληνική στην παλαιοσλαβική γλώσσα, η οποία τότε ήταν κοινή σε όλους τους Σλάβους, δεδομένου ότι η διαφοροποίηση των σλαβικών διαλέκτων σε εθνικές γλώσσες, όπως τις γνωρίζουμε σήμερα, άρχισε μόλις κατά τον 13^ο αιώνα.

Στην εποχή μας, όμως, η κοινή αυτή κληρονομιά, που επηρέαζε κατά τον μεσαίωνα, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, ολόκληρο τον σλαβικό κόσμο, και η οποία αποτελεί ένα αναπόσπαστο μέρος των εθνικών φιλολογιών και ιστοριογραφιών των 13 σήμερα σλαβικών εθνών, πήρε, σε πολλές περιπτώσεις, πολιτική χροιά. Έτσι παρατηρούνται στις μέρες μας, ένδεκα αιώνες μετά τη δημιουργία των δυο σλαβικών αλφαβήτων, έντονες τριβές ανάμεσα στα εθνικά σλαβικά κράτη σχετικά με τον ρόλο τους στη διάδοση, την ανάπτυξη και τη διάσωση αυτής της κληρονομιάς. Η διάλυση των πολυεθνικών κρατών της Γιουγκοσλαβίας, της Τσεχοσλοβακίας ή της Σοβιετικής Ένωσης παρέχουν πολλά σχετικά παραδείγματα.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Μαλιγκούδη 1997 / Ehler - Schaefer 1998 / Jacobson 1985 / Kirilo - Metodievskaja enciklopedija, «Azbuki» 1985 / Miklas 1998 / Miklas 2000 / Marti 1991 / Schaeken - Birnbaum 1999 / Vyncke - Detrey 1992.

ТА
 АТН СХШ ЖЕ НА НМ
 ОМЪЛУН
 ТАВЪХНТН
 ЕСЕ АПОП
 ЖЕ ПО АШТНБЪН
 СНОСИТОРІТЬСАКРО
 БШЕВЪСН СОПЪЛЪСК
 ХШТН САОВЪСЪХЪАБНШ
 ІАКОН КӨРЪБННРАБНН
 НХІТОУІТАРЪТНН
 КӨЛН

ВС. ТА ГЪСЛОВХШТЬ
 МАДЪПО ОБО НАВЪН
 ТАШТН
 НІА.
 ІКОЖЕ О
 НБ.
 НТН
 ЧОМБ
 ПОПЕК

ВЛО
 НЕ
 БН
 ОІЛН
 ХЕ
 ОА

Λειτουργικό κείμενο γραμμένο στο κυριλλικό αλφάβητο
 πάνω σε πήλινη πλάκα. Πρεσλάβα, 10^{ος} αι.

© Σόφια, Εθνικό Ινστιτούτο Αρχαιολογίας και Μουσείο,
 Βουλγαρική Ακαδημία Επιστημών

Liturgical text written in Cyrillic on a ceramic plate,
 Preslav, 10th century.

© Sofia, National Institute of Archaeology and Museum,
 Bulgarian Academy of Sciences (NIAM-BAS)

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΚΘΕΜΑΤΩΝ / CATALOGUE OF EXHIBITS

[1] Σταυρός λιτανείας

Μεσοβυζαντινή περίοδος / Συνολ. σωζ. ύψ. 39,3 εκ.,
σωζ. πλ. 18,3 εκ. / Κράμα χαλκού και σίδηρος, διακόσμηση
εγχάρακτη / Άγνωστη προέλευση / Συλλογή Γ. Τσολοζίδη,
αρ.ευρ. ΣΤ 27

Σταυρός λατινικού τύπου με πεπλατυσμένες κεραίες που κατέληγαν σε επίμηλα, τα οποία δεν διασώθηκαν.

Οι έξι οπές που διαμορφώνονται ανά τρεις στα δύο τμήματα της οριζόντιας κεραίας προορίζονταν πιθανώς για την ανάρτηση κρεμαστών συμβόλων ή κοσμημάτων. Σιδερένιο στέλεχος στερέωσης ή συγκράτησης του σταυρού συνδέεται στην κατάρχη της κατακόρυφης κεραίας με τρία πιρτσίνια. Η διαφοροποίηση του μετάλλου ίσως υποδηλώνει τη μεταγενέστερη τοποθέτηση ή αντικατάσταση του στελέχους. Η υπάρχουσα διαμόρφωση του σταυρού παραπέμπει σε πιθανή στήριξή του σε βάση με αντίστοιχη υποδοχή αλλά και σε χρησιμοποίησή του κατά τη διάρκεια λιτανείας. Στην κύρια όψη του σταυρού παριστάνεται με λεπτή και επιμελημένη χάραξη ο αρχάγγελος Μιχαήλ, ολόσωμος και μετωπικός με τις φτερούγες του να απλώνονται στην οριζόντια κεραία. Επάνω από το φωτοστέφανο υπάρχει η επιγραφή ΜΗΧΑΙΛ (Μιχαήλ).

Βιβλιογραφία / Bibliography:
Συλλογή Γ. Τσολοζίδη 2001,
αρ. 55, σ. 40

I.M.

[1] Liturgical Cross

Middle Byzantine period / Total surviving height 39.3 cm,
surviving width 18.3 cm / Bronze and iron alloy, engraved decoration / Unknown origin / G. Tsolozidis Collection,
Index no. ΣΤ 27

Latin-style cross with flattened arms ending in roundels, which have not survived.

The six apertures, three on each section of the crossbar, were probably intended to hang symbols or jewellery. The iron fixture or hold of the cross is joined to end of the vertical arm with three pins. The variation in the metal perhaps indicates a later placing or replacing of the fixture. The existing arrangement of the cross suggests that it was supported on a base with a holder and that it was also used during services. The central section of the cross shows a finely inscribed full-length figure of Archangel Michael facing forward with his wings stretching out onto the crossbar. Above the halo appears the inscription ΜΗΧΑΙΛ (Michael).

I.M.

[2] Ανάγλυφο εικονίδιο

Αγνώστου μικρασιατικού (?) εργαστηρίου / 10^{ος} - 11^{ος} αι. /

Ύψ. 5,15 εκ., Πλ. 4,50 εκ., Πάχ. 0,3 εκ., Βάρ. 13,4 γρ. /

Ελεφαντοστό / Άγνωστη προέλευση / Ακέραιο / 10^η ΕΒΑ,

αρ.ευρ. 9962

Χριστός Παντοκράτωρ σε προτομή. Φέρει χιτώνα με *σημεῖον* και ιμάτιο. Στο καλυμμένο αριστερό του χέρι βαστά διάλιθο κλειστό Ευαγγέλιο, ενώ με το δεξί, υψωμένο προ του στήθους, ευλογεί. Οι βόστρυχοι πέφτουν ελεύθερα και στους δύο ώμους. Επιγραφή εγχάρακτη εκατέρωθεν του φωτοστεφάνου: *Ι(ησού)C - Χ(ριστό)C*. Η πίσω επιφάνεια είναι επίπεδη και ακόσμητη. Τις οκτώ, ασύμμετρα κατανεμημένες - πάνω, ή δίπλα, στο συμφυές πλαίσιο - οπές (διαμ. 0,3 εκ.), διαπερνούσαν αρχικώς πείροι, επίσης οστέινοι, που θα προσήλυναν το πλακίδιο επί μιας κάθετης μακράς πλευράς ξύλινης πυξίδος-λειψανοθήκης, με επένδυση οστέινων ανάγλυφων πλακών, του τύπου της «πυξίδος με τους ρόδακες» (rosette casket),⁴ ως μέρος μιας Δεήσεως. Υπολείμματα χρωμάτων, που τέθηκαν μεταγενέστερα, διακρίνονται μακροσκοπικώς στη γενειάδα, την κόμη, και τον φωτοστέφανο (κατά το περίγραμμα)⁵.

Η αδρότητα των χαρακτηριστικών και η σκληρή γραμμικότητα των πτυχώσεων θα μπορούσαν, ωστόσο, να προσγράψουν το έργο και στον 13^ο ακόμη αιώνα.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Χριστιανική Χαλκιδική 1992, σ. 15, και Εικ. 19 (στη σ. 16)

Ε.Π.

[2] Relief icon

Unknown Asia-minor (?) workshop / 10th - 11th century /

Height 5.15 cm, width 4.50 cm, thickness 0.3 cm,

weight 13.4 gr / Ivory / Unknown origin / Intact / 10th EBA,

Index no. 9962

Bust of Christ Pantocrator who wears a chiton with *simeion* and himation. On his covered left hand he holds a jewelled closed Bible, while with his right hand raised towards his chest, he blesses. His locks fall freely onto both shoulders. The inscription on both sides of the halo reads: *I(ησού)C - Χ(ριστό)C*. The reverse side is flat and undecorated. The eight asymmetrically placed apertures (0.3 cm in diameter) - above or adjacent to the single-piece frame - were originally pierced by pins or wooden pegs so as to secure the icon to the long vertical side of a wooden-reliquary casket filled by bone relief plaques in the rosette casket style⁴, as a part of a Deesis. Remains of paint added later appear in the beard, hair and halo (around the outline)⁵.

The coarseness of the features and the hard lines of the folds could place the work perhaps even in the 13th century.

E.P.

⁴ Weitzmann 1972, σ. 48 κεξ.

⁵ Περί των απαντωμένων ιχνών χρώματος επί ελεφαντοστέινων, βλ. γενικώς Connor 1997.

⁴ Weitzmann 1972, p. 48 ff.

⁵ For the use of colours on bone artefacts, see in general Connor 1997.

[3] Επιστήθιος σταυρός

Μεσοβυζαντινή περίοδος / Σωζ. ύψ. 5,3 εκ., Πλ. 3,5 εκ. /

Χρόμα χαλκού, κατασκευασμένο με χύτευση σε μήτρα.

Διακόσμηση εγχάρκτη / Άγνωστη προέλευση / Δεν διασώζεται
ο δακτύλιος ανάρτησης / Συλλογή Τσολοζίδη, αρ.ευρ. ΣΤ 56

Συμπαγής σταυρός λατινικού τύπου με κεραίες πεπλατυσμένες στα άκρα. Στην εμπρόσθια επιφάνεια κοσμεύεται με εγχάρκτη παράσταση της Παναγίας - στον τύπο της Νικοποίου - να κρατά τον Χριστό μπροστά της. Σχηματοποιημένα τριγωνικά μοτίβα κοσμούν τα δύο τμήματα της οριζόντιας κεραίας εκατέρωθεν της κεντρικής παράστασης. Στο επάνω μέρος της κατακόρυφης κεραίας διακρίνεται η επιγραφή ΜΗΡ/ΘΟΥ (Μήτηρ Θεού).

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Συλλογή Γ. Τσολοζίδη 2001, αρ. 19, σ. 22

I.M.

[3] Encolpion cross

Middle Byzantine period / Surviving height 5.3 cm, width 3.5 cm /

Bronze alloy, made by mould casting. Engraved decoration /

Unknown origin / The suspension loop has not survived /

Tsoloridis Collection, Index no. ΣΤ 56

Solid Latin-style cross with its arms flattened at their ends. The obverse is decorated with an engraved representation of the Virgin Mary - in the Nikopoios style - holding Christ before her. Triangular-shaped motifs decorate the two sections of the crossbar flanking the central presentation. On the upper part of the vertical arm appears the inscription ΜΗΡ/ΘΟΥ (Mother of God).

I.M.

[4] Επιστήθιος σταυρός - λειψανοθήκη

Μεσοβυζαντινή περίοδος / Σωζ. ύψ. 5 εκ., Πλ. 2,7 εκ. /

Χρόμα χαλκού, κατασκευασμένο με χύτευση σε μήτρα.

Διακόσμηση εγχάρκτη / Άγνωστη προέλευση / Ακέραιος /
Συλλογή Γ. Τσολοζίδη, αρ.ευρ. ΣΤ 71

Σταυρός - λειψανοθήκη από κράμα χαλκού, με ακόσμητες επιφάνειες. Οι δύο κοίλες πλάκες που συναποτελούν τον σταυρό συνδέονται στο επάνω και κάτω μέρος τους με στροφείς αφήνοντας το εσωτερικό του σταυρού κενό για την τοποθέτηση των λειψάνων.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Συλλογή Γ. Τσολοζίδη 2001, αρ. 25, σ. 24

I.M.

[4] Encolpion cross-reliquary

Middle Byzantine period / Surviving height 5 cm, width 2.7 cm /

Bronze alloy, made by mould casting. Engraved motif /

Unknown origin / Intact / G. Tsoloridis Collection,
Index no. ΣΤ 71

Cross-reliquary from a bronze alloy, with unadorned surfaces. The two concave parts which together comprise the cross are joined at the top and bottom by hinges, leaving the inside part to accommodate holy relics.

I.M.

[5] Επιστήθιος σταυρός - λειψανοθήκη⁶

Μεσοβυζαντινή περίοδος / Συνολ. ύψ. 11,2 εκ., Πλ. 5,5 εκ. /

Χράμα χαλκού, κατασκευασμένο με χύτευση σε μήτρα.

Διακόσμηση ανάγλυφη και εγχάρκτη / Άγνωστη προέλευση /

Ακέραιος / Συλλογή Γ. Τσολοζίδη, αρ. ευρ. ΣΤ 52

Επιστήθιος σταυρός - λειψανοθήκη με πεπλατυσμένες τις άκρες των κεραιών του. Αποτελείται από δύο τμήματα που συνδέονται με στροφείς δημιουργώντας στο εσωτερικό τους κενό χώρο που προοριζόταν για τα άγια λείψανα. Στον επάνω στροφή προσαρμόζεται ο δακτύλιος ανάρτησης του σταυρού στην αλυσίδα που δεν διασώθηκε. Στην κύρια όψη του σταυρού εικονίζεται ο εσταυρωμένος Χριστός πλαισιωμένος από τις μικρογραφικά αποδοσμένες μορφές της Παναγίας και του Ιωάννη. Επάνω από το κεφάλι του εσταυρωμένου διακρίνεται tabula ansata και ακόμη ψηλότερα τα σύμβολα του ήλιου και της σελήνης. Κάτω από τους βραχίονες του Χριστού διακρίνεται η επιγραφή IC XC - NHKA. Στην πίσω όψη του σταυρού εικονίζεται ολόσωμη η Παναγία. Τις απολήξεις των κεραιών κοσμούν τέσσερα μετάλλια με προτομές μορφών, πιθανότατα των ευαγγελιστών.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Συλλογή Γ. Τσολοζίδη 2001, αρ. 27, σ. 25

I.M.

[6] Επιστήθιος σταυρός

Μεσοβυζαντινή περίοδος / Συνολ. ύψ. 4 εκ.,

Πλ. 3 εκ. / Χράμα χαλκού, κατασκευασμένο

με χύτευση σε μήτρα / Άγνωστη προέλευση /

Ακέραιος / Συλλογή Γ. Τσολοζίδη, αρ. ευρ. ΣΤ 68

Επιστήθιος σταυρός με συμφυή δακτύλιο ανάρτησής του σε αλυσίδα που δεν διασώθηκε. Κυκλικά μοτίβα με στιγμή στο κέντρο τους κοσμούν και τις δύο όψεις του σταυρού.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Συλλογή Γ. Τσολοζίδη 2001, αρ. 14, σ. 22.

I.M.

[5] Encolpion cross-reliquary⁶

Middle Byzantine period / Total height 11.2 cm, width 5.5 cm /

Bronze alloy, made by mould casting. Engraved relief motif /

Unknown origin / Intact / G. Tsolozidis Collection,

Index no. ΣΤ 52

Encolpion cross - reliquary with its arms flattened at their ends. It consists of two sections linked by hinges leaving the inside part to accommodate holy relics. On the upper hinge is attached the cross's suspension loop for the chain, which has not survived. The main side of the cross depicts a crucified Christ flanked by the miniature forms of the Virgin Mary and John. Above the head of Christ is the tabula ansata and above that, the symbol of the sun and the moon. Below Christ's arms is the inscription IC XC - NHKA.

The reverse side of the cross depicts a full-length Virgin Mary. The ends of the arms are decorated by four medallions in the form of busts, probably of the disciples.

I.M.

[6] Encolpion cross

Middle Byzantine period / Total height 4 cm,

width 3 cm / Bronze alloy, made by mould

casting. Unknown origin / Intact /

G. Tsolozidis Collection, Index no. ΣΤ 68

Encolpion cross with an attached ring on a chain which has not survived. Cyclical motifs with a dot at their centre adorn both sides of the cross.

I.M.

⁶ Για τους βυζαντινούς επιστήθιους σταυρούς - λειψανοθήκες βλ. Pitarakis 2006, σ. 179 - 183.

⁶ For more information on Byzantine encolpion crosses - reliquaries, see Pitarakis 2006, p. 179-183.

[7] Επιστήθιος σταυρός

Μεσοβυζαντινή περίοδος / Συνολ. ύψ. 3,7 εκ., Πλ. 3 εκ. /
Χράμα χαλκού, κατασκευασμένο με χύτευση σε μήτρα /
Άγνωστη προέλευση / Ακέραιος / Συλλογή Γ. Τσολοζίδη,
αρ. ευρ. ΣΤ 64

Επιστήθιος σταυρός με συμφυή δακτύλιο ανάρτησής του σε αλυσίδα που δεν διασώθηκε. Στην κύρια όψη, στις απολήξεις των κεραιών και στο σημείο τομής τους διαμορφώνονται κύκλοι με ανάγλυφη κουκκίδα στο κέντρο τους. Από το σημείο τομής των κεραιών ξεκινούν ακτινωτά τέσσερα μικρά εξάρματα προσδίδοντας στο κέντρο του σταυρού την αίσθηση ενός ρόδακα.

Βιβλιογραφία / Bibliography:
Συλλογή Γ. Τσολοζίδη 2001, αρ. 15, σ. 22

I.M.

Encolpion cross with an attached ring on a chain which has not survived. The obverse shows at the ends of the arms and at their cross-section circles with relief dots at their centres. From the cross-section of the arms, four small bumps radiate out, imparting the impression of a rosette.

I.M.

[8] Πυθμένας αγγείου με πολύχρωμο διάκοσμο

11^{ος} - 12^{ος} αι. / Σωζ. ύψ. 3,5 εκ., Διάμ. βάσης 4,7 εκ. /
Άσπρος πηλός, γραπτή διακόσμηση / Άγνωστη προέλευση /
Σώζεται η βάση και μέρος του σώματος /
Συλλογή Γ. Τσολοζίδη, αρ. ευρ. ΣΤ 42

Βάση δακτυλιόσχημη με λεπτή, αποστρογγυλεμένη στεφάνη και βαθούλωμα στο κέντρο της. Διακόσμηση γραπτή με υαλώδη χρώματα, μαύρο και άσπρο⁷. Στον πυθμένα μέταλλο με σταυρό. Ανάμεσα στις κεραιές πελτοσχημα μοτίβα. Διακρίνονται κάθετες γραμμές μαύρου χρώματος στο σώμα εσωτερικά και εξωτερικά. Καφεκίτρινη εφυσάλωση καλύπτει τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος εξωτερικά.

Τα πολύχρωμα σκεύη θεωρείται ότι αποτελούν την κορύφωση της εξέλιξης της κεραμικής με άσπρο πηλό κατά τον 11^ο αιώνα⁸.

Βιβλιογραφία / Bibliography:
Συλλογή Γ. Τσολοζίδη 2001, αρ. 220, σ. 129

I.M.

[8] Vessel bottom with multi-coloured decoration

11th - 12th century / Surviving height 3.5 cm,
diam. of base 4.7 cm / White ware, painted decoration /
Unknown origin / The base and a part of the body survives /
G. Tsolozidis Collection, Index no. ΣΤ 42

Ring-shaped base with thin, rounded band and a dent at its centre. Painted ornamentation with black and white glazed colours⁷. There is a medallion with a cross in the bottom. A pelta (small shield) shaped motif appears between the arms. Black, perpendicular lines can be seen on the inside and outside of the body. The base and lower part of the body are covered by a brown-yellow glaze.

The multi-coloured vessel is representative of the high point in pottery with white ware in the 11th century⁸.

I.M.

⁷ Παπανικόλα - Μπακιρτζή, Μαυρικίου, Μπακιρτζής 1999, αρ. 20, σ. 24.

⁸ Παπανικόλα - Μπακιρτζή 1999, σ. 159

⁷ Papanikola-Bakirtzi, Mavrikiou, Bakirtzis 1999, no. 20, p. 24.

⁸ Papanikola-Bakirtzi 1999, p. 159

[9] Δισκοπότηρο (;)

Μεσοβυζαντινή περίοδος / Υπολογ. διάμ. χείλους 14 εκ. /

Άσπρος πηλός, γραπτή διακόσμηση / Θεσσαλονίκη / Σώζεται μέρος του σώματος και του χείλους. Τρία συγκολλημένα τμήματα / Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, αρ. ευρ. BK 10/166

Τμήμα σώματος και χείλους κούπας που φαίνεται ότι αρχικά πατούσε σε υπερυψωμένο πόδι. Το σώμα είναι ημισφαιρικό και το απλό χείλος στρέφεται προς τα έξω. Διακοσμείται με γραπτό καφέ χρώμα. Διακρίνεται ζεύγος μεταλλίων αποτελούμενων από δύο ομόκεντρους κύκλους που περικλείουν σταυρό με πεπλατυσμένες απολήξεις κεραιών. Ανάμεσα στα μέταλλα διακρίνεται η επιγραφή [Πίετε] ἐξ αὐτοῦ [πάντες]. Τον πηλό και τη διακόσμηση καλύπτει άχρωμη εφυσάλωση. Το σχήμα και η επιγραφή υποδηλώνουν πιθανή χρήση του αγγείου ως δισκοπότηρου. Παρόμοιας κατασκευής, διακόσμησης και πιθανότατα και χρήσης είναι δύο ακόμη τμήματα από πυθμένες αγγείων (BK 4614/344) που κοσμούνται με γραπτό σταυρό καφέ χρώματος και καλύπτονται με άχρωμη εφυσάλωση.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Bakirtzis - Papanikola - Bakirtzis 1981, σ.422.

I.M.

[10] Βάση και πυθμένας αγγείου

Μεσοβυζαντινή περίοδος / Διάμ. βάσης 7 εκ. /

Άσπρος πηλός, εμπέστη διακόσμηση / Θεσσαλονίκη, Λουτρά οδού Εγνατίας / Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, αρ. ευρ. BK 861/19

Βάση δακτυλίσχημη αποκλίνουσα με αποστρογγυλεμένη στεφάνη. Στον πυθμένα διακρίνονται ίχνη εμπέστης διακόσμησης. Κίτρινη εφυσάλωση καλύπτει την εσωτερική επιφάνεια. Η κίτρινη εφυσάλωση που κάλυπτε αρχικά την εξωτερική επιφάνεια σήμερα είναι σε μεγάλο βαθμό απολεπισμένη.

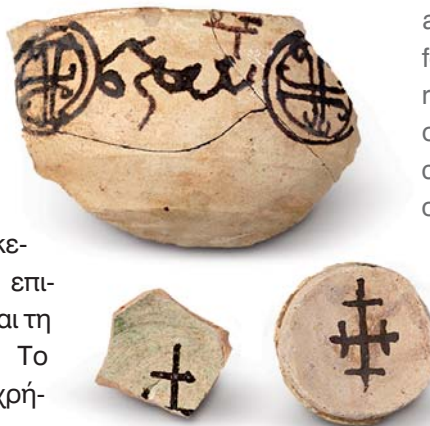
Αδημοσίευτο / Unpublished

I.M.

[9] Chalice (?)

Middle Byzantine period / Estimated diam. of rim 14 cm /

White ware, painted decoration / Thessaloniki / A section of the body and rim survive. Three sections have been reattached / Museum of Byzantine Culture, Index no. BK 10/166

A section of the body and rim of the cup which appears to have originally rested on an elevated foot. The body is semi-spherical and the plain rim slopes outwards. Decorated in brown. A pair of medallions can be seen which comprise two concentric circles surrounding a cross with oblate arms. Between the medals is the inscription: [Πίετε] ἐξ αὐτοῦ [πάντες]. The clay and decoration are covered by a colourless glaze. The shape and inscription suggest the likely use of the vessel as a chalice.

There are two more parts of vessel bottoms of similar construction, decoration, and probably use (BK 4614/344), which are decorated by a brown-painted cross in colourless glaze.

I.M.

[10] Base and bottom of a vessel

Middle Byzantine period / Diam. of base 7 cm /

White ware, impressed decoration / Thessaloniki, Bath house (Loutra), Egnatias Street / Museum of Byzantine Culture, Index no. BK 861/19

Ring-shaped, radial base with rounded band. There are traces of impressed decoration at the bottom. Yellow glazing covers the interior surface, but most of the exterior glazing has since flaked off.

I.M.

[11] Δαχτυλίδι σφράγισης

10^{ος} - 11^{ος} αι. / Διάμ. 2,1 εκ., Πάχ. 0,1 εκ.,

Διάμ. σφενδόνης 1,5x1,3 εκ. / Κράμα χαλκού, χύτευση,

εγχάραξη / Άγνωστη προέλευση / Ακέραιο /

Συλλογή Γ. Τσολοζίδη, αρ. ευρ. ΣΤ 116

Ακέραιο, χάλκινο, χυτό, ταινιωτό δαχτυλίδι, η σφενδόνη του οποίου είναι οξειδωμένη κατά τόπους σε βάθος. Η στεφάνη πλαταίνει στους διακοσμημένους με εγχάρακτο φυτικό μοτίβο ώμους. Σχηματίζει επίπεδη, ωειδή σφενδόνη που φέρει σε τρεις στίχους ανεστραμμένη εγχάρακτη επιγραφή «Κ(ΥΠΙ)Ε Β/ΟΗΘΗ/ΑΝΑ<ΣΤΑΣΙΩΙ> ή <ΞΙΩΙ>». Στικτή ταινία ορίζει περιμετρικά τη σφενδόνη⁹.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Συλλογή Γ. Τσολοζίδη 2001, σ. 88, αρ. κατ. 111.

A.A.

[12] Δαχτυλίδι σφράγισης

10^{ος} - 11^{ος} αι. / Διάμ. 2,3 εκ., Πάχ. 0,1 εκ.,

Διάμ. σφενδόνης 1,9x1,5 εκ. / Κράμα χαλκού, χύτευση,

εγχάραξη / Άγνωστη προέλευση / Λείπουν μικρά τμήματα

της σφενδόνης και των μεταλλίων της στεφάνης /

Συλλογή Γ. Τσολοζίδη, αρ. ευρ. ΣΤ 119

Χυτό, χάλκινο, ταινιωτό δαχτυλίδι. Η επίπεδη, ωειδής σφενδόνη φέρει σε τρεις στίχους ανεστραμμένη εγχάρακτη επιγραφή «Κ(ΥΠΙ)Ε Β/<ΟΗΘ>Ι/ ΚΑΛΗ». Η στεφάνη έχει μορφή πέντε εφαπτόμενων μεταλλίων, που το καθένα κοσμεύεται με εγχάρακτο σχηματοποιημένο αστέρι.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Συλλογή Γ. Τσολοζίδη 2001, σ. 88, αρ. κατ. 112.

A.A.

[11] Signet ring

10th - 11th century / Diam. 2.1 cm, thickness 0.1 cm,

diam. of bezel 1.5 x 1.3 cm / Bronze alloy, cast, engraved /

Unknown origin / Intact / G. Tsolozidis Collection,

Index no. ΣΤ 116

Intact cast bronze band ring, the bezel of which has deep oxidation in places. The loop widens at the shoulders which are decorated by engraved vegetal motifs. The flat, oval-shaped bezel contains the three-line inverted inscription: 'Κ(ΥΠΙ)Ε Β/ΟΗΘΗ/ΑΝΑ<ΣΤΑΣΙΩΙ> or <ΞΙΩΙ>'. A dotted line marks the edge of the bezel⁹.

A.A.

[12] Signet ring

10th - 11th century / Diam. 2.3 cm, thickness 0.1 cm,

diam. of bezel 1.9x1.5 cm / Bronze alloy, cast, engraved /

Unknown origin / Small sections of the bezel as well as

medallions from the loop are missing / G. Tsolozidis Collection,

Index no. ΣΤ 119

Bronze-cast band ring. The flat, oval-shaped bezel contains the three-line inverted inscription: 'Κ(ΥΠΙ)Ε Β/<ΟΗΘ>Ι/ ΚΑΛΗ'. The loop has the form of five joined medallions, each of which is decorated by an engraved star shape.

A.A.

⁹ Ross 1965, σ. 82 - 90, αρ. 110, 117 - 119, 124, 127. Maneva 1992, σ. 163, αρ. 31/151, πιν. 88. Για συμπλήρωση της επιγραφής ως «βοήθη ἀναξίω» καθώς και νεώτερη βιβλιογραφία για τον τύπο βλ. Yangaki, 2013, 281 - 303

⁹ Ross 1965, p. 82-90, no. 110, 117-119, 124, 127. Maneva 1992, p. 163, no. 31/151, table 88. For supplementary commentary on the inscription as 'βοήθη ἀναξίω' as well as more recent bibliography for this style, see Yangaki, 2013, 281 - 303.

[13] Δαχτυλίδι σφράγισης

10^{ος} - 11^{ος} αι. / Διάμ. 2,1 εκ., Πάχ. 0,1 εκ.,

Διάμ. σφενδόνης 1,5x1,1 εκ. / Κράμα χαλκού, χύτευση,

εγχάραξη / Άγνωστη προέλευση / Ακέραιο /

Συλλογή Γ. Τσολοζίδη, αρ. ευρ. ΣΤ 184

Χάλκινο, χυτό ταινιωτό δαχτυλίδι. Στους ώμους κοσμείται με σχηματοποιημένο εγχάρακτο διάκοσμο τριών εγγεγραμμένων σε μέταλλο επάλληλων αστεριών. Στην επίπεδη, παραλληλόγραμμη με αποστρογγυλεμένα άκρα, σφενδόνη φέρει σε τρεις στίχους ανεστραμμένη επιγραφή +Κ(ΥΠΙ)Ε Β/ΟΗΘΗ/ΑΝΑ<ΣΤΑΣΙΩΙ> ή <ΞΙΩΙ> η οποία ορίζεται περιμετρικά από στική ταινία. (πρβλ. αρ. συλ. ΣΤ 116)

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Συλλογή Γ. Τσολοζίδη 2001, σ. 89, αρ. κατ. 114.

A.A.

[13] Signet ring

10th - 11th century / Diam. 2.1 cm, thickness 0.1 cm,

diam. of bezel 1.5x1.1 cm / Bronze alloy, cast, engraved /

Unknown origin / Intact / G. Tsolozidis Collection,

Index no. ΣΤ 184

Bronze-cast band ring. The shoulders are decorated by a stylised engraved motif of three successive stars incised on a medallion. On the flat bezel, which is rectangular with rounded edges, there is a three-line inverted inscription: +K(YPI)E B/OHΘH/ANA<ΣΤΑΣΙΩΙ> or <ΞΙΩΙ> within the perimeter marked by a dotted band. (cf. collection no. ΣΤ 116)

A.A.

[14] Δαχτυλίδι σφράγισης

10^{ος} - 11^{ος} αι. / Διάμ. 2,1 εκ., Πάχ. 0,1 εκ.,

Διάμ. σφενδόνης 1,4x1,8 εκ. / Κράμα χαλκού, χύτευση,

εγχάραξη / Άγνωστη προέλευση / Λείπει τμήμα της στεφάνης /

Συλλογή Γ. Τσολοζίδη, αρ. ευρ. ΣΤ 186

Χυτό, χάλκινο, ταινιωτό δαχτυλίδι αποσπασματικά σωζόμενο. Η σφενδόνη του είναι επίπεδη ωοειδής και φέρει σε δύο στίχους εγχάρακτη ανεστραμμένη επιγραφή «Κ(ΥΠΙ)Ε Β/ΟΗΘΗ». Οι τριγωνικοί ώμοι κοσμούνται με πλάγιες εγχαράξεις. (πρβλ. αρ. συλ. ΣΤ 116)

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Συλλογή Γ. Τσολοζίδη 2001, σ. 89, αρ. κατ. 116.

A.A.

[14] Signet ring

10th - 11th century / Diam. 2.1 cm, thickness 0.1 cm,

diam. of bezel 1.4x1.8 cm / Bronze alloy, cast, engraved /

Unknown origin / Section of ring missing /

G. Tsolozidis Collection, Index no. ΣΤ 186

Cast, bronze band ring partially preserved. Its bezel is flat and oval shaped with two engraved inverted lines. The inscription reads: 'Κ(ΥΠΙ)Ε Β/ΟΗΘΗ'. The triangular shoulders are decorated by sloping inscriptions. (cf. collection no. ΣΤ 116)

A.A.

[15] Θραύσματα κεραμικών αγγείων

Μεσοβυζαντινή περίοδος / Λευκός πηλός με κίτρινη
εφυάλωση και εμπίεστη διακόσμηση / Άγνωστη προέλευση /
Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού

Αδημοσίευτα / Unpublished

I.M.

[15] Pottery sherds

Middle Byzantine period / White ware with yellow glazing
and impressed decoration / Unknown origin /
Museum of Byzantine Culture

I.M.

[16] Μολυβδόβουλο

858 - 867 ή 877 - 886 μ.Χ. / Διάμ. 3,9 εκ., Βαρ. 49,80 γρ. /
Μόλυβδος / Αγορά συλλογή Γ. Ζάκου / Πολύ καλή διατήρηση /
Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, αρ. ευρ. ΒΜο 58

Στον εμπροσθότυπο εικονίζεται η Θεοτόκος στον τύπο της Οδηγήτριας με τον Χριστό. Την περιφέρεια περιτρέχει η επιγραφή «Υπεραγία Θεοτόκε βοήθει».

Ο οπισθότυπος καλύπτεται από την επιγραφή «+Φωτίω, αρχιεπισκόπω Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης»

Ο Φώτιος γεννήθηκε γύρω στο 810 μ.Χ. και πέθανε μετά το 893 μ.Χ. Ανέβηκε στον πατριαρχικό θρόνο το 858 μ.Χ.

Δυνατό πνεύμα, εύστροφος διπλωμάτης και πολιτικός, εκπροσωπούσε τη φιλελεύθερη τάση στην Εκκλησία. Υπήρξε η κεντρική μορφή τόσο για την εξέλιξη της κλασικής παιδείας όσο και για την ιστορία της Εκκλησίας. Συνέγραψε τη Βιβλιοθήκη ή Μυριόβιβλο, που αποτελεί μια σύνοψη αρχαίων ελληνικών συγγραμμάτων. Συνέβαλε στον εκχριστιανισμό των Σλάβων, στέλνοντας το 860 τον Κωνσταντίνο, Έλληνα από τη Θεσσαλονίκη γνωστό στην ιστορία με το όνομα Κύριλλος, προκειμένου να κηρύξει την Ορθοδοξία στις περιοχές των Σλάβων μαζί με τον αδελφό του Μεθόδιο.

[16] Lead seal

858 - 867 or 877 - 886 A.D. / Diam. 3.9 cm, weight 49.80 gr /
Lead / Found in the Agora / G. Zakos Collection / Very good
condition / Museum of Byzantine Culture, Index no. ΒΜο 58

The obverse shows the Virgin Mary in the style of Hodegetria with Christ. Around the perimeter is the legend: 'Υπεραγία Θεοτόκε βοήθει'.

The reverse has the inscription: '+Φωτίω, αρχιεπισκόπω Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης'.

Photius was born around 810 A.D. and died after 893. He ascended to the patriarchal throne in 855. A man with

a strong personality, skilled diplomat and politician, he represented the more liberal tendencies in the church. Photius played a central role both in the development of classical education and in the history of the church. He wrote the *Bibliotheca* or *Myriobiblos*, which is a concise anthology of ancient Greek works.

Photius also contributed to the converting of the Slavs by sending in 860 Constantine (known later in history as Cyril) of Thessaloniki, together with his brother Methodius to Slavic regions to spread the faith.

Βιβλιογραφία / Bibliography: Λεοντιάδης 2006, σ. 191, αρ. 79.

M.P.

M.Π.

[17] Μολυβδόβουλο

10^{ος} αι. / Διάμ. 2,3 εκ., Βαρ. 8,11 γρ. / Μόλυβδος /

Αγ. Σοφία Θεσσαλονίκης - υπερώα / Μέτρια διατήρηση /

Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, αρ. ευρ. ΒΜο 15

Στον εμπροσθότυπο σταυρός σε βαθμιδωτό βάθρο, με δύο οριζόντιες κεραιές, πάνω στα άκρα των οποίων σχηματίζονται τέσσερις σταυροί. Ολόγυρα διαβάζουμε την επιγραφή +Κ(ύρι)ε βοήθει τω σω δούλω. Στον οπισθότυπο αναγράφεται η επιγραφή +Ευσταθίω διακόνω και πατριαρχ(ικώ) ν[ο]ταρίω. Οι νοτάριοι ήταν κυρίως διάκονοι, που εργάζονταν ως γραμματείς των επισκόπων, μητροπολιτών και πατριαρχών, τους οποίους ακολουθούσαν στις συνόδους. Το αξίωμά τους μαρτυρείται ήδη από τον 5^ο αι. Οι πατριαρχικοί νοτάριοι ήταν γραμματείς της γενικής πατριαρχικής γραμματείας και εργάζονταν στο χαρτοφυλάκιο, το αρχείο όπου φυλάσσονταν τα πατριαρχικά έγγραφα.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Κίσσας 1990, 193, αρ. 9, Λεοντιάδης 2006, 177 - 178, αρ. 69.

Μ.Π.

[18] Χάλκινος φύλλης Λέοντα Ε'

813 - 820 μ.Χ. / Νομισματοκοπείο Συρακουσών / Διάμ. 17 χιλ.,

Βάρ. 1,50 γρ., Άξονας: 6.00 / Σωστική ανασκαφή Σταθμού

Αγίας Σοφίας - Μετρό Θεσσαλονίκης / 9^η ΕΒΑ,

αρ. ευρ. ΜΘ/11/ΑΣ/Σ/25424

Στον εμπροσθότυπο: Προτομή Λέοντα γενειοφόρου, κατά μέτωπο, με λώρο και σταυροφόρο στέμμα. Κρατά με το δεξί χέρι σταυρό με βαθμιδωτή βάση.

Στον οπισθότυπο: Ο/Ν/Σ. Προτομή Κωνσταντίνου αγένειου, κατά μέτωπο, με χλαμύδα και σταυροφόρο στέμμα. Κρατά με το δεξί χέρι σταυροφόρο σφαίρα.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Sear 1638. DOC III.1, pl.XIX, 16: Class 1¹⁰.

Δ.Κ.

¹⁰ Το κείμενο του Dumbarton Oaks που συνήθως μπαίνει στον πρόλογο των νομισμάτων, είναι το εξής: «The special fonts used for the coin inscriptions were first created by the late Professor Nicholas Oikonomides in 1986, and were subsequently enriched by the late Glen Rubby and the Publications Department of Dumbarton Oaks (Washington, D.C.)».

[17] Lead seal

10th century / Diam. 2.3 cm, weight 8.11 gr / Lead /

St. Sophia, Thessaloniki - gallery / Fair condition /

Museum of Byzantine Culture, Index no. ΒΜο 15

The obverse shows a cross on a graded base with two cross-bars at whose ends are four crosses. The inscription reads: +Κ(ύρι)ε βοήθει τω σω δούλω. The reverse bears the inscription +Ευσταθίω διακόνω και πατριαρχ(ικώ) ν[ο]ταρίω.

Notarioi were mainly deacons who worked as secretaries to bishops, metropolitan bishops and patriarchs, being members of the latter's retinue in synods. Their office was recognised as early as the 5th century. The patriarchal *notarioi* were secretaries of the general patriarchal secretariat and worked in the chartophylakeion (archives) where the patriarchal documents were stored.

M.P.

[18] Copper follis of Leo V

813 - 820 A.D. / Mint of Syracuse / Diam. 17 mm,

weight 1.50 gr., die - axis: 6.00 / Rescue excavation

of Saint Sofia's Station - Metro Thessaloniki / 9th ΕΒΑ,

Index no. ΜΘ/11/ΑΣ/Σ/25424

The obverse: Bust facing, bearded, wearing loros and crown with cross. In right hand cross potent.

The reverse: Ο/Ν/Σ. Bust facing, beardless, wearing chlamys and crown with cross. In right hand, globus cruciger.

D.K.

¹⁰ The text of Dumbarton Oaks which usually appears in the introduction of the coins is the following: 'The special fonts used for the coin inscriptions were first created by the late Professor Nicholas Oikonomides in 1986, and were subsequently enriched by the late Glen Rubby and the Publications Department of Dumbarton Oaks (Washington, D.C.)'.

[19] Χάλκινος φόλλις Λέοντα ΣΤ΄

886 - 912 μ.Χ. / Νομισματοκοπείο Κωνσταντινούπολης /

Διάμ. 24 χιλ., Βάρ. 5,4 γρ., Άξονας: 6:00 / Σωστική ανασκαφή

Σταθμού Βενιζέλου - Μετρό Θεσσαλονίκης / 9^η ΕΒΑ,

αρ. ευρ. ΜΘ/11/Β/Σ/14193

Στον εμπροσθότυπο, απεικονίζεται η μισή μορφή του αυτοκράτορα που κρατάει ανεξικακία στο αριστερό χέρι. Η επιγραφή +ΛΕΟΠΑΣΙΛΕVSRΟΜ.

Στον οπισθότυπο, η τετράστιχη επιγραφή +ΛΕΟΓΓΕΠΘΕΟΒΑΣΙΛΕVSRΟΜΕΟΠ.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Sear 1729. DOC III, pl. XXXV, 8: Class 3.

Ε.Λ.

[19] Copper follis of Leo VI

886 - 912 A.D. / Mint of Constantinople /

Diam. 24 mm, weight 5.4 gr., die - axis: 6:00 / Rescue excavation

of Venizelou Station - Metro Thessaloniki / 9th EBA,

Index no. ΜΘ/11/Β/Σ/14193

The obverse shows the half-length figure of the emperor, wearing crown and chlamys, and holding anexikakia in left hand. The inscription reads +ΛΕΟΠΑΣΙΛΕVSRΟΜ.

On the reverse, in four lines, the inscription +ΛΕΟΓΓΕΠΘΕΟΒΑΣΙΛΕVSRΟΜΕΟΠ.

E.L.

[20] Χάλκινος φόλλις Λέοντα ΣΤ΄

886 - 912 μ.Χ. / Νομισματοκοπείο Κωνσταντινούπολης /

Διάμ. 25 χιλ., Βάρ. 6,8 γρ., Άξονας: 6:00 / Σωστική ανασκαφή

Σταθμού Βενιζέλου - Μετρό Θεσσαλονίκης / 9^η ΕΒΑ,

αρ. ευρ. ΜΘ/12/Β/Σ/29745

Στον εμπροσθότυπο, απεικονίζεται η μισή μορφή του αυτοκράτορα με στέμμα και χλαμύδα, να κρατάει ανεξικακία στο αριστερό χέρι. Η επιγραφή +ΛΕΟΠΑΣΙΛΕVSRΟΜ.

Στον οπισθότυπο, η τετράστιχη επιγραφή +ΛΕΟΓΓΕΠΘΕΟΒΑΣΙΛΕVSRΟΜΕΟΠ.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Sear 1729. DOC III, pl. XXXV, 8: Class 3.

Ε.Λ.

[20] Copper follis of Leo VI

886 - 912 A.D. / Mint of Constantinople /

Diam. 25 mm, weight 6.8 gr., die - axis: 6:00 /

Rescue excavation of Venizelou Station - Metro Thessaloniki /

9th EBA, Index no. ΜΘ/12/Β/Σ/29745

The obverse shows the half-length figure of the emperor, wearing crown and chlamys, and holding anexikakia in left hand. The inscription reads +ΛΕΟΠΑΣΙΛΕVSRΟΜ.

On the reverse, in four lines, the inscription +ΛΕΟΓΓΕΠΘΕΟΒΑΣΙΛΕVSRΟΜΕΟΠ.

E.L.

[21] Χάλκινος φύλλης Βασιλείου Α΄

870 - 879 μ.Χ. / Νομισματοκοπείο Κωνσταντινούπολης /

Διάμ. 25 χιλ., Βάρ. 5,9 γρ., Άξονας: 6:00 / Σωστική ανασκαφή

Σταθμού Βενιζέλου - Μετρό Θεσσαλονίκης / 9^η ΕΒΑ,

αρ. ευρ. ΜΘ/12/Β/Σ/29944

Στον εμπροσθότυπο, παριστάνονται οι μισές μορφές του Βασιλείου Α΄ (στο κέντρο), του Λέοντα (στα αριστερά) και του Κωνσταντίνου (στα δεξιά). Ο πατέρας απεικονίζεται με κοντό γένι, ενώ οι δύο γιοι αγένειοι. Ο Βασίλειος φοράει στέμμα και λώρο και κρατάει ανεξικακία στο αριστερό χέρι. Οι γιοι φορούν στέμμα και χλαμύδα. Η επιγραφή +ΛΕΟΠΒΑΣΙΛΣCΟΠΙΣΤΑΥSS.΄. Στον οπισθότυπο, η πεντάστιχη επιγραφή +ΒΑΣΙΛ΄CΟΠΙΣΤΑ΄ΤSΛΕΟΠΙΕΠ΄ΘΟΒΑΣΙΛS΄ΡΟΜΕΟΠ.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Sear 1712. DOC III, pl. XXXII, 11: Class 4.

Ε.Λ.

[21] Copper follis of Basil I

870 - 879 A.D. / Mint of Constantinople /

Diam. 25 mm, weight 5.9 gr., die - axis: 6:00 /

Rescue excavation of Venizelou Station - Metro Thessaloniki /

9th EBA, Index no. ΜΘ/12/Β/Σ/29944

The obverse shows the half-length figures of Basil (in the centre), Leon (on the left), and Constantine (on the right). The father is depicted with short beard, while the sons beardless. Basil wears crown and loros, and holds anekikakia in left hand. The sons wear crown and chlamys. The inscription reads +ΛΕΟΠΒΑΣΙΛΣCΟΠΙΣΤΑΥSS.΄.

On the reverse, in five lines, the inscription +ΒΑΣΙΛ΄CΟΠΙΣΤΑ΄ΤSΛΕΟΠΙΕΠ΄ΘΟΒΑΣΙΛS΄ΡΟΜΕΟΠ.

E.L.

[22] Χάλκινος φύλλης Λέοντα ΣΤ΄

886 - 912 μ.Χ. / Νομισματοκοπείο Κωνσταντινούπολης /

Διάμ. 23 χιλ., Βάρ. 5,1 γρ., Άξονας: 6:00 / Σωστική ανασκαφή

Σταθμού Βενιζέλου - Μετρό Θεσσαλονίκης / 9^η ΕΒΑ,

αρ. ευρ. ΜΘ/12/Β/Σ/29997

Στον εμπροσθότυπο, απεικονίζονται ο Λέων ΣΤ΄ στα αριστερά, και ο Αλέξανδρος στα δεξιά, σε διπλό θρόνο, με στέμμα και λώρο, να κρατούν ανάμεσά τους λάβαρο. Η επιγραφή +ΛΕΟΠΙΣΑΛΕΧΑΠΙ..ΡΟΣ. Στον οπισθότυπο, η τετράστιχη επιγραφή +ΛΕΟΠΙΣΑΛΕΧΑΠΙΓΡΟΣΒΑΣΙΛ΄ΡΟΜΕΟΠ.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Sear 1730. DOC III, pl. XXXIV, 6: Class 2.

Ε.Λ.

The obverse shows Leo VI on the left, and Alexander on the right, seated on double throne, holding between them labarum.

The inscription reads +ΛΕΟΠΙΣΑΛΕΧΑΠΙ..ΡΟΣ.

On the reverse, in four lines, the inscription +ΛΕΟΠΙΣΑΛΕΧΑΠΙΓΡΟΣΒΑΣΙΛ΄ΡΟΜΕΟΠ.

E.L.

[22] Copper follis of Leo VI

886 - 912 A.D. / Mint of Constantinople /

Diam. 23 mm, weight 5.1 gr., die - axis: 6:00 /

Rescue excavation of Venizelou Station - Metro Thessaloniki /

9th EBA, Index no. ΜΘ/12/Β/Σ/29997

[23] Χάλκινος φύλλης Λέοντα ΣΤ΄

886 - 912 μ.Χ. / Νομισματοκοπείο Κωνσταντινούπολης /

Διάμ. 27 χιλ., Βάρ. 8,0 γρ., Άξονας: 6:00 / Σωστική ανασκαφή

Σταθμού Βενιζέλου - Μετρό Θεσσαλονίκης / 9^η ΕΒΑ,

αρ. ευρ. ΜΘ/12/Β/Σ/30329

Στον εμπροσθότυπο, απεικονίζεται η μισή μορφή του αυτοκράτορα με στέμμα και χλαμύδα, να κρατάει ανεξικακία στο αριστερό χέρι. Η επιγραφή +ΛΕΟΠΒΑΣΙΛΕVSRΟΜ΄

Στον οπισθότυπο, η τετράστιχη επιγραφή +ΛΕΟΠ΄ΕΠΘΕΟΒΑΣΙΛΕVSR΄ΟΜΕΟΠ.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Sear 1729. DOC III, pl. XXXV, 8: Class 3.

Ε.Λ.

[23] Copper follis of Leo VI

886 - 912 A.D. / Mint of Constantinople /

Diam. 27 mm, weight 8.0 gr., die - axis: 6:00 /

Rescue excavation of Venizelou Station - Metro Thessaloniki /

9th EBA, Index no. ΜΘ/12/Β/Σ/30329

The obverse shows the half-length figure of the emperor, wearing crown and chlamys, and holding anastasis cross in left hand.

The inscription reads +ΛΕΟΠΒΑΣΙΛΕVSRΟΜ΄

On the reverse, in four lines, the inscription

+ΛΕΟΠ΄ΕΠΘΕΟΒΑΣΙΛΕVSR΄ΟΜΕΟΠ.

E.L.

[24] Χάλκινος φύλλης Θεόφιλου

830 / 831 - 842 μ.Χ. / Νομισματοκοπείο Κωνσταντινούπολης /

Διάμ. 25 χιλ., Βάρ. 4,8 γρ., Άξονας: 6:00 / Σωστική ανασκαφή

Σταθμού Βενιζέλου - Μετρό Θεσσαλονίκης / 9^η ΕΒΑ,

αρ. ευρ. ΜΘ/12/Β/Σ/30432

Στον εμπροσθότυπο, παριστάνεται ο αυτοκράτορας σε τρία τέταρτα με λώρο και στέμμα που επιστέφεται από τούφα.

Κρατάει λάβαρο στο δεξί χέρι και σταυροφόρο σφαίρα στο αριστερό χέρι. Η επιγραφή ΘΕΟ... στα αριστερά.

Στον οπισθότυπο, η τετράστιχη επιγραφή +ΘΕΟ΄FILEAVS΄OVSTESV΄NICAS.

[24] Copper follis of Theophilus

830 / 831 - 842 A.D. / Mint of Constantinople /

Diam. 25 mm, weight. 4.8 gr., die - axis: 6:00 /

Rescue excavation of Venizelou Station - Metro Thessaloniki /

9th EBA, Index no. ΜΘ/12/Β/Σ/30432

The obverse shows the three-quarter length figure of the emperor, wearing loros and crown surmounted by tufa. He holds labarum in right hand, and globus cruciger in left hand. The inscription ΘΕΟ... in left field.

On the reverse, in four lines, the inscription +ΘΕΟ΄FILEAVS΄OVSTESV΄NICAS.

E.L.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Sear 1667. DOC III, pl. XXIV, 15: Class 3(a).

Ε.Λ.

[25] Χάλκινος φύλλης Βασιλείου Α΄

870 - 879 μ.Χ. / Νομισματοκοπείο Κωνσταντινούπολης /

Διάμ. 25 χιλ., Βάρ. 4,9 γρ., Άξονας: 12:00 / Σωστική ανασκαφή

Σταθμού Βενιζέλου - Μετρό Θεσσαλονίκης / 9^η ΕΒΑ,

αρ. ευρ. ΜΘ/12/Β/Σ/30763

Στον εμπροσθότυπο, παριστάνονται οι μισές μορφές του Βασιλείου Α΄ (στο κέντρο), του Λέοντα (στα αριστερά) και του Κωνσταντίνου (στα δεξιά), και η επιγραφή ΑΥSS στα δεξιά.

Στον οπισθότυπο, η πεντάστιχη επιγραφή

+ΒΑΣΙΛ'ΚΟ'ΠΙΣΤΑ Π'Ζ·ΣΛΕΟΠΙΕ...~

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Sear 1712. DOC III, pls. XXXI-XXXII, 10: Class 3.

Ε.Λ.

[25] Copper follis of Basil I

870 - 879 A.D. / Mint of Constantinople /

Diam. 25 mm, weight 4.9 gr., die - axis: 12:00 /

Rescue excavation of Venizelou Station - Metro Thessaloniki /

9th EBA, Index no. ΜΘ/12/Β/Σ/30763

The obverse shows the half-length figures of Basil (in the centre), Leon (on the left), and Constantine (on the right), and the inscription ΑΥSS in right field.

On the reverse, in five lines, the inscription

+ΒΑΣΙΛ'ΚΟ'ΠΙΣΤΑ Π'Ζ·ΣΛΕΟΠΙΕ...~

E.L.

[26] Χάλκινος φύλλης Θεόφιλου

830 / 831 - 842 μ.Χ. / Νομισματοκοπείο Κωνσταντινούπολης /

Διάμ. 25 χιλ., Βάρ. 7,6 γρ., Άξονας: 6:00 / Σωστική ανασκαφή

Σταθμού Βενιζέλου - Μετρό Θεσσαλονίκης / 9^η ΕΒΑ,

αρ. ευρ. ΜΘ/12/Β/Σ/32868

Στον εμπροσθότυπο, παριστάνεται ο αυτοκράτορας σε τρία τέταρτα με λώρο και στέμμα που επιστέφεται από τούφα.

Κρατάει λάβαρο στο δεξί χέρι και σταυροφόρο σφαίρα στο αριστερό χέρι. Η επιγραφή ..ΘΕΟΦΙΛ'ΑΣΙΛ.

Στον οπισθότυπο, η τετράστιχη επιγραφή +ΘΕΟ'ΦΙΛΕΑΥΣ'ΟΝΣΖΕΣΥ'ΠΙΚΑΣ.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Sear 1667. DOC III, pl. XXIV, 15: Class 3(a).

Ε.Λ.

[26] Copper follis of Theophilus

830 / 831 - 842 A.D. / Mint of Constantinople /

Diam. 25 mm, weight 7.6 gr., die - axis: 6:00 /

Rescue excavation of Venizelou Station - Metro Thessaloniki /

9th EBA, Index no. ΜΘ/12/Β/Σ/32868

The obverse shows the three-quarter length figure of the emperor, wearing loros and crown surmounted by tufa. He holds labarum in right hand, and globus cruciger in left hand. The inscription ..ΘΕΟΦΙΛ'ΑΣΙΛ.

On the reverse, in four lines, the inscription +ΘΕΟ'ΦΙΛΕΑΥΣ'ΟΝΣΖΕΣΥ'ΠΙΚΑΣ.

E.L.

[27] Χάλκινος φόλλις Θεόφилου

830 / 1 - 842 μ.Χ. / Νομισματοκοπείο Κωνσταντινούπολης /
Διάμ. 26 χιλ., Βάρ. 7,10 γρ., Άξονας: 6.00 / Σωστική ανασκαφή
Σταθμού Αγίας Σοφίας - Μετρό Θεσσαλονίκης / 9^η ΕΒΑ,
αρ. ευρ. ΜΘ/11/ΑΣ/Σ/24759

Στον εμπροσθότυπο: ΘΕΟΦ Ή ΑΙΛ΄. Εικονίζεται μισή μορφή Θε-
όφилου, μετωπικού, γενειοφόρου, που φέρει λώρο και στέμμα με
λοφίο (tufa), που διακοσμείται με κουκκίδες. Με το δεξί χέρι κρα-
τά λάβαρο με σταυρό και με το αριστερό σταυροφόρο σφαίρα.
Στον οπισθότυπο: + ΘΕΟ΄ FILEAV :: ΟΥΖΕΨ΄ ΠΙCΑ΄.

Βιβλιογραφία / Bibliography:
Sear 1667. DOC III.2, pl.XXIV, 15: Class 3.

Δ.Κ.

[27] Copper follis of Theophilus

830 / 1 - 842 A.D. / Mint of Constantinople / Diam. 26 mm,
weight 7.10 gr., die - axis: 6.00 / Rescue excavation
Saint Sophia's - Station - Metro Thessaloniki /
9th EBA, Index no. ΜΘ/11/ΑΣ/Σ/24759

The obverse: ΘΕΟΦ Ή ΑΙΛ΄. Half-length figure facing, bearded,
wearing loros and tufa decorated with pellets, holding in right
labarum with cross and streamers, in l. globus cruciger.
The reverse: + ΘΕΟ΄ FILEAV :: ΟΥΖΕΨ΄ ΠΙCΑ΄.

D.K.

[28] Χάλκινος φόλλις Λέοντα ΣΤ΄

886 - 912 μ.Χ. / Νομισματοκοπείο Κωνσταντινούπολης /
Διάμ. 25 χιλ., Βάρ. 7,2 γρ., Άξονας: 6:00 / Σωστική ανασκαφή
Σταθμού Βενιζέλου - Μετρό Θεσσαλονίκης / 9^η ΕΒΑ,
αρ. ευρ. ΜΘ/12/Β/Σ/35335

Στον εμπροσθότυπο, απεικονίζονται ο Λέ-
ων ΣΤ΄, με κοντό γένι, στα αριστερά, και ο
Αλέξανδρος, αγένειος, στα δεξιά, σε δι-
πλό θρόνο, να κρατούν ανάμεσά τους
λάβαρο.
Η επιγραφή +ΛΕΟΨΑΛΕΧΑΝΓΡΟΣ.
Στον οπισθότυπο, η τετράστιχη επιγραφή
+ΛΕΟΨΑΛΕΧΑ...ΓΡΟΣΒΑΣΙ...ΡΟ ΜΕΟ.

Βιβλιογραφία / Bibliography:
Sear 1730. DOC III, pl. XXXIV, 6: Class 2.

Ε.Λ.

[28] Copper follis of Leo VI

886 - 912 A.D. / Mint of Constantinople /
Diam. 25 mm, weight 7.2 gr., die - axis: 6:00 /
Rescue excavation of Venizelou Station - Metro Thessaloniki /
9th EBA, Index no. ΜΘ/12/Β/Σ/35335

The obverse shows Leo VI on the left, and
Alexander on the right, seated on double
throne, holding between them labarum.
The inscription reads
+ΛΕΟΨΑΛΕΧΑΝΓΡΟΣ.
On the reverse, in four lines, the inscription
+ΛΕΟΨΑΛΕΧΑ...ΓΡΟΣΒΑΣΙ...ΡΟ ΜΕΟ.

E.L.

[29] Χάλκινος φύλλισ Λέοντα ΣΤ΄

886 - 912 μ.Χ. / Νομισματοκοπείο Κωνσταντινούπολης /

Διάμ. 25 χιλ., Βάρ. 5,7 γρ., Άξονας: 6:00 / Σωστική ανασκαφή

Σταθμού Βενιζέλου - Μετρό Θεσσαλονίκης / 9^η ΕΒΑ,

αρ. ευρ. ΜΘ/12/Β/Σ/36571

Στον εμπροσθότυπο, απεικονίζονται ο Λέων ΣΤ΄ στα αριστερά, και ο Αλέξανδρος στα δεξιά, σε διπλό θρόνο, να κρατούν ανάμεσά τους λάβαρο. Ίχνη κυκλικής επιγραφής στο πεδίο.

Στον οπισθότυπο, η τετράστιχη επιγραφή

+ΛΕΟΠ΄ΣΑΛΕΧΑΪΡΟΣΒΑΣΙΛ΄ΡΟ ΜΕΟΠ.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Sear 1730. DOC III, pl. XXXIV, 6: Class 2.

Ε.Λ.

[29] Copper follis of Leo VI

886 - 912 A.D. / Mint of Constantinople /

Diam. 25 mm, weight 5.7 gr., die - axis: 6:00 /

Rescue excavation of Venizelou Station - Metro Thessaloniki /

9th EBA, Index no. ΜΘ/12/Β/Σ/36571

The obverse shows Leo VI on the left, and Alexander on the right, seated on double throne, holding between them labarum. Traces of circular inscription in the field.

On the reverse, in four lines, the inscription

+ΛΕΟΠ΄ΣΑΛΕΧΑΪΡΟΣΒΑΣΙΛ΄ΡΟ ΜΕΟΠ.

E.L.

[30] Χάλκινος φύλλισ Λέοντα ΣΤ΄

886 - 912 μ.Χ. / Νομισματοκοπείο Κωνσταντινούπολης /

Διάμ. 26 χιλ., Βάρ. 6,50 γρ., Άξονας: 6:00 / Σωστική ανασκαφή

Σταθμού Αγίας Σοφίας - Μετρό Θεσσαλονίκης / 9^η ΕΒΑ,

αρ. ευρ. ΜΘ/11/ΑΣ/Σ/24394

Στον εμπροσθότυπο: +ΛΕΟΠΒΑ ΙΛΕΝΡΟ Μ΄.

Προτομή Λέοντα κατά μέτωπο, με κοντό γένι, χλαμύδα και σταυροφόρο στέμμα.

Στον δεξιό ώμο φέρει μετάλλιο με εγγεγραμμένη μια στιγμή και στο αριστερό χέρι κρατά ακακία.

Στον οπισθότυπο:

+ΛΕΟΠ΄ ΕΠΘΕΟΒΑΪ ΙΛΕΝΡ΄ [Ο] ΜΕΟΠ.

[30] Copper follis of Leo VI

886 - 912 A.D. / Mint of Constantinople /

Diam. 26 mm, weight: 6.50 gr., die - axis: 6:00 /

Rescue excavation of Saint Sofia's Station - Metro Thessaloniki /

9th EBA, Index no. ΜΘ/11/ΑΣ/Σ/24394

The obverse: +ΛΕΟΠΒΑ ΙΛΕΝΡΟ Μ΄.

Bust of Leo VI with short beard, facing, wearing chlamys and crown with cross.

On right shoulder, roundel with central pellet. In left hand, akakia.

The reverse:

+ΛΕΟΠ΄ ΕΠΘΕΟΒΑΪ ΙΛΕΝΡ΄ [Ο] ΜΕΟΠ.

D.K.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Sear 1729. DOC III.2, pl. XXXV, 8: Class 3.

Δ.Κ.

[31] Χάλκινος φύλλης Λέοντα Στ'

886 - 912 μ.Χ. / Νομισματοκοπείο Κωνσταντινούπολης /

Διάμ. 26 χιλ., Βάρ. 6,80 γρ., Άξονας: 6.00 / Σωστική ανασκαφή

Σταθμού Βενιζέλου - Μετρό Θεσσαλονίκης / 9^η ΕΒΑ,

αρ. ευρ. ΜΘ/12/Β/Σ/29749

Στον εμπροσθότυπο: +ΛΕΟΝΒΑΪΛΕ ΡΟ Μ'. Προτομή Λέοντα κατά μέτωπο, με κοντό γένι, χλαμύδα και σταυροφόρο στέμμα. Στον δεξιό ώμο φέρει μετάλλιο με εγγεγραμμένη μια στιγμή και στο αριστερό χέρι κρατά ακακία.

Στον οπισθότυπο: +ΛΕΟΝ ΕΠΘΕΟΒΑΪΛΕΝΡ' Ο ΜΕΟΝ.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Sear 1729. DOC III.2, pl.XXXV, 8: Class 3.

Δ.Κ.

[31] Copper follis of Leo VI

886 - 912 A.D. / Mint of Constantinople /

Diam. 26 mm, weight 6.80 gr., die - axis: 6.00 /

Rescue excavation of Venizelou Station - Metro Thessaloniki /

9th EBA, Index no. ΜΘ/12/Β/Σ/29749

The obverse: +ΛΕΟΝΒΑΪΛΕ ΡΟ Μ'. Bust of Leo VI with short beard, facing, wearing chlamys and crown with cross. On right shoulder, roundel with central pellet. In left hand, akakia.

The reverse: +ΛΕΟΝ ΕΠΘΕΟΒΑΪΛΕΝΡ' Ο ΜΕΟΝ.

D.K.

[32] Χάλκινος φύλλης Λέοντα Στ'

886 - 912 μ.Χ. / Νομισματοκοπείο Κωνσταντινούπολης /

Διάμ. 27 χιλ., Βάρ. 7,2 γρ., Άξονας: 6.00 / Σωστική ανασκαφή

Σταθμού Βενιζέλου - Μετρό Θεσσαλονίκης / 9^η ΕΒΑ,

αρ. ευρ. ΜΘ/12/Β/Σ/29964

Στον εμπροσθότυπο: ΛΕΟΝΒΑ..ΛΕΝΣΡΟΜ'. Απεικονίζεται ο Λέων Στ' έnthρονος, με στέμμα και λώρο, να κρατάει λάβαρο με το δεξί χέρι, και ανεξικακία με το αριστερό.

Στον οπισθότυπο η τετράστιχη επιγραφή:

+ΛΕΟΝ ΕΠΘΕΟΒΑΪΛΕΝΡ' Ο ΜΕΟΝ.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Sear 1728. DOC III, pl. XXXIV, 5: Class 1.

Ε.Λ.

[32] Copper follis of Leo VI

886 - 912 A.D. / Mint of Constantinople /

Diam. 27 mm, weight 7.2 gr., die - axis: 6.00 /

Rescue excavation of Venizelou Station - Metro Thessaloniki /

9th EBA, Index no. ΜΘ/12/Β/Σ/29964

The obverse: ΛΕΟΝΒΑ..ΛΕΝΣΡΟΜ'. The enthroned figure of the emperor, Leo VI, with crown and loros, holding labarum in right hand, and anagkalia in left hand.

On the reverse, in four lines, the inscription

+ΛΕΟΝ ΕΠΘΕΟΒΑΪΛΕΝΡ' Ο ΜΕΟΝ.

E.L.

[33] Χάλκινος φύλλης Βασιλείου Α΄

868 - 870 μ.Χ. / Νομισματοκοπείο Κωνσταντινούπολης /

Διάμ. 29 χιλ., Βάρ. 5,10 γρ., Άξονας: 6.00 / Σωστική ανασκαφή

Σταθμού Βενιζέλου - Μετρό Θεσσαλονίκης / 9^η ΕΒΑ,

αρ. ευρ. ΜΘ/12/Β/Σ/ 35992

Στον εμπροσθότυπο: ΙΛ΄ϞΟΠΖ΄. Δύο μορφές ένθρονες σε διπλό θρόνο, μετωπικά, ο Βασίλειος, από αριστερά, γενειοφόρος και ο Κωνσταντίνος, από δεξιά, σε μικρότερη κλίμακα και αγένειος, φέρουν έκαστος λώρο και σταυροφόρο στέμμα και κρατούν ανάμεσα τους λάβαρο διακοσμημένο με Χ και κροσσωτές απολήξεις.

Στον οπισθότυπο: +Ϡ ϠΑΙΛΟ ϞΟ[η]ΖΑ[η] ϞΙΜΟΙ[Ε]ΠΘΟ ϠΑΙΛ[Ε]Π Ϟ ΜΑΙ[Ο]Η.

Βιβλιογραφία / Bibliography:

Sear 1710, DOC III.2, pl.XXXI, 9b: Class 2.

Δ.Κ.

[33] Copper follis of Basil I

868 - 870 A.D. / Mint of Constantinople /

Diam. 29 mm, weight 5.10 gr., die - axis: 6.00 /

Rescue excavation of Venizelou Station - Metro Thessaloniki /

9th EBA, Index no. ΜΘ/12/Β/Σ/ 35992

The obverse: ΙΛ΄ϞΟΠΖ΄. Two figures seated on double throne, facing, Basil to left, bearded, Constantine to right, smaller, beardless, each wearing loros and crown with cross, holding between them labarum ornamented with X and streamers.

The reverse: +Ϡ ϠΑΙΛΟ ϞΟ[η]ΖΑ[η] ϞΙΜΟΙ[Ε]ΠΘΟ ϠΑΙΛ[Ε]Π Ϟ ΜΑΙ[Ο]Η.

D.K.

[34] Σταυρός - λειψανοθήκη

11^{ος} - 12^{ος} αιώνας / Ύψ. 8,5 εκ., Πλ. 4,8 εκ. / Κράμα χαλκού, χύτευση και εγχάραξη / Κάστρο Ρεντίνας, Ν. Θεσσαλονίκης / Ακέραιος / Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, αρ. ευρ. BA 74/1

Επιστήθιος σταυρός - λειψανοθήκη, λατινικού τύπου με πεπλατυσμένους βραχίονες και ευθείες απολήξεις. Αποτελείται από δύο κοίλα τμήματα, που ενώνονται με καβίλιες διαμορφώνοντας ενδιάμεσο κενό χώρο για τη φύλαξη άγιων λειψάνων ή καθαγιασμένης ύλης. Στη μία όψη, με σχηματική χάραξη, εικονίζεται ο Χριστός εσταυρωμένος. Πατά σε υποπόδιο και φοράει μακρύ κολόβιο, που αποδίδεται με ζώνες εναλλασσόμενων πλάγιων πτυχώσεων και ορίζεται στα πλάγια από δύο κατακόρυφες ταινίες. Πάνω από το κεφάλι Του διακρίνεται η πινακίδα (titulus). Κάτω από τους βραχίονές του η επιγραφή «ΙΣ ΧΣ - ΝΗΚΑ». Στην άλλη όψη εικονίζεται η Παναγία ολόσωμη σε στάση δέησης, επάνω σε υποπόδιο. Η Θεοτόκος φοράει μαφόριο με πλάγιες πτυχώσεις, που σταυρώνει στο στήθος, και μακρύ χιτώνα που αποδίδεται με κατακόρυφες πτυχές. Πάνω από το φωτοστέφανο της Θεοτόκου υπάρχει εγχάρακτος σταυρός. Στα άκρα της οριζόντιας κεραίας κατακόρυφα γραμμένη επιγραφή «ΘΕΟ - ΤΟΚΕ»¹¹.

Αδημοσίευτος / Unpublished

A.A.

[35] Σταυρός - λειψανοθήκη

9^{ος} - 11^{ος} αι. / Σωζ. ύψ. κάθετης κεραίας 5,5 εκ., Μήκ. οριζόντ. κεραίας 4,5 εκ. / Κράμα χαλκού, χύτευση και εγχάραξη / Καλλιθέα Κασσάνδρας / Κακή διατήρηση / 10^η ΕΒΑ, αρ. ευρ. 5331

Τα άκρα των κεραιών φέρονται ελαφρώς πεπλατυσμένα. Στην εξωτερική όψη εγχαρασσεται, με εξαιρετικά σχηματική απόδοση, όρθια ολόσωμη μετωπική μορφή νέου, προφανώς αγένειου, σε στάση δέησης. Την κεφαλή πλαισιώνει κοντή, ούλη κόμ-

¹¹ Pitarakis 2006, σ. 30 - 31, 72 - 74, 257 - 60.

[34] Cross - reliquary

11th - 12th century / Height 8.5 cm, width, 4.8 cm / Bronze alloy, cast and engraved / Rentina Castle, Thessaloniki Prefecture / Intact / Museum of Byzantine Culture, Index no. BA 74/1

Encolpion cross - reliquary in Latin style with flattened arms and straight ends. It consists of two hollow sections connected by pegs, creating a hollow space for keeping relics and other holy material. One side portrays the crucified Christ stylistically inscribed. He stands on a footrest and wears a long colobio (sleeveless tunic), presented as lateral lines of alternating folds framed on the sides by two vertical tapes. Above His head is the titulus. Below the arms, the inscription reads: ΙΣ ΧΣ - ΝΗΚΑ. On the other side

is portrayed the full-length Virgin Mary in deesis position above a footrest. The Virgin Mary wears a maphorion (mantle) with folds at the sides which cross the breast, and a long chiton presented in vertical folds. Above the Virgin Mary's halo is an engraved cross. At the ends of the crossbar are vertically inscribed the words: 'ΘΕΟ - ΤΟΚΕ'¹¹.

A.A.

[35] Cross - reliquary

9th - 11th century / Surviving height of vertical arm 5.5 cm, length of crossbar 4.5 cm / Bronze alloy, cast and engraved / Kalithea, Cassandra / Poor condition / 10th ΕΒΑ, Index no. 5331

This cross is slightly flattened at the ends of the arms. The superbly-worked engraving on the exterior side portrays a youth standing full-length facing forward, evidently beardless in a position of deesis. The head is framed by short hair, arranged in

¹¹ Pitarakis 2006, p. 30 - 31, 72-74, 257 - 60.

μωση, στην μορφή ένσταυρου φωτοστέφανου. Φέρει χειριδωτό χιτώνα, ζωσμένο στη μέση, και χλαμύδα με ταβλία (;). Τα ενδύματα φέρουν γραμμωτή και σικτική διακόσμηση. Σειρές στιγμάτων πλαισιώνουν τα αναπεπταμένα χέρια. Τα πέρατα των κεραιών διακοσμούνται με εγχάρακτες κυματοειδείς γραμμές, πλαισιούμενες από ευθείες. Στο άνω σκέλος της κάθετης κεραιάς, ύπερθεν της κεφαλής, η εγχάρακτη επιγραφή (με μίξη χαρακτήρων μεγαλογράμματης και μικρογράμματης γραφής): Ο ΑΓΗΟC / ΓΕ [ΟΡΓΗΟC], ο οποίος θεωρείται ως ο συνηθέστερα εικονιζόμενος άγιος στα έργα του είδους¹². Η επιγραφή χαράσσεται εκ των υστέρων, κατά τις προτιμήσεις του αγοραστή. Αναμένεται πως και το ελλείπον φύλλο θα έφερε πανομοιότυπη παράσταση με την επιγραφή: ΓΕΟΡΓΗΟC¹³. Ανήκει στην παραλλαγή: IIIId¹⁴.

Βιβλιογραφία / Bibliography:
Οικονόμου 2005 - 2006.

Ε.Π.

coils in the form of a halo within a cross. He wears a sleeveless chiton, with a belt around the waist and a chlamys with a tablion (?). The dress is decorated in lines and dots. A series of marks flank the outstretched arms. The sides of the arms of the cross are decorated with engraved rippled lines framed by straight lines. In the upper section of the vertical arm, above the head is the inscription (mixture of lower-case and upper-case script): Ο ΑΓΗΟC / ΓΕ [ΟΡΓΗΟC]. This is the most commonly portrayed saint on works of this type¹². The inscription would customarily have been added later, in accordance with the purchaser's preferences. It is likely that the missing part would have borne an identical image to the inscription: ΓΕΟΡΓΗΟC¹³. It belongs to the variation: IIIId¹⁴.

E.P

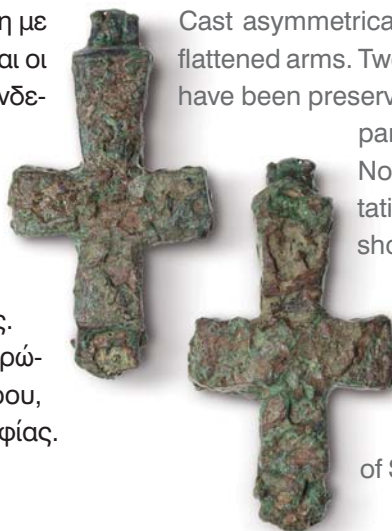
[36] Εγκόλπιος σταυρός - λειψανοθήκη

9^{ος} - 11^{ος} αι. / Ύψ. 5 εκ., Πλ. 2,7 εκ., Πάχ. 0,8 εκ. / Χαλκός / Σωστική ανασκαφή Σταθμού Αγίας Σοφίας - Μετρό Θεσσαλονίκης / Σε κατάσταση υψηλής οξειδωσης. Λείπει ο πείρος του κάτω στροφέα / 9^η ΕΒΑ, αρ. ευρ. ΜΘ/11/ΑΣ/ Σ/ 26086

Χυτός ανισοσκελής εγκόλπιος σταυρός - λειψανοθήκη με ελαφρώς πεπλατυσμένες τις κεραιές. Διατηρούνται και οι δύο πλάκες του, καθώς και οι συμφυείς στροφείς σύνδεσης. Η ανάρτηση του σταυρού γινόταν με συρμάτινο κρίκο, τμήματα του οποίου διακρίνονται στον άνω στροφέα. Στην εμπρόσθια πλάκα διατηρείται ανεικονικός δυσδιάκριτος εγχάρακτος διάκοσμος¹⁵ με τεμνόμενες γραμμές σε Χ στη διασταύρωση των κεραιών του σταυρού και εγχάρακτες γραμμές στις κεραιές. Βρέθηκε σε λάκκο ανοιγμένο στο κατάστρωμα του πρώτου παράλληλου δρόμου νοτίως της Μέσης ή Λεωφόρου, στο σκάμμα του βόρειου μισού του Σταθμού Αγίας Σοφίας.

Αδημοσίευτος / Unpublished

Σ.Β.

[36] Encolpion cross - reliquary

9th - 11th century / Height 5 cm, width 2.7 cm, thickness 0.8 cm / Bronze / Rescue excavation of Saint Sofia's Station - Metro Thessaloniki / Badly oxidised. The pin from the lower hinge is missing / 9th EBA, Index no. ΜΘ/11/ΑΣ/ Σ/ 26086

Cast asymmetrical encolpion cross - reliquary with slightly flattened arms. Two of its plates as well as its attached hinges have been preserved. The cross was hung with a wire link, a part of which can be seen on the upper hinge. Non-figurative indistinct engraved ornamentation is preserved in the front plate¹⁵ which shows lines intersecting in an X where the arms cross. There are also engraved lines on the arms. Found in a trench opened up on the road directly parallel to the south of the *Mesi* or Avenue to the northern section of Saint Sophia Station.

S.B.

¹² Pitarakis 2006 σ. 97, εικ. 2. Ανήκει στην παραλλαγή: IIIId.

¹³ Dončeva - Petkova 2011, σσ. 80 - 84, 371 - 71 (No 181), Tab. XXXVIII (181a - b).

¹⁴ Horníčková 1999, σσ. 213 - 250.

¹⁵ Για χάλκινους σταυρούς - λειψανοθήκες με ανεικονικό διάκοσμο βλ. Pitarakis (2006), σ. 105 - 107 και σ. 370 - 390.

¹² Pitarakis 2006 p. 97, Plate 2. Belongs to the variation: IIIId.

¹³ Dončeva - Petkova 2011, pp. 80 - 84, 371 - 71 (No 181), Tab. XXXVIII (181a - b).

¹⁴ Horníčková 1999, pp. 213 - 250.

¹⁵ For bronze crosses-reliquaries with non-figurative decoration, see Pitarakis (2006), p. 105 - 107 and p. 370 - 390.

[37] Ταινιωτό δαχτυλίδι

10^{ος} - 12^{ος} αι. / Διάμ. 2,5 εκ., Πλ. 0,4 εκ. / Κράμα χαλκού,
χύτευση εγχάραξη / Κάστρο Ρεντίνας Νομού Θεσσαλονίκης /
Συγκολλημένο, πλήρες / Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού,
αρ. ευρ. BKO 271/7

Χάλκινο ταινιωτό δαχτυλίδι κατασκευασμένο με χύτευση, που κοσμεύεται με εγχάρακτο και σιτικό διάκοσμο. Η κυκλική σφενδόνη του δαχτυλιδιού κοσμεύεται με ένα πεντάκτινο αστέρι εγγεγραμμένο σε κύκλο. Μικρά εξάρματα προβάλλουν στο μέσο των πλάγιων πλευρών της σφενδόνης. Τα πεντάκτινα αστέρια, γνωστά και ως «πεντάλφα», αποτελούν ένα από τα πιο αγαπημένα θέματα διακόσμησης των ταινιωτών δαχτυλιδιών της μεσοβυζαντινής περιόδου (8^{ος} - 12^{ος} αιώνας μ.Χ.). Κατά την ταραγμένη αυτή περίοδο γνωρίζουν γενικότερα μεγάλη διάδοση θέματα, γνωστά ως επί το πλείστον, ήδη από τα παλαιοχριστιανικά χρόνια (3^{ος} - 7^{ος} αιώνας μ.Χ.), που διαθέτουν αποτροπαϊκή και προφυλακτική δύναμη, όπως η πεντάλφα, καθώς και επιγραφές με επίκληση προς το Θεό για βοήθεια.

Αδημοσίευτο / Unpublished

A.A.

[37] Band ring

10th - 12th century / Diam. 2.5 cm, width 0.4 cm /
Bronze alloy, cast and engraved / Rentina Castle, Thessaloniki
Prefecture / Repaired, complete / Museum of Byzantine
Culture, Index no. BKO 271/7

Cast-bronze band ring, decorated in engraved dotted ornamentation. The ring's circular bezel is decorated by a five-pointed star engraved in a circle. Small protrusions appear in the centre of the lateral sides of the bezel.

The five-pointed star, known as a pentagon was one of the favourite subjects for band rings in the Middle Byzantine period (8th-12th century). During these stormy times many designs were distributed, already, in most cases, familiar from the Palaiochristian period (3rd-7th century), containing powers to either ward off or protect. Such is the case of the pentagon and the inscriptions appealing for God's help.

A.A.

[38] Ταινιωτό δαχτυλίδι

10^{ος} - 12^{ος} αι. / Διάμ. 2,3 εκ., Πλ. 1,1 εκ. / Κράμα χαλκού,
χύτευση, εγχάραξη / Κάστρο Ρεντίνας Νομού Θεσσαλονίκης /
Ακέραιο / Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού,
αρ. ευρ. BKO 271/117

Χάλκινο ταινιωτό δαχτυλίδι κατασκευασμένο με χύτευση. Η στεφάνη του είναι επίπεδη και πλαταίνει βαθμιαία προς τα πάνω σχηματίζοντας επίπεδη ωειδή σφενδόνη. Οι ώμοι κοσμούνται με σχηματοποιημένο, εγχάρακτο ελισσόμενο βλαστό και αστέρια. Στη σφενδόνη αναπτύσσεται εγχάρακτος οκτάκτινος ρόδακας σε σιτικό κάμπο, που είναι εγγεγραμμένος σε κύκλο.

Βιβλιογραφία / Bibliography: Το ελληνικό κόσμημα.
6000 χρόνια παράδοση 1997, σ. 221, αρ. 270.

A.A.

[38] Band ring

10th - 12th century / Diam. 2.3 cm, width 1.1 cm /
Bronze alloy, cast and engraved / Rentina Castle, Thessaloniki
prefecture / Intact / Museum of Byzantine Culture,
Index no. BKO 271/117

Cast-bronze band ring. The band on the ring is flat, widening gradually towards the top, forming an oval-shaped bezel. The shoulders are adorned with stylised engraved entwining shoots and stars. On the bezel there is an eight-leafed rosette in a dotted field, which is surrounded by an incised circle.

A.A.

[39] Δαχτυλίδι

10^{ος} - 11^{ος} αι. / Διάμ. 1,6 εκ., Πάχ. 0,08 - 0,12 εκ.,
Διάμ. σφενδόνης 1,1 εκ. / Άργυρος, χύτευση, εγχάραξη /
Άγνωστη προέλευση / Ακέραιο / Συλλογή Γ. Τσολοζίδη,
αρ. ευρ. ΣΤ 118

Ασημένιο δαχτυλίδι με επίπεδη σφενδόνη, κυκλικού σχήματος, που κοσμεύεται με εγγεγραμμένο σε κύκλο ισοσκελή σταυρό. Μεταξύ των κεραιών του σταυρού αναπτύσσονται διαγώνιες γραμμές που ξεκινούν από την περιφέρεια. Ο διάκοσμος της σφενδόνης είναι εγχάρακτος και γεμίζεται με νιέλλο που τον αναδεικνύει χρωματικά. Η επίπεδη στεφάνη στον ώμο διαμορφώνεται σε πλαστικό ρόμβο και τρίγωνο.

Βιβλιογραφία / Bibliography: Συλλογή Γ. Τσολοζίδη 2001, σ. 83, αρ. κατ. 93., Έργα τέχνης από το Λούβρο στη Θεσσαλονίκη. Η λειψανοθήκη του Αληθούς Σταυρού, 2012, σ. 79, αρ. κατ. 9.

A.A.

[39] Ring

10th - 11th century / Diam. 1.6 cm, thickness 0.08 - 0.12 cm,
diam. of bezel 1.1 cm / Silver, cast, engraved /
Unknown origin / Intact / G. Tsolozidis Collection,
Index no. ΣΤ 118

Silver ring with flat bezel, circular in shape, and displaying a balanced cross inside an engraved circle. Between the arms of the cross are diagonal lines issuing from the periphery. The bezel has engravings filled with niello inlay to highlight the colours. The flat band on the shoulder is shaped into a rhombus and triangle.

A.A.

[40] Δαχτυλίδι

10^{ος} - 11^{ος} αι. / Διάμ. 2,1 εκ., Πάχ. 0,2 εκ.,
Διάμ. σφενδόνης 1,3x1,1 εκ. / Κράμα χαλκού, χύτευση,
εγχάραξη / Άγνωστη προέλευση / Ακέραιο /
Συλλογή Γ. Τσολοζίδη, αρ. ευρ. ΣΤ 183

Χάλκινο, χυτό δαχτυλίδι, η στεφάνη του οποίου είναι επίπεδη εσωτερικά και καμπύλη εξωτερικά. Η ελαφρώς υπερυψωμένη σφενδόνη φέρει εγχάρακτη παράσταση διττανωτού σταυρού.

Βιβλιογραφία / Bibliography: Συλλογή Γ. Τσολοζίδη 2001, σ. 83, αρ. κατ. 94, Έργα τέχνης από το Λούβρο στη Θεσσαλονίκη. Η λειψανοθήκη του Αληθούς Σταυρού, 2012, σ. 79, αρ. κατ. 8.

A.A.

[40] Ring

10th - 11th century / Diam. 2.1 cm, thickness 0.2 cm,
diam. of bezel 1.3x1.1 cm / Bronze alloy, cast and engraved /
Unknown origin / Intact / G. Tsolozidis Collection,
Index no. ΣΤ 183

Cast-bronze ring. The band is flat inside and curved outside. The slightly raised bezel is engraved with a double-lined cross.

A.A.

[41] Δαχτυλίδι

10^{ος} - 11^{ος} αι. / Διάμ. 2,2 εκ., Πάχ. 0,2 εκ.,
Διάμ. σφενδόνης 1,4x1,3 εκ. / Κράμα χαλκού, χύτευση,
εγχάραξη / Άγνωστη προέλευση / Ακέραιο /
Συλλογή Γ. Τσολοζίδη, αρ. ευρ. ΣΤ 179

Χάλκινο, χυτό δαχτυλίδι. Το κάτω τμήμα της στεφάνης είναι ημικυκλικό, ενώ οι ευθείς ώμοι και η επίπεδη σφενδόνη διαμορφώνουν το υπόλοιπο ως τρίπλευρο. Στους ώμους κοσμείται με σικτό διάκοσμο. Οι κεραίες της σταυρόσχημης σφενδόνης, καθώς και το σημείο ένωσής τους, φέρουν από ένα σικτό κύκλο.

Βιβλιογραφία / Bibliography: Συλλογή Γ. Τσολοζίδη 2001, σ. 83, αρ. κατ. 95, Έργα τέχνης από το Λούβρο στη Θεσσαλονίκη. Η λειψανοθήκη του Αληθούς Σταυρού, 2012, σ. 78, αρ. κατ. 7.

A.A.

[41] Ring

10th - 11th century / Diam. 2.2 cm, thickness 0.2 cm,
diam.of bezel 1.4x1.3 cm / Bronze alloy, cast and engraved /
Unknown origin / Intact / G. Tsolozidis Collection,
Index no. ΣΤ 179

Bronze, cast ring. The lower section of the band is semi-circular, while the straight shoulders and flat bezel create a three-sided remaining section. Dots form the decoration on the shoulders. The arms of the cross-shaped bezel as well as where they joined are marked by a dotted circle.

A.A.

[42] Δαχτυλίδι

Βαλκανικό εργαστήριο / 10^{ος} - 11^{ος} αι. /
Διάμ. στεφάνης 2,3 εκ., Πλ. σφενδόνης 0,8 εκ., Πάχ. 0,3 εκ. /
Χαλκός χυτός με χειροποίητες διακοσμητικές λεπτομέρειες /
Από ταφή στα ερείπια του μεσοβυζαντινού ναού στη Βατόνια
Παλαιοκάστρου Χαλκιδικής / Πολύ καλή διατήρηση /
10^η EBA, αρ. ευρ. ΓΑΕ 135

Δαχτυλίδι ημικυκλικής διατομής, με διακοσμητικά εξάρματα στις πλάγιες πλευρές. Ορθογώνια, ελαφρώς εξέχουσα πυραμιδοειδής σφενδόνη. Έχει εμπέστο διάκοσμο με «οφθαλμούς» (στιγμή εγγεγραμμένη σε κύκλο) στους ώμους. Στη σφενδόνη υπάρχει ένας οφθαλμός σε κάθε πλευρά της πυραμίδας, προφανώς υποδηλώνοντας το σημείο του σταυρού.

Αδημοσίευτο / Unpublished

I.Π.

[42] Ring

Balkan workshop / 10th - 11th century / Diam. of band 2.3 cm,
width of bezel 0.8 cm, thickness 0.3 cm / Cast-bronze with
hand-crafted ornate details / From a burial site in the ruins of a
Middle Byzantine church at Vatonía, Palaiokastro Chalkidiki /
Very-well preserved / 10th EBA, Index no. ΓΑΕ 135

Semi-circular cross-section of ring with ornamental additions on sloping sides. Square, slightly protruding pyramidal-shaped bezel. Impressed ornamentation with 'eyes' (dot engraved within circle) on the shoulders. There is an eye on each side of the pyramid on the bezel, probably indicating the mark of the cross.

I.P.

[43] Δαχτυλίδι

Βαλκανικό εργαστήριο / 10^{ος} - 11^{ος} αι. /

Διάμ. στεφάνης 2,3 εκ., Πλ. σφενδόνης 1,1 εκ., Πάχ. 0,2 εκ. /

Χαλκός χυτός με χειροποίητες διακοσμητικές λεπτομέρειες /

Από ταφή στα ερείπια του μεσοβυζαντινού ναού στη Βατόνια

Παλαιοκάστρου Χαλκιδικής / Καλή διατήρηση.

Μικρές φθορές από την χρήση / 10^η ΕΒΑ, αρ. ευρ. ΓΑΕ 136

Δαχτυλίδι ημικυκλικής διατομής, με σταυρόσχημη σφενδόνη, της οποίας το σταυρόσχημο τονίζεται με πέντε εμπέστους οφθαλμούς τοποθετημένους σε σταυροειδή διάταξη.

Αδημοσίευτο / Unpublished

Ι.Π.

[43] Ring

Balkan workshop / 10th - 11th century / Diam. of band 2.3 cm,

width of bezel 1.1 cm, thickness 0.2 cm /

Cast-bronze with hand-crafted ornamental details /

From a burial site in the ruins of a Middle Byzantine church

at Vatonia, Palaiokastro Chalkidiki / Good condition.

Minor wear from use / 10th EBA, Index no. ΓΑΕ 136

Semi-circular cross-section of ring with cross-shaped bezel, which is accentuated by five eyes arranged in the shape of a cross.

I.P.

[44] Δαχτυλίδι

Βαλκανικό εργαστήριο / 10^{ος} - 11^{ος} αι. /

Διάμ. στεφάνης 2,2 εκ., Πλ. σφενδόνης 1,9 εκ., Πάχ. 0,1 εκ. /

Χαλκός χυτός με χειροποίητες διακοσμητικές λεπτομέρειες /

Από ταφή στα ερείπια του μεσοβυζαντινού ναού στο κάστρο

Νέπωσι του Παλαιοχωρίου Χαλκιδικής / Πολύ καλή διατήρηση /

10^η ΕΒΑ, αρ. ευρ. ΓΑΕ 2939

Δαχτυλίδι ημικυκλικής διατομής με στεφάνη, η οποία πλαταίνει βαθμιαία προς τα πάνω και καταλήγει σε επίπεδη ωειδή σφενδόνη κοσμημένη με εγχάρακτο τετράφυλλο σταυρόσχημο ρόδακα εγγεγραμμένο σε κύκλο. Στις δυο πλευρές του δακτυλίου υπάρχει ανά ένα εγχάρακτο φυλλοφόρο βλαστός που καταλήγει σε άνθος.

Αδημοσίευτο / Unpublished

Ι.Π.

[44] Ring

Balkan workshop / 10th - 11th century / Diam. of band 2.2 cm,

width of bezel 1.9 cm, thickness 0.1 cm / Cast-bronze with

hand-crafted ornamental details / From a burial site in the

ruins of a Middle Byzantine church at Neposi Castle,

Palaiochori Chalkidiki / Very good condition / 10th EBA,

Index no. ΓΑΕ 2939

Semi-circular cross-section of ring with band, which gradually flattens towards the top, ending in a flat oval-shaped bezel decorated with an engraved quatrefoil cross-shaped rose within a circle. On both sides of the ring there is an engraved shoot with leaf ending in a flower.

I.P.

[45] Δαχτυλίδι

Βαλκανικό εργαστήριο / 10^{ος} - 11^{ος} αι. / Διάμ. στεφάνης 2,2 εκ.,
Πλ. σφενδόνης 1,6 εκ., Πάχ. 0,1 εκ. / Χαλκός χυτός με
χειροποίητες διακοσμητικές λεπτομέρειες / Από διαταραγμένη
ταφή στα ερείπια του μεσοβυζαντινού ναού στο κάστρο
Νέπωσι του Παλαιοχωρίου Χαλκιδικής / Πολύ καλή
διατήρηση / 10^η ΕΒΑ, αρ. ευρ. ΓΑΕ 3020

Δαχτυλίδι με ταινιωτή στεφάνη από εναλλασσό-
μενους μικρούς και μεγάλους ελλειψοειδείς κύ-
κλους. Η σφενδόνη επίπεδη, κυκλική, κοσμημέ-
νη με σταυροειδές συμπίλημα (ζ ή ξ / Π / Κ / Η),
προφανώς το δυσνόητο όνομα του νεκρού. Στις
δυο πλευρές του δακτυλίου υπάρχει άνα ένα εγ-
χάρακτο αστεροειδές διακοσμητικό σε σχήμα
χριστογράμματος. Το δαχτυλίδι βρέθηκε με τη
φάλαγγα του δακτύλου στην στεφάνη.

Αδημοσίευτο / Unpublished

Ι.Π.

[46] Βραχιόλια

10^{ος} - 12^{ος} αι. / α. Διάμ. 4,7 εκ., Διατ. 0,5 εκ. • β. Διάμ. 4,4 εκ.,
Διατ. 0,5 εκ. • γ. Διάμ. 4,7 εκ., Διατ. 0,4 εκ. / Γυαλί /
Ιερισσός Χαλκιδικής [παλαιοχριστιανική βασιλική (τάφος 8)] /
Ακέραια / 10^η ΕΒΑ, αρ. ευρ. 6605 α, β, γ.

Τρία ακέραια βραχιόλια κυκλικής διατομής από βαθύκυανο
γυαλί. Βρέθηκαν σε παιδική ταφή στο μεσοβυζαντινό νεκροτα-
φείο της Ιερισσού Χαλκιδικής. Στις ανασκαφές του με-
σοβυζαντινού οικισμού στην παραλία της Ιε-
ρισσού εντοπίστηκαν πολύ μεγάλες πο-
σότητες θραυσμάτων γυάλινων βρα-
χιολιών, γεγονός που υποδηλώνει
σχετική εμπορική ή παραγωγική
δραστηριότητα¹⁶.

Αδημοσίευτα / Unpublished

Αικ.Τ.

[45] Ring

Balkan workshop / 10th - 11th century /
Diam. of band 2.2 cm, width of bezel 1.6 cm, thickness 0.1 cm /
Cast-bronze with hand-crafted ornate details /
From a disturbed burial site in the ruins of a Middle
Byzantine church at Neposi Castle, Palaiochori Chalkidiki /
Very good condition / 10th EBA, Index no. ΓΑΕ 3020

Ring with loop band of alternating small and large
ellipsoid circles. The bezel is flat, circular, decorat-
ed with cruciform assortment (ζ or ξ / Π / Κ / Η), in
all likelihood the indecipherable name of the de-
ceased. On both sides there is for each engraving
a star-like decoration in the shape of a chris-
togram. The ring was found with the knuckle of the
finger in the band.

I.P.

[46] Bracelets

10th - 12th century / a. Diam. 4.7 cm, cross-section 0.5 cm •
b. diam. 4.4 cm, cross-section 0.5 cm • c. Diam. 4.7 cm,
cross-section 0.4 cm / Glass / Ierissos Chalkidiki [palaiochristian
basilica (grave 8)] / Intact / 10th EBA, Index no. 6605 α, β, γ.

Three complete bracelets with a circular cross-section from
dark-blue glass. Found in a child's burial site in the
Middle Byzantine graveyard in Ierissos
Chalkidiki. The excavations of the Middle
Byzantine settlement along the coast of
Ierissos unearthed very large quantities
of glass bracelets fragments, which
would suggest commercial or produc-
tive activities¹⁶.

Aik.T.

¹⁶ Τσανανά, Μπιτζικόπουλος, Ευγενικός, (υπό έκδοση).

¹⁶ Tsanana, Mpitzikopoulos, Evgenikos, (pending publication).

[47] Βραχιόλι

Βαλκανικό εργαστήριο / 10^{ος} - 11^{ος} αι. / Διάμ. 6,1 εκ.,
Πάχ. 0,3 εκ. / Χαλκός χυτός με χειροποίητες διακοσμητικές
λεπτομέρειες / Από ταφή στα ερείπια του μεσοβυζαντινού
ναού στη Βατόνια του Παλαιοκάστρου Χαλκιδικής /
Πολύ καλή διατήρηση / 10^η ΕΒΑ, αρ. ευρ. ΓΑΕ 128γ.

Το βραχιόλι είναι ακέραιο, ανοικτό, ορθογωνίου διατομής και στενεύει ελαφρώς στα άκρα. Έχει εγχάρακτο και στικτό διάκοσμο διατεταγμένο σε εναλλασσόμενες ζώνες: εγχάρακτες γραμμές που σχηματίζουν πλέγμα και στιγμές στη σειρά.

Προέρχεται από την ταφή νεαρής γυναίκας (περίπου 22 ετών), η οποία ετάφη στολισμένη με σκουλαρίκια, 8 βραχιόλια, 3 δαχτυλίδια, πολυποίκιλο περιδέριο, μανδήλι κεφαλής με χάλκινα κοσμήματα στις άκρες. Το χωριό «τῆς Βατονίας» ανήκει στα χωριά της Χαλκιδικής, τα οποία εγκαταλείφθηκαν λίγο προ του 996 «διὰ τὸν φόβον τῶν Βουλγάρων» και οι κάτοικοί τους κατέφυγαν, προσωρινά, στη Μονή του Πολυγύρου, «διὰ τὸ ὄχυρόν τῆς τοποθεσίας»¹⁷.

Αδημοσίευτο / Unpublished

Ι.Π.

[48] Βραχιόλι

Βαλκανικό εργαστήριο / 10^{ος} - 11^{ος} αι. / Διάμ. 5,8 εκ.,
Πάχ. 0,4 εκ. / Χαλκός χυτός με χειροποίητες διακοσμητικές
λεπτομέρειες / Από ταφή στα ερείπια του μεσοβυζαντινού
ναού στη Βατόνια του Παλαιοκάστρου Χαλκιδικής /
Πολύ καλή διατήρηση / 10^η ΕΒΑ, αρ. ευρ. ΓΑΕ 128δ.

Το βραχιόλι είναι ακέραιο, ανοικτό, ημικυκλικής διατομής, με οξύληκτα άκρα. Έχει εγχάρακτο διάκοσμο διατεταγμένο σε ζώνες: ζώνη με ρομβοειδή διάκοσμο στα άκρα και εναλλασσόμενες ζώνες παράλληλων, κάθετων και οριζόντιων γραμμών στο σώμα.

Αδημοσίευτο / Unpublished

Ι.Π.

¹⁷ Bompair, Lefort, Kravari, Giros 2001, έγγρ. 10 (του 996).

[47] Bracelet

Balkan workshop / 10th - 11th century / Diam. 6.1 cm,
thickness, 0.3 cm / Cast-bronze with hand-crafted
ornate details / From a burial site in the ruins of a Middle
Byzantine church at Vatonía, Palaiokastro Chalkidiki /
Very good condition / 10th EBA, Index no. ΓΑΕ 128γ.

The bracelet is complete, open, with a square cross-section which tapers slightly towards the edges. Engraved and dotted decoration arranged in alternating zones: inscribed lines forming a grid and a series of dots in a line.

From the burial site of a young woman (around 22 years of age), who was buried dressed in earrings, 8 bracelets, 3 rings, a floral necklace, head scarf with bronze jewellery around the edges. The village of 'Vatonía' belongs to the villages of Chalkidiki which were abandoned shortly before 996 out of 'fear for the Bulgarians' and the residents found temporary refuge in the monastery at Polygiros 'for its protected location'¹⁷.

I.P.

[48] Bracelet

Balkan workshop / 10th - 11th century / Diam. 5.8 cm,
thickness 0.4 cm / Cast-bronze with hand-crafted
ornate details / From a burial site in the ruins of a Middle
Byzantine church at Vatonía, Palaiokastro Chalkidiki /
Very good condition / 10th EBA, Index no. ΓΑΕ 128δ.

The bracelet is complete, open, with a semi-circular cross-section and sharp endings. Engraved decoration arranged in alternating zones: zone with rhomboid design at the ends and alternating zones of parallel, perpendicular and horizontal lines on the body.

I.P.

¹⁷ Bompair, Lefort, Kravari, Giros 2001, doc. 10 (of 996).

[49] Ενώτιο

10^{ος} - 12^{ος} αι. / Συνολ. μήκ. 7 εκ., Διάμ. κρίκου 4,1 εκ. /
Χαλκός / Ιερισσός Χαλκιδικής (οικ. 212) / Ακέραιο /
10^η ΕΒΑ, αρ. ευρ. 76

Ακέραιο ενώτιο. Αποτελείται από κρίκο ανάρτησης από λεπτό σύρμα, του οποίου το ένα άκρο απολήγει σε θηλιά και το άλλο σε γάντζο για το κούμπωμά του. Ο κρίκος φέρει αναρτημένο κάθετο κυλινδρικό στοιχείο με οριζόντιες παράλληλες εγχοπές, το οποίο απολήγει στα δύο άκρα του σε σφαίρα με κομβίο. Βρέθηκε στο μεσοβυζαντινό νεκροταφείο της Ιερισσού.

Αδημοσίευτο / Unpublished

Αικ.Τ.

Αικ.Τ.

[49] Earring

10th - 12th century / Total length 7 cm, diam. of link 4.1 cm /
Bronze / Ierissos Chalkidiki (212) / Intact / 10th EBA,
Index no. 76

Intact earrings. Consists of a hanging link from fine wire which ends in a noose at one end and a hook at the other for buttoning. The link bears a perpendicular cylindrical attachment hanging from it with horizontal parallel grooves, and which has a ball and a knot at its two ends. Found in a Middle Byzantine graveyard at Ierissos.

[50] Ζεύγος ενωτίων

10^{ος} - 12^{ος} αι. / Πλ. 2,3 εκ., Ύψ. 4,5 εκ. / Χαλκός / Ιερισσός
Χαλκιδικής (μεσοβυζαντινό νεκροταφείο, τάφος αρ. 100) /
Ακέραια / 10^η ΕΒΑ, αρ. ευρ. 6713

Ζεύγος ακέραιων ενωτίων. Αποτελούνται από σύρματα που σχηματίζουν ελλειψοειδείς κρίκους, το ένα άκρο των οποίων έχει μορφή θηλιάς και το άλλο γάντζου. Στο κατώτερο τμήμα τους φέρουν λεπτό σύρμα περιελιγμένο γύρω από το σύρμα του σώματος και τέσσερα σφαιρίδια διακοσμημένα με συρματερή τεχνική. Βρέθηκαν στο μεσοβυζαντινό νεκροταφείο της Ιερισσού σε κιβωτιόσχημο τάφο με πολλαπλές ταφές.

Αδημοσίευτα / Unpublished

Αικ.Τ.

Αικ.Τ.

[50] Pair of earrings

10th - 12th century / Width 2.3 cm, height 4.5 cm /
Bronze / Ierissos Chalkidiki (Middle Byzantine graveyard,
grave no. 100) / Intact / 10th EBA, Index no. 6713

Pair of complete earrings. They consist of wires forming elliptical-shaped links, which have at one end a noose and at the other a hook. At their lowest section there is a fine wire twisted around the wire of the body and four small balls crafted using filigree. Found in the Middle Byzantine graveyard at Ierissos in a box-shaped grave with multiple burials.

[51] Πόρπη

10^{ος} αι. / Μήκ. 2,6 εκ. / Χαλκός / Ιερισσός Χαλκιδικής
(Ο.Τ. 27, οικ. 11α) / Διατήρηση καλή / 10^η ΕΒΑ,
αρ. ευρ. 6627

Χάλκινη πόρπη. Αποτελείται από ημικυκλικό κρίκο και γλωσσίδα, προσαρμοσμένα σε αναδιπλούμενο έλασμα, το οποίο ήταν προσαρτημένο με μικρού μεγέθους καρφί στη ζώνη. Βρέθηκε σε μεσοβυζαντινή οικία της Ιερισσού.

Αδημοσίευτη / Unpublished

Αικ.Τ.

[51] Belt buckle

10th century / Length 2.6 cm / Bronze / Ierissos Chalkidiki
(O.T. 27, plot 11a) / In good condition / 10th EBA,
Index no. 6627

Bronze belt buckle. This consists of a semi-circular buckle with a tongue fitted to a folding strap which is pinned to the belt. Found in a Middle Byzantine residence in Ierissos.

Aik.T.

[52] Πόρπη

10^{ος} αι. / Μήκ. 4,9 εκ., Πλ. 3,3 εκ., Πάχ. 0,3 εκ. / Χαλκός /
Ιερισσός Χαλκιδικής (Ο.Τ. 32, οικ. 3β) / Λείπει τμήμα της μίας
από τις δύο μικρές αποφύσεις, όπου θα στερεωνόταν
ο κρίκος με τη γλωσσίδα / 10^η ΕΒΑ, αρ. ευρ. 6962

Σχεδόν ακέραιη πόρπη ζώνης. Το σώμα της είναι ορθογώνιο με ελαφρά διευρυνόμενο πλάτος προς ένα άκρο, το οποίο διαμορφώνεται διάτρητο για την προσαρμογή του στη ζώνη. Στην κύρια όψη φέρει ανάγλυφη παράσταση φτερωτού αλόγου (Πήγασου). Παρόμοιες πόρπες, διακοσμημένες με παραστάσεις πραγματικών ή φανταστικών ζώων, είναι συνήθεις στη βυζαντινή επικράτεια ήδη από την πρωτοβυζαντινή περίοδο¹⁸. Η συγκεκριμένη πόρπη βρέθηκε σε οικία ευκατάστατου κατοίκου της μεσαιωνικής Ιερισσού, η οποία καταστράφηκε στο β' μισό του 10^{ου} αιώνα¹⁹.

Αδημοσίευτη / Unpublished

Αικ.Τ.

[52] Belt buckle

10th century / Length 4.9 cm, width 3.3 cm, thickness 0.3 cm /
Bronze / Ierissos Chalkidiki (O.T. 32, plot 3b) / A section of one
of the two pins for fixing the buckle with the tongue is missing /
10th EBA, Index no. 6962

Almost intact belt buckle. Square-shaped body, broadening out slightly at one end into a loop for fixing the belt. The main view features Pegasus in relief. Similar buckles, displaying real or mythical beasts were a common feature in Byzantium from the Early Byzantine period¹⁸. The specific buckle was found in the house of a wealthy resident of medieval Ierissos, which was destroyed in the second half of the 10th century¹⁹.

Aik.T.

¹⁸ Davidson 1952, σ. 237, εικ. 115, Παπανικόλα - Μπακιρτζή 2002, σ. 393 - 395.

¹⁹ Τσανανά, Ευγενικός (υπό έκδοση).

¹⁸ Davidson 1952, p. 237, plate 115, Papanikola - Bakirtzi 2002, p. 393- 395.

¹⁹ Tsanana, Evgenikos (pending publication).

[53] Τμήματα δομικών στοιχείων κυκλικού κλιβάνου εργαστηρίου υαλουργίας και απορρίμματα

820 - 870 μ.Χ. / Μεγ. διαμ. 65 εκ. / Γυαλί και οικοδομικά υλικά / Θεσσαλονίκη, Ανασκαφή Πλατείας Κυπρίων Αγωνιστών (Διοικητηρίου) / Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, αρ. ευρ. BY 298

Πρόκειται για δομικά στοιχεία του κλιβάνου για την παραγωγή γυαλιού και άμορφες μάζες γυαλιού, απορρίμματα του εργαστηρίου. Η λεπτή επίστρωση γυάλινης κρούστας που διακρίνεται στα δομικά στοιχεία αποδεικνύει ότι αντιστοιχούσαν στις εσωτερικές πλευρές του κλιβάνου. Βρέθηκαν σε εργαστηριακή εγκατάσταση υαλουργίας στις ανασκαφές στον αρχαιολογικό χώρο της πλατείας Διοικητηρίου. Αποκαλύφθηκαν ο κλιβανός και η πρόσοψη του εργαστηρίου, μία μικρή δεξαμενή νερού, και ένας αποθήκης απορριμμάτων.

Το εργαστήριο κατελάμβανε ευρεία έκταση και ήταν χωροθετημένο εντός των τειχών, σε κεντρικό σημείο της βυζαντινής πόλης, σε περιοχή σημαντικών δημόσιων κτιρίων προηγούμενων εποχών, που ερμηνώθηκαν κατά την πρώτη βυζαντινή περίοδο. Η εγκατάσταση εργαστηρίων σε ερημωμένες εντός των τειχών περιοχές, για λόγους ασφαλείας και δημόσιας υγείας, σηματοδοτεί μία ριζική πολεοδομική αλλαγή στην καρδιά της αρχαίας πόλης κατά τον 9^ο αι. μ.Χ.

Βιβλιογραφία / Bibliography: Κανονίδης 2002, σ. 143 - 152.

I.O.K.

[53] Parts of building materials from a circular glass - maker's furnace and waste materials

820 - 870 A.D. / Max. diam. 65 cm / Glass and building materials / Thessaloniki, Excavation site of Plateia Kyprian Agoniston (Diikiritio) / Museum of Byzantine Culture, Index no. BY 298

This consists of building material from the furnace for producing glass and amorphous masses of glass, workshop waste material. The thin layer of glass observed in the building material matched those around the inside of the furnace. Found in a glassmaking facility on the site at Diikiritio Square (Plateia). The site revealed the furnace and the façade of the workshop, a small water tank and a waste depository.

The workshop occupied a wide area and was placed in a central part of the Byzantine city within the walls where many important public buildings had been situated before being ravaged during the first Byzantine period. The establishing of workshops in ruined areas inside the city walls for reasons of public health marks a radical change in planning in the heart of the city in the 9th century.

I.O.K.

[54] Πήλινο εφυαλωμένο σαλτσάριο

10^{ος} αι. / Ύψ. 12,3 εκ., Διάμ. χ. 17,5 εκ., Διάμ. βάσης 10 εκ. /
Λευκός πηλός / Θεσσαλονίκη, Ανασκαφή Πλατείας Κυπρίων
Αγωνιστών (Διοικητηρίου) / Συγκολλημένο και συμπληρωμένο /
Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, αρ. ευρ. ΒΚ 4493/173

Έχει σχήμα ανεστραμμένου κώνου, κωνική χαμηλή βάση και δύο ριχτές λαβές. Στο σώμα του αγγείου υπάρχουν ένα κυκλικό άνοιγμα στη μία όψη και δύο λεπτές ρομβοειδείς σχισμές εξαερισμού στην άλλη. Στο πάνω μέρος του αγγείου δημιουργείται βαθύ ανοιχτό πιάτο με χείλος διαμορφωμένο έτσι ώστε να δέχεται καπάκι.

Ο πηλός είναι λευκός και λείος και καλύπτεται εσωτερικά και εξωτερικά από στιλπνή πράσινη εφυάλωση με σκουρόχρωμες κηλίδες.

Τα σαλτσάρια είναι αυτοθερμαινόμενα επιτραπέζια αγγεία για την παρασκευή και το σερβίρισμα ζεστών τροφών.

Αδημοσίευτο / Unpublished

I.O.K.

[54] White ware glazed Saltsario (Chafing dish)

10th century / Height 12.3 cm, diam. of rim 17.5 cm,
diam. of base 10 cm / White ware / Thessaloniki, Excavation
site of Plateia Kypriou Agoniston (Diikitirio) / Reattached and
restored / Museum of Byzantine Culture, Index no. BK 4493/173

Inverted cone in shape, it has a low conical base and two flying handles. The body has a round opening from one view and two, thin rhomboid ventilation slits from the other. The upper section of the vessel forms a deep open dish which would have accommodated a lid.

The white, smooth clay is covered inside and outside by a lustrous green glaze with dark flecks.

The saltsario is a table vessel for keeping and serving hot food.

I.O.K.

[55] Θραύσματα αγγείων

Μεσοβυζαντινή περίοδος / Λευκός πηλός. Δακόσμηση
εμπέστη και γραπτή / Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού

Ο άσπρος πηλός αναδείκνυε με τον καλύτερο τρόπο την εφυάλωση. Η απλή με μόλυβδο εφυάλωση της κεραμικής από άσπρο πηλό οδηγούσε στη δημιουργία ενός καθαρού κίτρινου χρώματος ενώ στην περίπτωση που οι κεραμοπλάστες προσέθεταν οξείδια του χαλκού, η επιφάνεια των αγγείων αποκτούσε ένα ανοιχτοπράσινο χρώμα²⁰.

Ειδικότερα για τα εγχάρακτα αγγεία με άσπρο πηλό το χρονικό πλαίσιό τους ορίζεται από τον 7^ο - 8^ο έως τον 11^ο αιώνα. Συχνά η χάραξη συμβάλλει επικουρικά στη διακόσμηση διαδραματίζοντας ρόλο περιγράμματος στα γραπτά μοτίβα η πλαισιώνοντας το κύριο διακοσμητικό θέμα²¹.

Αδημοσίευτα / Unpublished

I.M.

[55] Pottery fragments

Middle Byzantine period / White ware. Impressed and painted
decoration / Museum of Byzantine Culture

White clay is known to best show off glaze. Plain lead-glazed pottery from white ware led to the creation of a pure yellow colour, and when potters added copper oxide, the surface of the pots produced a light-green colour²⁰.

Incised pottery with white clay in particular is to be found from the 7th - 8th until the 11th century. Frequently, inscription adds to the decoration by creating a border for the main subject²¹.

I.M.

²⁰ Παπανικόλα - Μπακιρτζή 1999, σ. 159. Hayes 1992, σ. 12 - 34.

²¹ Παπανικόλα - Μπακιρτζή 1999, σ. 18.

²⁰ Papanikola - Bakirtzi 1999, p. 159. Hayes 1992, p. 12-34.

²¹ Papanikola - Bakirtzi 1999, p. 18

[56] Βάση και πυθμένας εφυσωμένου πινακίου

10^{ος} - 11^{ος} αι. / Διάμ. βάσης 11,5 εκ., Μέγ. σωζ. ύψ. 3εκ. /

Πηλός υπόλευκος / Σωστική ανασκαφή Σταθμού Βενιζέλου -

Μετρό Θεσσαλονίκης / 9^η ΕΒΑ, αρ. ευρ. ΜΘ/12/Β/Σ/35460

Βάση και πυθμένας εφυσωμένου πινακίου²². Βάση δακτυλιό-
σχημη, ελαφρώς αποκλίνουσα με επίπεδο δακτύλιο, χάραξη
στο σημείο ένωσής της με το σώμα και επικάλυψη με υδαρές
ροδαλό επίχρισμα. Στον πυθμένα ανάγλυφη διακόσμηση: κυ-
κλική ταινία με συνεχόμενα ορθογώνια διάχωρα ορίζει μετάλ-
λιο, στο οποίο εγγράφεται τετράφυλλος ρόδακας με καρδιό-
σχημα φύλλα, που εσωκλείουν απιόσχημα μοτίβα. Μεταξύ των
φύλλων του ρόδακα παρεμβάλλονται καμπυλόπλευρα τρίγω-
να. Υποκίτρινη εφυσάλωση καλύπτει τον πυθμένα, κάτω από την
οποία διακρίνεται πλατιά πράσινη ταινία και διάσπαρτες κηλί-
δες καστανού χρώματος.

Βρέθηκε εντός χώρου της βυζαντινής αγοράς, στη βορειοδυ-
τική συμβολή της *Λεωφόρου* με κύρια κάθετη οδική αρτηρία,
στο σκάμμα του Σταθμού Βενιζέλου. Από σωστική ανασκαφή
οικοπέδου επί της οδού Αγάπης, στο κέντρο της Θεσσαλονί-
κης, προέρχεται παρόμοιο λευκόπηλο πινάκιο με ανάγλυφο
ρόδακα²³.

Αδημοσίευτο / Unpublished

Κ.Κ.

[56] Base and bottom of glazed plate

10th - 11th century / Diam. of base 11.5 cm,

max. surviving height 3 cm / Off-white clay /

Rescue excavation of Venizelou Station - Metro Thessaloniki /

9th EBA, Index no. ΜΘ/12/Β/Σ/35460

Base and bottom of glazed plate²². Ring-shaped, slightly sloping
with flat ring. Inscribed at junction point with body. Covered wa-
tery-rosy-pink slip. At the bottom can be seen the following relief
ornamentation: a cyclical band comprising a series of square
sections portrays a medal, on which is incised a quatrefoil
rosette with heart-shaped leaves surrounding a pear-shaped
motifs. Between the rose leaves are interspersed curved trian-
gles. Off-yellow glaze covers the bottom, under which can be
seen a broad, green band and scattered brown flecks.

Found at the sight of the Byzantine *agora* (forum), north-west
junction of the *Leoforos* with a major perpendicular road, at the
Venizelou Station dig. From a rescue excavation of a land plot
on Agapis Street in the centre of Thessaloniki, and deriving from
a similar white clay plate with relief rosesettes²³.

Κ.Κ.

²² Hayes 1992, ανήκει στην κατηγορία Glazed White Ware II, σ. 18 - 23, εικ. 6.

²³ Κανονίδης 2003, σ. 73, 75, αρ. ευρ. ΒΚ 4567/66, εικ. 7, 15.

²² Hayes 1992, belongs to the category of Glazed White Ware II, p. 18 - 23, plate 6.

²³ Kanonidis 2003, p. 73, 75, Index no. ΒΚ 4567/66, plate 7, 15.

[57] Κανάτι με προχοή

8^{ος} αι. / Ύψ. 10,4 εκ., Διάμ. χ. 8,7 εκ., Διάμ. βάσης 5 εκ. /
Πηλός, τροχήλατο, διακόσμηση εγχάρακτη / Ακέραιο /
Συλλογή Γ. Τσολοζίδη, αρ. ευρ. ΣΤ 41

Η βάση είναι επίπεδη με ανεπαίσθητο βαθούλωμα στο κέντρο της. Το σώμα έχει σχήμα ανεστραμμένου κώλου και ο λαιμός είναι κυλινδρικός που απολήγει στο χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση χείλος. Μία λαβή κάθετη, ταινιωτή, ξεκινά από το χείλος και απολήγει, ιδιαίτερα πεπλατυσμένη, στον ώμο του αγγείου. Στο ίδιο ύψος αντιδιαμετρικά με τη λαβή διαμορφώνεται μαστοειδής απόφυση και σε γωνία 90° προχοή μήκους 1,7 εκ. Ίχνος αποκόλλησης υποδεικνύει την ύπαρξη και μιας δεύτερης μαστοειδούς απόφυσης στον ώμο του αγγείου. Η διαμπερής οπή της προχοής διανοίχθηκε με αιχμηρό αντικείμενο με φορά από έξω προς το εσωτερικό του αγγείου. Το αγγείο προοριζόταν για χρήση από δεξιόχειρες, όπως υπαγορεύει η θέση της προχοής σε σχέση με τη λαβή. Εγχάρακτες κυματοειδείς γραμμές κοσμούν το σώμα και το χείλος. Παράλληλες γραμμές περιτρέχουν το σημείο ένωσης του σώματος με το χείλος. Λαδοπράσινη εφυάλωση αραιότερη ή παχύτερη κατά τόπους καλύπτει όλη την επιφάνεια του αγγείου.

Βιβλιογραφία / Bibliography: Συλλογή Γ. Τσολοζίδη 2001, αρ. 219, σ. 129

I.M.

[57] Pitcher with prochoes (spout)

8th century / Height 10.4 cm, diam. of rim 8.7 cm,
diam. of base 5 cm / Clay, wheel-made, engraved decoration /
Intact / G. Tsolozidis Collection, Index no. ΣΤ 41

This pitcher has a flat base with a barely perceptible dimple at its centre. The body takes the shape of an inverted truncated cone, while the neck is cylindrical, finishing in a coarsely-shaped rim. A vertical band-shaped handle stretches from the rim down to the shoulder of the pot where it flattens out considerably. At the same height as the handle on the opposite side there is a nipple-like bump and a 1.7 cm spout (prochoes) protruding at right angles. Traces of a detached piece indicate a second nipple-like bump on the shoulder. The hole in the prochoes was pierced with force by a sharp object moving from the outside of the pot to the inside. The position of the prochoes in relation to the handle shows that the vessel was made for a right-handed person to use. Incised rippled lines decorate the body and the rim. Parallel lines run around the junction of the body with the rim. Olive-green glaze of uneven thickness covers the surface of the vessel.

I.M.

[58] Θραύσματα αγγείων

10^{ος} - 12^{ος} αι. / Λευκός πηλός με γραπτή πολύχρωμη

διακόσμηση / Θεσσαλονίκη / Μουσείο Βυζαντινού
Πολιτισμού, ΒΚ 4567

Όστρακα μικρών αγγείων από λευκό πηλό με γραπτό πολύχρωμο διάκοσμο, από διάφορες ανασκαφές στη Θεσσαλονίκη. Τα αγγεία αυτής της κατηγορίας είναι τα πιο περίτεχνα, εντυπωσιακά και σπάνια δείγματα της βυζαντινής κεραμικής. Πιθανά κατασκευάζονταν σε εργαστήρια της Κωνσταντινούπολης και της περιοχής της. Διακοσμούνται με ανθρώπινες μορφές, ζώα και πτηνά και πιο συχνά με γεωμετρικά και φυτικά σχηματοποιημένα σχέδια. Έχουν λεπτόρρευστη εφυάλωση και ποικιλία σχημάτων και χρωμάτων σε σχέση με τη μετέπειτα βυζαντινή κεραμική. Ανάλογα με τη διακόσμησή τους διακρίνονται σε υποκατηγορίες που χρονολογούνται από τον όψιμο 10^ο έως τον όψιμο 12^ο αιώνα²⁴. Στα μεγάλα κέντρα της βυζαντινής επικράτειας εντοπίστηκαν ελάχιστα δείγματα.

Βιβλιογραφία / Bibliography: Κανονίδης 2003, σ. 71 - 76.

I.O.K

[58] Pottery sherds

10th - 12th century / White ware with painted polychrome

decoration / Thessaloniki / Museum of Byzantine Culture,
BK 4567

Sherds of small pots. White ware with painted polychrome decoration. Found in various excavations in Thessaloniki.

Vessels in this category are the most intricate, impressive and rarest examples of Byzantine pottery. They were probably made in workshops in and around Constantinople. Decorated in human forms as well as with animals and birds, and most often with geometrical and floral patterns. They have a fine glaze and a variety of patterns and colours compared with later Byzantine pottery. They are separated into sub-categories depending on their ornamentation, and date from the late 10th until the late 12th century²⁴. Very few examples have been found in the large Byzantine centres.

I.O.K

²⁴ Hayes 1992, σ. 35 - 37, 218 - 219, εικ. 8 - 9. Sanders 2001, σ. 89 - 103.

²⁴ Hayes 1992, p. 35 - 37, 218 - 219, plate 8 - 9. Sanders 2001, p. 89 - 103.

[59] Αμφορέας

9^{ος} - 10^{ος} αι. / Μέγ. σωζ. ύψ. 40 εκ., Διάμ. στομίου 9 εκ. /
Πηλός καστανέρυθρος με πολλές ευμεγέθεις προσμίξεις /
Θεσσαλονίκη, Σωστική ανασκαφή οικοπέδου επί πλατείας
Δημοκρατίας και οδού Μοσκώφ / Σώζεται κατά το ήμισυ.
Συγκολλημένο / 9^η ΕΒΑ, αρ. ευρ. Θ6/09/33

Αμφορέας ελλειψοειδούς σχήματος²⁵. Λαιμός κυλινδρικός, που απολήγει σε ημικυκλικής διατομής χείλος. Στόμιο ευρύ. Οι λαβές πεπλατυσμένες φέρουν δυο έξεργες νευρώσεις, ξεκινούν από το μέσον του λαιμού για να απολήξουν, διαγράφοντας ομαλή καμπύλη, στο ύψος των αποστρογγυλοποιημένων ώμων. Φέρει σε όλη την επιφάνεια έξεργες ραβδώσεις που διαγράφονται εντονότερα στο μέσον του σώματος. Βρέθηκε σε στρώμα καταστροφής του 9^{ου} - 10^{ου} αι. των λιμενικών αποθηκών, που ανασκάφηκαν πλησίον της Χρυσής Πύλης.

Αδημοσίευτος / Unpublished

Χ.Τ.

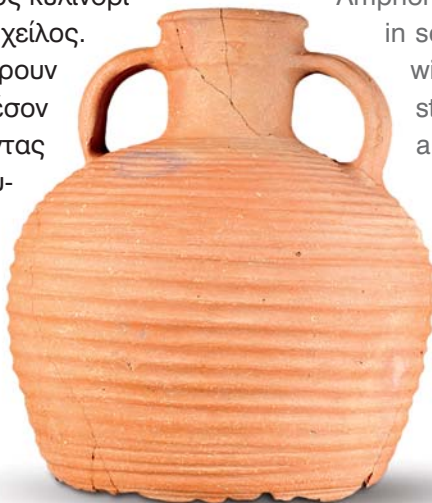
[59] Amphora

9th - 10th century / Max. surviving height 40 cm,
diam. of mouth 9 cm / Reddish-brown clay with many
sizable admixtures / Thessaloniki, Rescue excavation on
a plot on Plateia Dimokratias and Moskof Street / Half of the
vessel survives. Repaired / 9th EBA, Index no. Θ6/09/33

Amphora ellipsoid in shape²⁵. Cylindrical neck ending in semi-circular cross-sectional rim. The mouth is wide. The flat handles with two high-relief ribs start in the centre of the neck and end, describing a regular curve, at the height of the rounded shoulders. Incisions mark all the surface of the ribs, which are even more apparent in the centre of the vessel.

Found in the destruction layer of 9th - 10th century port warehouses excavated adjacent to the Golden Gate.

Ch.T.

[60] Λαγήνι με εγχάρακτους γρύπες

Πρώτο μισό του 11^{ου} αι. / Σωζ. ύψ. 29 εκ., Διάμ. χείλους 7,5 εκ. /
Πορτοκαλόχρωμος πηλός, εγχάρακτη διακόσμηση /
Θεσσαλονίκη, Ναός Αγίας Σοφίας, δυτικό υπερώο /
Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, αρ. ευρ. ΒΚ 3088/2

Λαγήνι με σφαιρικό σώμα, κυλινδρικό λαιμό και τοξωτές λαβές. Εγχάρακτες κυματοειδείς γραμμές, παράλληλα διατεταγμένες κοσμούν το λαιμό και τις λαβές. Στο σώμα διακρίνονται έξι γρύπες ανάμεσα στους οποίους μεσολαβούν σχηματοποιημένα φυτικά μοτίβα.

Βιβλιογραφία / Bibliography: **Βυζαντινή Εφυαλωμένη Κεραμική 1999**, σ. 17, εικ. 1.

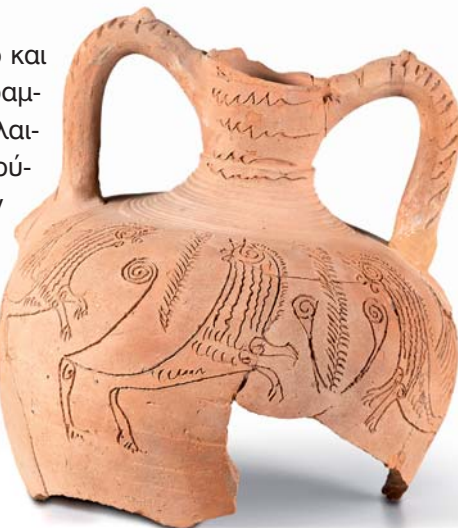
I.M.

[60] Ewer with incised griffins

First half of the 11th century / Surviving height 29 cm,
diam. of rim 7.5 cm / Orange-coloured clay, incised decoration /
Thessaloniki, Saint Sophia Church western gallery /
Museum of Byzantine Culture, Index no. BK 3088/2

Ewer with spherical body, cylindrical neck and bow-shaped handles. Incised rippled lines, arranged in parallel adorn the neck and the handles. On the body can be seen six griffins and between them vegetal motifs.

I.M.

²⁵ Μπακιρτζής 1989, σ. 74 - 5.

²⁵ Bakirtzis 1989, p. 74 - 5.

[61] Λαγήνι με εγχάρακτη διακόσμηση

Πρώτο μισό του 11^{ου} αι. / Σωζ. ύψ. 16,5 εκ. / Πορτοκαλόχρωμος πηλός, εγχάρακτη διακόσμηση / Σώζεται μέρος του σώματος και του λαιμού. Δύο συγκολλημένα τμήματα / Θεσσαλονίκη, Ναός Αγίας Σοφίας, δυτικό υπερώο / Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, αρ. ευρ. BK 3088/601

Τμήμα λαγηνιού. Παράλληλες οριζόντιες ραβδώσεις περιτρέχουν τη βάση του λαιμού και εγχάρακτοι σχηματοποιημένοι λέοντες και φυτικά μοτίβα κοσμούν το σώμα του αγγείου.

Αδημοσίευτο / Unpublished

I.M.

[61] Ewer with incised ornamentation

First half of the 11th century / Surviving height 16.5 cm / Orange-coloured clay, incised decoration / Part of the body of the neck survives. Two repaired parts / Thessaloniki, Saint Sophia Church, western gallery / Museum of Byzantine Culture, Index no. BK 3088/601

Section of ewer. Parallel horizontal fluting run around the base of the neck, while incised lion and plant patterns decorate the body of the vessel.

I.M.

[62] Στάμνος με εγχάρακτη διακόσμηση

Πρώτο μισό του 11^{ου} αι. / Σωζ. ύψ. 32 εκ. / Πορτοκαλόχρωμος πηλός, εγχάρακτη και πλαστική διακόσμηση / Λείπουν οι λαβές και το στόμιο / Θεσσαλονίκη, Ναός Αγίας Σοφίας, δυτικό υπερώο / Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, αρ. ευρ. BK 4458

Στάμνος με σώμα ωσειδούς σχήματος. Πλαστική διακόσμηση διαμορφώνεται στον λαιμό, εγχάρακτα σχηματοποιημένα φυτικά μοτίβα κοσμούν το σώμα ενώ μια σειρά από παράλληλες γραμμές περιτρέχουν την αποστρογγυλεμένη βάση του αγγείου.

Βιβλιογραφία / Bibliography: Θεσσαλονίκη, Ιστορία και Τέχνη 1986, σ. 94, αρ. 5.

I.M.

[62] Pitcher with incised ornamentation

First half of 11th century / Surviving height 32 cm / Orange-coloured clay, incised and plastic decoration / The handles from the mouth are missing / Thessaloniki, Saint Sophia's Church, western gallery / Museum of Byzantine Culture, Index no. BK 4458

Oval-shaped pitcher. Plastic decoration features on the neck, while incised plant motifs adorn the body. A series of parallel lines run around the rounded base.

I.M.

[63] Κανάτι

9^{ος} - 10^{ος} αι. / Μέγ. σωζ. ύψ. 8,5 εκ., Διάμ. σώματος 7εκ.,
Διάμ. βάσης 5 εκ. / Πηλός καστανέρυθρος / Σωστική ανασκαφή
Σταθμού Βενιζέλου - Μετρό Θεσσαλονίκης / Αποσπασματικά
σωζόμενο, ελλιπές στο στόμιο. Συγκολλήθηκε από δύο
τμήματα / 9^η ΕΒΑ, αρ. ευρ. ΜΘ/12/Β/Σ/34919

Μόνωτο μικρό κανάτι με σώμα σχεδόν σφαιρικό, διευρυμένο στο μέσον της κοιλιάς και επίπεδη, κοφτή βάση. Λαβή κάθετη από το χείλος στο σώμα που διατηρεί στον ώμο υπολείμματα σκωρίας. Στο μέσον του σώματος διακοσμείται με επάλληλες αυλακώσεις. Το αγγείο έφερε υπόλευκο επίχρισμα και ημιδιάφανη ανοιχτοπράσινη εφυάλωση στην περιοχή του ώμου, που διατηρείται σε μικρό τμήμα, στο μόνο σημείο που δεν κάηκε.
Το αγγείο βρέθηκε μέσα σε στρώμα καύσης μαζί με σιδερένια αντικείμενα στο εσωτερικό κτηρίου της βυζαντινής αγοράς, στο σκάμμα του Σταθμού Βενιζέλου.

Αδημοσίευτο / Unpublished

Σ.Τ.

[64] Κανάτι

10^{ος} αι. / Ύψ. 21,5εκ.,
Διάμ. σώματος 13,9 εκ.,
Διάμ. βάσης 10 εκ. /
Πηλός ανοιχτόχρωμος
καστανός με προσμίξεις /
Σωστική ανασκαφή Σταθμού
Βενιζέλου - Μετρό Θεσσαλονίκης /
Συγκολλημένο. Λείπει το ήμισυ
του στομίου και μικρό τμήμα
του σώματος / 9^η ΕΒΑ, αρ.
ευρ. ΜΘ/12/Β/Σ/35024

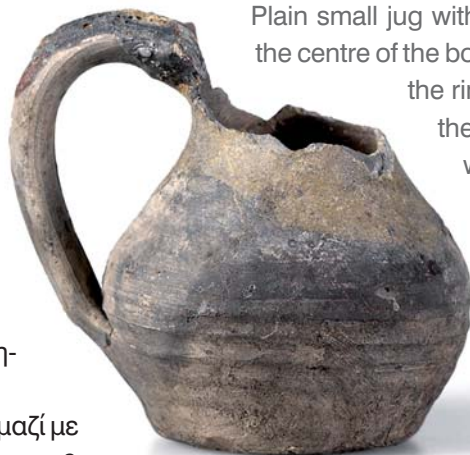
Μόνωτο κανάτι με τριφυλλόσχημη προχοή, σώμα ωοειδές, λαβή κάθετη από το χείλος στον ώμο, και επί-

[63] Jug

9th - 10th century / Max. surviving height 8.5 cm,
diam. of body 7 cm, diam. of base 5 cm / Reddish-brown clay /
Rescue excavation of Venizelou Station - Metro Thessaloniki /
Surviving in fragments, mouth incomplete. Two parts repaired /
9th EBA, Index no. ΜΘ/12/Β/Σ/34919

Plain small jug with almost spherical body, broadening around the centre of the body with a flat, blunt base. Vertical handle from the rim to the body, with some residues of slag on the shoulder. The centre of the body is adorned with successive fluting. The vessel had off-white slip and semi-translucent bright-green glaze around the shoulder, preserved in the only section that was not burnt.
The vessel was found on a burnt layer together with iron artefacts inside a building in the Byzantine Agora, at the Venizelou Station dig.

S.T.

[64] Oenochoe (wine pitcher)

10th century / Height 21.5 cm,
diam. of body 13.9 cm,
diam. of base 10 cm /
Light-brown clay with admixtures /
Rescue excavation Venizelou
Station - Metro Thessaloniki /
Repaired. Half of the mouth
and a small part of the body
are missing / 9th EBA,
Index no. ΜΘ/12/Β/Σ/35024

Plain pitcher with trefoil spout, oval body, vertical handle from rim to shoulder, and flat, blunt base with

πεδη, κοφτή βάση με ευκρινή τα ίχνη αποκόλλησης από τον τροχό. Στην περιοχή του ώμου διακοσμείται με επάλληλες εγχαράξεις. Διπλή αυλακωτή ταινία περιτρέχει το σημείο σύνδεσης του ώμου και του σώματος και ακριβώς από κάτω επάλληλες εγχαράξεις, πυκνότερης διάταξης, κοσμούν το σώμα. Φαίνεται ότι όλο το αγγείο εμβαπτίστηκε σε υπόλευκο επίχρισμα, με αποτέλεσμα να διατηρεί πιο συμπαγή τη στρώση του επιχρίσματος μέχρι το ύψος του ώμου και τρεξίματα στο σώμα. Βρέθηκε μαζί με άλλα κεραμικά και γυάλινα αντικείμενα μέσα σε πιθάρι μεσοβυζαντινών χρόνων σε έναν από τους χώρους της βυζαντινής αγοράς, στο σκάμμα του Σταθμού Βενιζέλου. Κανάτια αυτού του τύπου από την Κόρινθο²⁶ και την Αθήνα²⁷ χρονολογούνται στον 10^ο - 11^ο αι.

Αδημοσίευτο / Unpublished

Σ.Τ.

[65] Κανάτι

11^{ος} αι. / Διάμ. βάσης 12,2 εκ., Σωζ. ύψ. 17,3 εκ. /

Ερυθρός πηλός / Ιερισσός Χαλκιδικής /

Συγκολλημένο και συμπληρωμένο. Λείπουν το μεγαλύτερο τμήμα του λαιμού και το χείλος / 10^η ΕΒΑ, αρ. ευρ. 9781

Αβαφές κανάτι με επίπεδη βάση, φαρδύ κωδωνόσχημο σώμα και μία πλατιά λαβή. Στο σώμα και στον ώμο διακοσμείται με επάλληλες κάθετες και λοξές εγχαράξεις σε τρεις ζώνες. Βρέθηκε μαζί με θραύσματα παρόμοιου κανατιού και εφυσωμένης κούπας από λευκό πηλό σε μεσοβυζαντινό νεκροταφείο της Ιερισσού. Πιθανώς χρησιμοποιήθηκε σε ταφικό τελετουργικό. Αγγεία αυτού του τύπου έχουν βρεθεί λίγα στον ελλαδικό χώρο²⁸.

Αδημοσίευτο / Unpublished

Αικ.Τ.

easily discernible signs of detachment from potter's wheel. The area around the shoulder is decorated by successive incisions. A double-fluted band runs around the point where the shoulder and body meet, while directly below more densely arranged successive incisions ornate the body. It appears that the whole vessel was dipped into an off-white slip, which has preserved a thicker layer of slip up to the height of the shoulder and streaks on the body.

Found together with other pottery and glass artefacts inside a pitcher from the Middle Byzantine period at one of the sites of the Byzantine Agora, Venizelou Station dig.

Pitchers of this type from Corinth²⁶ and Athens²⁷ date from the 10th - 11th centuries.

S.T.

[65] Oenochoe (wine pitcher)

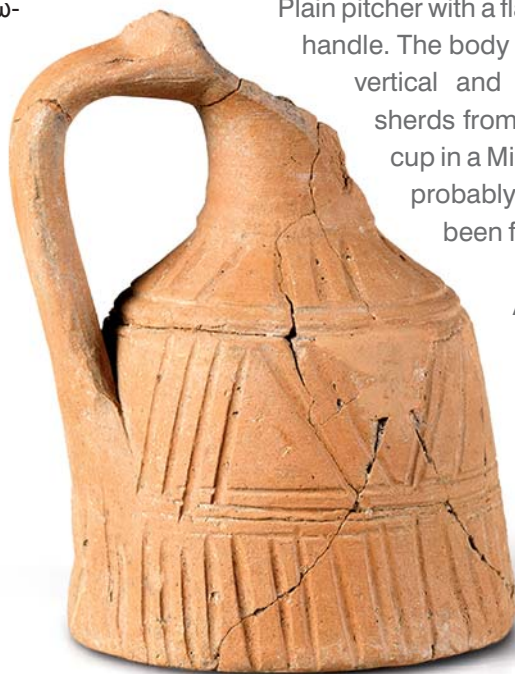
11th century / Diam. of base 12.2 cm,

Surviving height 17.3 cm / Red clay / Ierissos Chalkidiki /

Repaired and restored. Most of the neck and the rim are missing / 10th EBA, Index no. 9781

Plain pitcher with a flat base, wide, bell-shaped body and a wide handle. The body and the neck are decorated by successive vertical and slanted incisions. Found together with sherds from a similar pitcher and a glazed white ware cup in a Middle Byzantine graveyard at Ierissos. It was probably used in a burial rite. Few such vessels have been found in Greece²⁸.

Aik.T.

²⁶ Stillwell 1967, σ. 274, αρ. 37.

²⁷ Hayes 2003, σ. 530, εικ. 2.

²⁸ Πούλου - Παπαδημητρίου, 2008, σ. 164 - 165.

²⁶ Stillwell 1967, p. 274, no. 37.

²⁷ Hayes 2003, p. 530, plate 2.

²⁸ Poulou - Papadimitriou, 2008, p. 164 - 165.

[66] Θερμοφόρα ή ασκοδάβλα

9^{ος} - 10^{ος} αι. / Ύψ. 6,5 εκ., Διάμ. χ. 10 εκ., Διάμ. βάσης 16 εκ. /
Ακέραιη / Πηλός καστανοκόκκινος / Συλλογή Γ. Τσολοζίδη,
αρ. ευρ. ΣΤ 20

Βάση επίπεδη, κοφτή. Διακρίνονται τα ίχνη του σπάγκου που χρησιμοποιήθηκε για την απόσπασή της από τον τροχό. Τα λοξά της τοιχώματα ενώνονται με το δισκόμορφο, διογκωμένο στην πάνω πλευρά, σώμα που μάλλον πλάστηκε χωριστά. Διακρίνεται ο πηλός που χρησιμοποιήθηκε εκ των υστέρων για την ένωση της βάσης και του σώματος. Στόμιο με λαιμό κυλινδρικό που απολήγει σε χείλος αποστρογγυλεμένο. Διακόσμηση εγχάρκτη απευθείας πάνω στον πηλό. Τρεις ομόκεντροι κύκλοι κοσμούν το πάνω μέρος. Πράσινη εφυάλωση καλύπτει την άνω επιφάνεια και το στόμιο. Στο πάνω μέρος ίχνη ανεπιθύμητης συγκόλλησης με άλλο αγγείο ή με στήριγμα κεραμικού κλιβάνου κατά τη διάρκεια του ψησίματος. Η έλλειψη λαβών, η επίπεδη βάση του και η μεγάλη επιφάνεια στήριξης προσανατολίζουν αρχικά σε επιτραπέζια χρήση του αγγείου. Ωστόσο, το χαμηλό επίπεδο στο οποίο είναι τοποθετημένο το στόμιο και δεν επέτρεπε την απόλυτη πλήρωση του αγγείου όταν αυτό βρισκόταν σε οριζόντια θέση αλλά και η τοποθέτηση του στομίου σε θέση διαγώνια προς το σώμα και με στροφή προς τα πάνω δεν θα εξυπηρετούσε την εύκολη ροή του περιεχομένου. Τα στοιχεία αυτά σε συνδυασμό με τη δυσκολία μετακίνησης του αγγείου λόγω της έλλειψης λαβών υπαγορεύουν την πλήρωσή του σε κάθετη θέση και τη διατήρηση του περιεχομένου στο εσωτερικό με τη βοήθεια πώματος. Το ότι το αγγείο είναι δύσχρηστο τόσο για μεταφορική όσο και για επιτραπέζια χρήση καθώς και το ιδιαίτερο πάχος των τοιχωμάτων του που του προσδίδει μεγάλη θερμοσυσσωρευτική ισχύ σε συνδυασμό με το γεγονός πως η βυζαντινή ιατρική αναγνώριζε τα ευεργετικά αποτελέσματα των διαθερμιών καθιστά πιθανή τη χρήση του ως θερμοφόρα.

Βιβλιογραφία / Bibliography: Συλλογή Γ. Τσολοζίδη 2001, αρ. 55, σ. 40

I.M.

[66] Earthenware hot or cold - water carrier (askodavla)

9th -10th century / Height 6.5 cm, diam. of rim 10 cm, diam. of base 16 cm / Intact / Red-brown clay /
G. Tsolozidis Collection, Index no. ΣΤ 20

Flat, blunt base. Traces of the string used to detach it from the wheel are discernible. Its slanting sides are joined to the disk-shaped body - swollen in its upper section - which was probably made separately. The clay later used to join the base with the body is still visible. The mouth surmounts a cylindrical neck ending in a rounded rim. The decoration is incised directly onto the clay. Three concentric circles adorn the upper part and a green glaze covers the upper surface and the mouth. On the upper part there are traces of its unintended adhesion to another vessel or to a pottery kiln column during firing. The absence of handles, its flat, large surface at the base initially suggests that it was for table use. However, the low positioning of the mouth would not have permitted the vessel to have been filled when horizontal, and additionally the placement of the mouth diagonal to the body and looking upwards would not have made the pouring of the contents easy. When adding the fact that without handles, carrying it would have been difficult, it may be deduced from the above that filling it could only have been done in a vertical position, and that it must have had a stopper to keep its liquid inside. The fact that this vessel is impractical both in terms of its transportation and its table use, its particularly thick sides, giving it great heat-storage capacity, and the recognition by Byzantine medicine that inducing heat was beneficial, suggests that it was used as a hot-water bottle.

I.M.

**[67] Λεβητοειδές τεκτονικό κιονόκρανο
με αμπελόφυλλο και κουκουνάρα**

11^{ος} αι. / Ύψ. 32 εκ., Διάμ. 28,5 εκ, Διαστ. άβακα 45x46 εκ. /

Μάρμαρο υπόλευκο, χοντρόκοκκο / Θεσσαλονίκη /

Καλή διατήρηση / Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού,

αρ. ευρ. ΑΓ 37

Η βάση του κιονοκράνου ορίζεται με σχοινοειδές κόσμημα. Στο κέντρο της κάθε πλευράς υπάρχει μεγάλο αμπελόφυλλο πλαισιωμένο από ημίφυλλα ενώ οι τέσσερις ακμές κοσμούνται με σχηματοποιημένη κουκουνάρα. Ταινία με όρθια φύλλα λωτού περιτρέχει τον άβακα.

Ο φυτικός διάκοσμος είναι τραχύς, χωρίς πλαστικότητα και προσκολλημένος στο συμπαγές σώμα του κιονοκράνου. Παρόμοιος διάκοσμος με αμπελόφυλλα και κουκουνάρα συναντάται σε μεσοβυζαντινά κιονόκρανα στην Κωνσταντινούπολη και στον Όσιο Μελέτιο Αττικής.

Πρόκειται για την εξέλιξη μέσα στο χρόνο, γνωστού τύπου παλαιοχριστιανικών κιονοκράνων, που κοσμούνται με φύλλα αμπέλου αποδομένα με διάτρητη τεχνική (*à-jour*) και τα οποία απαντούν σε μνημεία σε Κωνσταντινούπολη, Βενετία, Θεσσαλονίκη, Χίο κ.α.²⁹

Βιβλιογραφία / Bibliography: Dennert 1997, σ. 96 αρ. 203 πίν. 37.

A.T.

**[67] Basin-shape column capital
with vine leaves and pine cones**

11th century / Height 32 cm, diam. 28.5 cm, dimensions

of abacus 45x46 cm / Coarse grained off-white marble /

Thessaloniki / Good condition / Museum of Byzantine Culture,

Index no. ΑΓ 37

The base of the capital features a rope-like motif. The centre of each side shows a large vine leaf framed by half-leaves, while the four edges have pine cones. A ribbon with upright lotus leaves entwines the abacus.

The vegetal pattern is coarse, lacking in plasticity and is attached to the solid body of the capital. Similar motifs with vine leaves and pine cones are to be seen in Middle Byzantine capitals in Constantinople and in Osios Meletius, Attica.

This bears witness to the changes in the familiar palaiochristian capital rhythm, which had a vine leaves pattern worked *à-jour* to be found in monuments in Constantinople, Venice, Thessaloniki, Chios, *inter alia*²⁹.

A.T.

²⁹ Dennert 1997, σ. 93 υποσ. 686.

²⁹ Dennert 1997, p. 93 footnote 686.

**[68] Λεβητοειδές τεκτονικό κιονόκρανο
με αετούς και κουκουνάρα**

Τέλη 10^{ου} - 11^{ου} αι. / Ύψ. 24 εκ., Διάμ: 23 εκ,

Διαστ. άβακα 38x58 εκ. / Μάρμαρο υπόλευκο, χοντρόκοκκο /

Θεσσαλονίκη / Καλή διατήρηση / Μουσείο Βυζαντινού

Πολιτισμού, αρ. ευρ. ΑΓ 11

Οι δυο κύριες, και παράλληλες μεταξύ τους πλευρές, διακοσμούνται με δυο αετούς που στρέφουν τα κεφάλια τους προς τα πίσω για να ραμφίσουν τους καρπούς σταυρόσχημου φυτού που συμβολίζει το δέντρο της ζωής. Η τρίτη πλευρά του κιονοκράνου κοσμεύεται με πλούσια φύλλα μαλακής άκανθας ενώ η τέταρτη, ο άβακας και η βάση του κιονοκράνου είναι ακόσμητα.

Οι τέσσερις ακμές του κιονοκράνου φέρουν κουκουνάρα με μακρύ μίσχο και εγχάρακτο διάκοσμο. Οι κουκουνάρες πρωτοεμφανίζονται σε ομάδα παλαιοχριστιανικών τεκτονικών κιονοκράνων με φύλλα αμπέλου. Το θέμα συνεχίζεται με παραλλαγές και στη μεσοβυζαντινή γλυπτική όπως σε κιονόκρανα της Κωνσταντινούπολης, της Θεσσαλονίκης και της Βενετίας.

Βιβλιογραφία / Bibliography: Byzanz, Pracht und Alltag 2010, σ. 340 - 341, αρ. 458.

A.T.

**[68] Basin-shaped capital with eagles
and pine cones**

Late 10th - 11th century / Height 24 cm, diam. 23 cm,

dimensions of abacus 38x58 cm / Coarse grained off-white

marble / Thessaloniki / Good condition / Museum of Byzantine

Culture, Index no. AG 11

The two main, parallel sides are decorated by two eagles with their heads turned backwards to peck the fruit of a cruciform plant which symbolises the tree of life. The third side of the capital features lush leaves of a 'windblown' acanthus, while on the fourth the abacus and the base are unadorned. The four edges of the capital each have a pine cone with long stalk and an incised pattern. Pine cone patterns first appeared in a group of palaiochristian column capitals with vine leaves. This subject continued with variations into Middle Byzantine sculpture, such as on capitals in Constantinople, Thessaloniki and Venice.

A.T.

**[69] Θωράκιο με λιοντάρι
να κατασπαράζει ελάφι**

10^{ος} αι. / Ύψ. 58 εκ., Πλ. 63 εκ, Πάχ. 8 εκ. / Θεσσαλονίκη /
Συμπληρωμένη η κάτω αριστερή γωνία και απώλεια υλικού
πάνω αριστερά / Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού,
αρ. ευρ. ΑΓ 270

Παριστάνεται λιοντάρι στη ράχη ελαφιού, τη στιγμή που βυθίζεται τα νύχια και τα δόντια του στην πλάτη και στο λαιμό του άτυχου ζώου, που καταβεβλημένο γονατίζει. Τα σώματα των ζώων αποδίδονται με χαμηλό, μαλακό ανάγλυφο και οι λεπτομέρειες με εγχαράξεις. Η λιτή, σε γυμνό βάθος, παράσταση, που διακρίνεται ωστόσο για τη ζωντάνια και το ρεαλισμό της, πλαισιώνεται από ταινία αστραγάλου.

Συνθέσεις με σπαρασσόμενα ζώα, πραγματικά ή φανταστικά, είναι πολύ συχνό θέμα στη βυζαντινή τέχνη και έχουν διακοσμητικό χαρακτήρα.

Βιβλιογραφία / Bibliography: Θεσσαλονίκη, Ιστορία και Τέχνη 1986, σ. 66, IV 4.

A.T.

[69] Panel with lion devouring a deer

10th century / Height 58 cm, width 63 cm, thickness 8 cm /
Thessaloniki / Bottom - right corner repaired, while material
missing from the top left section / Museum of Byzantine
Culture, Index no. ΑΓ 270

Representation of a lion over a deer at the moment that the lion is sinking its claws and teeth into the back and neck of the hapless beast, which has buckled onto its knees. The bodies of the animals appear in shallow relief and the details have been incised. This sparse representation, on a naked ground, which is distinct for its vividness and realism, is framed by an astragal band (beading pattern).

Compositions with devoured beasts, real or imagined, were very common subjects in Byzantine art with a decorative character.

A.T.

[70] Ανάγλυφη πλάκα με σφίγγα και δέντρο της ζωής

10^{ος} - 11^{ος} αι. / Ύψ. 25 εκ., Πλ. 32 εκ, Πάχ. 13 εκ. /

Καλή διατήρηση. Μικρές απώλειες υλικού στην πάνω δεξιά γωνία / Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Συλλογή Δ. Οικονομοπούλου, αρ. ευρ. ΑΓ 3198

Η όρθια σφίγγα αποδίδεται με το κεφάλι κατενώπιον να κρατά με το αριστερό πόδι σχηματοποιημένο δέντρο. Φορά διάδημα στο κεφάλι και περιδέραιο. Η παράσταση επιστέφεται από κυμάτιο με οκτώσχημο φυτικό κόσμημα.

Η σφίγγα είναι μυθικό ζώο, λιοντάρι με πρόσωπο γυναίκας και φτερά αετού, γνωστό στην αρχαιότητα σύμβολο καταστροφής και κακοτυχίας. Στη βυζαντινή περίοδο αποκτά αποτροπαϊκό χαρακτήρα. Το σχηματοποιημένο δέντρο συμβολίζει την ίδια την πηγή της ζωής καθώς από τον 6^ο αι. ταυτίζεται με το ζωοποιό σταυρό, σύμβολο της αθανασίας και του χριστιανικού παραδείσου.

Στη γλυπτική του 9^{ου} - 12^{ου} αι. το δέντρο της ζωής συχνά πλαισιώνεται από σφίγγες, λιοντάρια και παγώνια.

Βιβλιογραφία / Bibliography: Βυζάντιο & Άραβες 2011, σ. 162 - 163, αρ. 79.

A.T.

[70] Relief with sphinx and the tree of life

10th - 11th century / Height 25 cm, width 32 cm, thickness 13 cm /

Good condition: Small parts missing from top right corner / Museum of Byzantine Culture, D. Oikonomopoulou Collection, Index no. ΑΓ 3198

The upright sphinx is presented with the head facing forward holding in its left paw a stylized tree. It wears a diadem on the head and a necklace. The presentation is crowned by a moulding with figure of eight vegetal motif.

A sphinx is a mythical creature: a lion with the face of a woman and the wings of an eagle, it is synonymous in antiquity with disaster and misfortune. In Byzantine times it assumed an even more gruesome character. The stylised tree signifies the very source of life, since from the 6th century it is identified with the Life-giving cross, symbol of immortality and Christian paradise. In sculptures of the 9th - 12th century the tree of life is often flanked by sphinxes, lions and peacocks.

A.T.

[71] Θωράκιο τέμπλου με γεωμετρικό διάκοσμο και σταυρούς

Τέλη 10^{ου} - αρχές 11^{ου} αι. / Ύψ. 96 εκ., Πλ. 52 εκ, Πάχ. 7 εκ. / Από ναό μέσα στο Κάστρο του Πλαταμώνα / Συμπληρωμένο κατά το ήμισυ. Σπασμένη η πάνω αριστερή γωνία / Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, αρ. ευρ. Πλ 2

Τριμερής ταινία - πλατύτερη στη μέση και στενότερη στα άκρα - σχηματίζει τρεις συνεχόμενους ρόμβους. Οι δυο ακραίοι και μεγαλύτεροι περικλείουν μικρό ισοσκελή σταυρό. Ανάμεσα στους ρόμβους ελίσσεται κυματιστή τριμερής ταινία σχηματίζοντας σταυρόσχημο κόσμημα. Ταινία ορίζει και το ορθογώνιο πλαίσιο της παράστασης. Το μαλακό ανάγλυφο με τα στρογγυλεμένα περιγράμματα και η άρτια τεχνική εκτέλεσης παραπέμπουν σε έμπειρο καλλιτεχνικό εργαστήριο. Παρόμοιος γεωμετρικός διάκοσμος απαντά σε θωράκια τέμπλου από τη Μητρόπολη Σερρών, τους Αγίους Αναργύρους Καστοριάς, σε θωράκιο από τον γυναικωνίτη του Αγίου Μάρκου της Βενετίας και σε θωράκιο του Μουσείου Βερολίνου με προέλευση από τη Μ. Ασία³⁰.

Βιβλιογραφία / Bibliography:
Λοβέρδου - Τσιγαρίδα 1994, σ. 337 - 345 εικ. 5 - 6.

A.T.

[71] Templon panel with geometric ornamentation and crosses

Late 10th - early 11th century / Height 96 cm, width 52 cm, thickness 7 cm / From a church in Platamon Castle / Half has been repaired. The top left corner broken / Museum of Byzantine Culture, Index no. Πλ 2

A three-part band - broad in the centre and narrower at the ends - forms three continuous rhombuses. The two at the ends - the largest - surround a small cross with arms of equal length. Between the rhombuses winds a rippled three-piece ribbon forming a cross-shaped pattern. The band also borders the rectangular frame of the design.

The gentle relief with the rounded border and the finely executed technique point to a well-established artistic workshop. Similar geometrical decoration is to be found in the templon panel at the Serres Metropolitan Church, Saints Anargyroi Church, Kastoria, a panel in the Matroneum of Saint Mark's, Venice and to a panel in the Metropolitan Church of Berlin, which originated in Asia Minor³⁰.

A.T.

³⁰ Ravenna 2000, σ. 80 - 81 αρ. 21 [Neslihan Asutay].

³⁰ Ravenna 2000, p. 80 - 81 no. 21 [Neslihan Asutay].

**[72] Τμήμα τοιχογραφίας
από μεσοβυζαντινό κτίσμα**

10^{ος} αι. / Ύψ. 35 εκ., Μήκ. 165 εκ. / Ανασκαφή Μητρ. Γενναδίου
- Μενελάου - Εγνατίας (Στοά Χορτιάτη), Θεσσαλονίκη /
Μέτρια διατήρηση / Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού,
αρ. ευρ. ΒΤ 135

Απεικονίζεται εσωτερικός χώρος οικίας με λευκό πάτωμα και αρράβδωτο κίονα στα δεξιά που πατά σε σχηματοποιημένη, αττικοϊωνική, μαρμαρίνη βάση. Ο χώρος έκλεινε με γκρι - μπλε παραπετάσματα που αποδίδονται στερεωμένα δεξιά. Σε βάθος σκούρου κόκκινου χρώματος παριστάνεται, να κατευθύνεται αριστερά, ανδρική μορφή από την οποία σώζεται τμήμα δεξιού ποδιού με λεπτό παπούτσι και εφαρμοστό παντελόνι. Η μορφή πλησιάζει με έντονο διασκελισμό σε ορθογώνιο έπιπλο, τραπέζι ή κρεβάτι. Το προοπτικά αποδομένο έπιπλο έχει ορθογώνιας διατομής πόδια, επιζωγραφισμένα με ελυσσόμενο βλαστό με άνθη, μαϊάνδρο που περικλείει κύκλους και στιγμές. Η μακρά πλευρά του επίπλου καλύπτεται με κεντητό ή υφαντό ύφασμα κοσμημένο με παρόμοια θέματα.

Βιβλιογραφία / Bibliography: **Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο 2002**, σ. 269, αρ. 265.

A.T.

**[72] Section of a fresco
from a Middle Byzantine building**

10th century / Height 35 cm, length 165 cm /
Excavation of Mitr. Gennadiou - Menelaou - Egnatia
(Chortiatis Arcade), Thessaloniki / Fair condition /
Museum of Byzantine Culture, Index no. BT 135

This presents the interior of a house with a white floor and an un-fluted column on the right which stands on a stylised attic-ionic marble base. The space closed with blue-grey drapes which appear fixed on the right. On a dark red background there is a male figure moving to the left, of which a part of the right foot in a thin shoe and tight-fitting hose has survived. The figure approaches with strong strides a rectangular piece of furniture, a table or a bed. The perspective given to the piece of furniture shows legs with a rectangular cross-section, painted with twisting stalks with flowers, and a Greek key which frames circles and dots. The long side of the furniture is covered by embroidery or woven textile decorated by similar motifs.

A.T.

[73] Μολυβδόβουλο

920 - 940 μ.Χ. / Διάμ. 2,1 εκ., Βάρ. 8,092 γρ. / Μόλυβδος /
Αγ. Σοφία Θεσσαλονίκης - υπερώα / Μέτρια διατήρηση /
Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, αρ. ευρ. BMo 7

Στον εμπροσθότυπο εικονίζεται πατριαρχικός σταυρός με φυτικό διάκοσμο και η επιγραφή +Κ(ύρι)ε [βοήθει τω] σω δούλω. Ο οπισθότυπος καλύπτεται από την επιγραφή + Λέοντι β(ασιλικώ) (πρωτο)σπαθ(αρίω) (και) στρατηγ(ώ) Θεσσαλονίκ(ης). Ο βασιλικός πρωτοσπαθάριος είναι ο αυλικός στην προσωπική φρουρά του αυτοκράτορα, ενώ ο στρατηγός ο αρχηγός του στρατεύματος. Δεν είναι σίγουρο αν πρόκειται για σφραγίδα του Λέοντα Χιτζηλάκη, του στρατηγού Θεσσαλονίκης που εστάλη από την πρωτεύουσα για να αντιμετωπίσει των Άραβες Σαρακηνούς του Λέοντα Τριπολίτη κατά την άλωση της πόλης το 904.

Βιβλιογραφία / Bibliography: Κίσσας 1990, 189, αρ. 6, Λεοντιάδης 2006, σ. 175, αρ. 68.

Μ.Π.

[74] Μολυβδόβουλο

10^{ος} αι. / Διάμ. 2,5 εκ., Βάρ. 6,71 γρ. / Μόλυβδος /
Αγ. Σοφία Θεσσαλονίκης - υπερώα / Μέτρια διατήρηση /
Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, αρ. ευρ. BMo 10

Στον εμπροσθότυπο πατριαρχικός σταυρός με φυτικό κόσμημα και ολόγυρα η επιγραφή +Κ(ύρι)ε β[οήθ]ει τω σ[ω] δούλ(ω). Στον οπισθότυπο η επιγραφή +Νικ[ή]τα αρ[χι]επισκόπ(ω) Θεσσαλονίκ(ης).

Βιβλιογραφία / Bibliography: Κίσσας 1990, 193 - 194, αρ. 10, Λεοντιάδης 2006, 182 - 183, αρ. 73.

Μ.Π.

[73] Lead seal

920 - 940 A.D. / Diam. 2.1 cm, weight 8.092 gr / Lead /
Saint Sophia Thessaloniki - gallery / Fair condition /
Museum of Byzantine Culture, Index no. BMo 7

The obverse features a patriarchal cross with a vegetal motif and the inscription +Κ(ύρι)ε [βοήθει τω] σω δούλω.

The reverse is covered by the inscription: + Λέοντι β(ασιλικώ) (πρωτο)σπαθ(αρίω) (και) στρατηγ(ώ) Θεσσαλονίκ(ης).

The imperial protospatharios was a court dignitary and member of the personal guard of the emperor, while a *strategos* was a military general. It is uncertain as to whether this is the seal of Leo Chitzilakis, *Strategos* of Thessaloniki who had been sent to do battle with the Arab Saracens of Leo of Tripoli at the time of the fall of the city in 904.

M.P.

[74] Lead seal

10th century / Diam. 2.5 cm, weight 6.71 gr / Lead /
Saint Sophia Church Thessaloniki - gallery / Fair condition /
Museum of Byzantine Culture, Index no. BMo 10

On the obverse is a patriarchal cross with vegetal decoration and around the perimeter reads the legend: +Κ(ύρι)ε β[οήθ]ει τω σ[ω] δούλ(ω).

On the reverse is the inscription: +Νικ[ή]τα αρ[χι]επισκόπ(ω) Θεσσαλονίκ(ης).

M.P.

[75] Μολυβδόβουλο

10^{ος} αιώνας / Διάμ. 2,5 εκ., Βάρ. 7,93 γρ. / Μόλυβδος /
Αγ. Σοφία Θεσσαλονίκης - υπερώα / Μέτρια διατήρηση /
Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, αρ. ευρ. ΒΜο 13

Στον εμπροσθότυπο εικονίζεται πατριαρχικός σταυρός περίτεχνος σε βαθμιδωτή βάση και διακοσμημένος με φυτικό κόσμημα. Ολόγυρα η επιγραφή επικλήσεως + Κ(ύρι)ε βοήθ[ει τω] σο δο[ύλω]
Ο οπισθότυπος καλύπτεται από την επιγραφή + Ηλία διακόνω κ(αι) κουβουκλησίω
Η σφραγίδα ανήκε σε εκκλησιαστικό αξιωματούχο της μητρόπολης Θεσσαλονίκης.
Ο κουβουκλησίος αρχικά ήταν ο εκκλησιαστικός αξιωματούχος που μετέφερε την πατριαρχική ράβδο όταν ο πατριάρχης μετακινούνταν. Αργότερα ο τίτλος έγινε τιμητικός και δινόταν στον κατώτερο κλήρο.

Βιβλιογραφία / Bibliography: Κίσσας 1990, 188, αρ. 4, Λεοντιάδης 2006, 187 - 188, αρ.76.

Μ.Π.

[76] Μολυβδόβουλο

Δεύτερο μισό του 10^{ου} αι. / Διάμ. 2,5 εκ., Βάρ. 7,72 γρ. /
Μόλυβδος / Αγ. Σοφία Θεσσαλονίκης - υπερώα / Μέτρια διατήρηση / Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, αρ. ευρ. ΒΜο 14

Στον εμπροσθότυπο εικονίζεται πατριαρχικός σταυρός σε βαθμιδωτή βάση, διακοσμημένος με φυτικό κόσμημα. Ολόγυρα η επιγραφή επικλήσεως + Κ(ύρι)ε βοήθη το σο δούλο.
Στον οπισθότυπο διαβάζουμε + Φωτ(ίω) διακό(νω) και χαρτοφύ(λακι).
Η σφραγίδα ανήκε σε αξιωματούχο της μητρόπολης Θεσσαλονίκης. Ο χαρτοφύλακας, συνήθως διάκονος, ήταν ο υπεύθυνος για τη φύλαξη των πατριαρχικών και επισκοπικών εγγράφων του αρχείου της εκκλησίας, που από τον 7^ο αιώνα και εξής ονομάστηκε χαρτοφυλάκιον. Σταδιακά το αξίωμα του χαρτοφύλακα απέκτησε μεγάλη σπουδαιότητα και μετονομάστηκε Μέγας Χαρτοφύλαξ.

Βιβλιογραφία / Bibliography: Κίσσας 1990, 192 - 193, αρ. 8, Λεοντιάδης 2006, 184 - 185, αρ. 74.

Μ.Π.

[75] Lead seal

10th century / Diam. 2.5 cm, weight 7.93 gr / Lead /
Saint Sophia Church Thessaloniki - gallery / Fair condition /
Museum of Byzantine Culture, Index no. ΒΜο 13

The obverse shows an intricate patriarchal cross on a graded base with decorated with a vegetal motif. Around the perimeter is the legend:

+ Κ(ύρι)ε βοήθ[ει τω] σο δο[ύλω]

The reverse is covered by the inscription
+ Ηλία διακόνω κ(αι) κουβουκλησίω

The seal belonged to an ecclesiastical officer of the Thessaloniki metropolitan church.

The Kouvoklisios initially was the ecclesiastical officer who carried the patriarchal crosier when the patriarch was travelling. Later the title became honorific and was bestowed upon lower-ranking members of the clergy.

M.P.

[76] Lead seal

Second half of 10th century / Diam. 2.5 cm, weight 7.72 gr /
Lead / Saint Sophia Thessaloniki - gallery / Reasonable condition / Museum of Byzantine Culture, Index no. ΒΜο 14

The obverse bears a patriarchal cross on a graded base, decorated with vegetal design. The inscription reads: + Κ(ύρι)ε βοήθη το σο δούλο.

The reverse bears the legend: + Φωτ(ίω) διακό(νω) και χαρτοφύ(λακι).

The seal belonged to an officer of the Thessaloniki metropolitan church. The *chartophylax* - normally a deacon - was responsible for the safekeeping of patriarchal and bishopric ecclesiastical documents and archives, which from the 7th century onwards were known as the *chartophylakion*. The role of *chartophylax* gradually assumed greater significance and was renamed *Megas Chartophylax*.

M.P.

[77] Μολυβδόβουλο

927 μ.Χ. / Διάμ. 2 εκ., Βάρ. 4,4 γρ. / Μόλυβδος / Ιερισσός
Χαλκιδικής / Καλή διατήρηση. Ελάχιστη απώλεια μετάλλου
στην περιφέρεια του πετάλου, και κυρίως στα στόμια του
διαύλου, και μία μικρή βάθυνση στο κάτω δεξί τεταρτημόριο
του εμπροσθότυπου / 10^η ΕΒΑ, αρ. ευρ. 6946

Εμπροσθότυπος:

Σταυρόσχημο επικλητικό μονόγραμμα του τύπου Κύριε βοή-
θει. Στα τεταρτημόρια του σταυρού: ΤΩ – CΩ|ΔΘ – ΛΩ

Οπισθότυπος:

CAMON|ΑΡ`Α`CΠΑΘ|...SKPH|Τ.ΘΕCCA|ΛΟΝΙΚ

Κύριε βοήθει τῷ σῶ δούλ[ω] Σαμων[ᾱ] β(ασιλικῷ)
(πρωτο)σπαθ(αρίω) (καὶ) κρητ(ῆ) Θεσς[αλ]ονίκ(ης).

Το μολυβδόβουλο εντοπίστηκε σε σωστική ανασκαφή μεσοβυ-
ζαντινής οικίας στην Ιερισσό και προέρχεται από κοινό βουλω-
τήριο με ένα ήδη δημοσιευμένο μολυβδόβουλο³¹ που σφράγι-
ζε έγγραφο (υπόμνημα) με χρονολογία 927³² και τώρα φυλάσ-
σεται στη μονή Ιβήρων Αγίου Όρους.

Το έγγραφο είναι η απόφαση του κριτή Σαμωνά σχετικά με τη
διένεξη μεταξύ των κατοίκων της Ιερρισού ως κοινότητας και
της μονής του Ιωάννη Κολοβού, διότι οι πρώτοι επί τέσσερα
έτη δεν κατέβαλλαν μίσθωμα για ένα κτήμα που οικειοποιήθη-
κε η μονή αποσπώντας την υπογραφή του αυτοκράτορα πλα-
γίως και κατά πανουργίαν.

Δεν είναι απολύτως σίγουρο ότι το εν λόγω μολυβδόβουλο
σφράγιζε το δεύτερο αντίγραφο της απόφασης του Σαμωνά,
αλλά το γεγονός ότι βρέθηκε στην Ιερισσό αυξάνει τις πιθανό-
τητες.

Βιβλιογραφία / Bibliography: Ταβλάκης, Μαλαδάκης 2005 -
2006, σ. 88 - 93.

B.M.

[77] Lead seal

927 A.D. / Diam. 2 cm, weight 4.4 gr / Lead /
Ierissos Chalkidiki / Good condition. Minor loss of metal
around edge of the flan, and mainly on the rim and
on the obverse a small dent on the bottom right quarter /
10th EBA, Index no. 6946

Obverse:

Cross- shaped monogram (Κύριε βοήθει) [Lord help thou]. On
the quarters of the cross: ΤΩ – CΩ|ΔΘ – ΛΩ

Reverse:

CAMON|ΑΡ`Α`CΠΑΘ|...SKPH|Τ.ΘΕCCA|ΛΟΝΙΚ

Κύριε βοήθει τῷ σῶ δούλ[ω] Σαμων[ᾱ] β(ασιλικῷ)
(πρωτο)σπαθ(αρίω) (καὶ) κρητ(ῆ) Θεσς[αλ]ονίκ(ης).

The lead seal was found by a rescue excavation of a Middle
Byzantine house at Ierissos and derives from a common *bul-*
lotirion with an already published lead seal³¹ which sealed a
document (memo), dated 927³², and now housed in Iveron
Monastery, Mount Athos.

The document concerns the decision of a certain judge Sa-
monas on the dispute between the residents of Ierissos as a
community and the monastery of Ioannis Kolovos. The first party
had not paid rent for four years on a farm the monastery had ap-
propriated through guile via the signature of the Emperor.

It is not entirely certain if this lead seal stamps the second copy
of Samonas' decision, though its discovery in Ierissos increases
such a likelihood.

B.M.

³¹ Oikonomides 1986, ap. 61, σ. 67 - 68.

³² Lefort, Oikonomides, Papachryssanthou, Métrévélí, 1985, ap. 1, σ. 105 - 108.
Πατάγγελος 2009, σ. 94 - 95.

³¹ Oikonomides 1986, no. 61, p. 67 - 68.

³² Lefort, Oikonomides, Papachryssanthou, Métrévélí, 1985, no. 1, p. 105 - 108.
Papangelos 2009, p. 94-95.

[78] Γραφίδα

11^{ος} αι. / Μήκ. 11,8 εκ. / Οστό / Ιερισσός Χαλκιδικής /

Καλή διατήρηση / 10^η ΕΒΑ, αρ. ευρ. 7311

Ακέραιη ακόσμητη γραφίδα με αιχμηρό το ένα της άκρο και ελαφρά πεπλατυσμένο το άλλο. Βρέθηκε σε οικία της μεσοβυζαντινής Ιερισσού μαζί με δεύτερη χάλκινη γραφίδα. Η οικία καταστράφηκε από φωτιά στο β' μισό του 11^{ου} αιώνα. Τέτοιου είδους γραφίδες, οστέινες ή χάλκινες, προορίζονταν για γραφή σε κηρωμένες πινακίδες και επιβίωσαν από την αρχαιότητα ως τους μεσοβυζαντινούς χρόνους.

Αδημοσίευτη / Unpublished

Αικ.Τ.

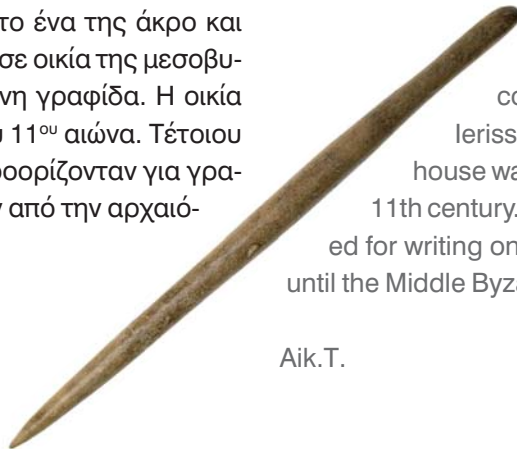
[78] Stylus

11th century / Length 11.8 cm / Bone / Ierissos Chalkidiki /

Good condition / 10th EBA, Index no. 7311

Intact, unadorned stylus, sharp at one end and slightly blunted at the other. Discovered in a Middle Byzantine residence at Ierissos together with another bronze stylus. The house was destroyed by fire in the second half of the 11th century. Such bone or bronze styluses were intended for writing on waxed tablets and survived from antiquity until the Middle Byzantine era.

Aik.T.

[79] Ενεπίγραφη βάση αβαφούς κλειστού επιτραπέζιου αγγείου

7^{ος} - αρχές 9^{ου} αι. / Διάμ. βάσης 8,6 εκ., Μέγ. σωζ. ύψ. 3 εκ. /

Πηλός ανοιχτόχρωμος καστανός με λίγες προσμίξεις, κακοψημένος / Σωστική ανασκαφή Σταθμού Βενιζέλου - Μετρό Θεσσαλονίκης / Βάση ελλειπής σε τμήμα της περιφέρειάς της / 9^η ΕΒΑ, αρ. ευρ. ΜΘ/12/Β/Σ/33870

Επίπεδη, διαμορφωμένη βάση, ελαφρώς αποκλίνοια αβαφούς κλειστού επιτραπέζιου αγγείου με ορατά τα ίχνη της αποκόλλησής του από τον τροχό. Ο κεραμέας, πριν το ψήσιμο, χάραξε με καλλιγραφική διάθεση, έγκεντρα στη βάση το όνομα «Κυρίλλου»· πρόκειται είτε για το όνομα του κατασκευαστή είτε για το όνομα του παραγγελιοδότη, για το τραπέζι του οποίου προοριζόταν το αγγείο.

Βρέθηκε μέσα σε όρυγμα για την κατασκευή αποχετευτικού δικτύου, που διατάραξε επάλληλα καταστρώματα κάθετου δρόμου στο ύψος της σημερινής οδού Βενιζέλου. Τα καταστρώματα στρωματογραφικά χρονολογούνται από τον 7^ο έως τις αρχές του 9^{ου} αι., ενώ το όρυγμα σφραγίστηκε από κατάστρωμα του 9^{ου} αι.

Αδημοσίευτο / Unpublished

Κ.Κ.

[79] Inscribed base of an unpainted closed table pot

7th - early 9th century / Diam. of base 8.6 cm, max. surviving

height 3 cm / Clay, light brown with other pigments, badly fired / Rescue excavation of Venizelou Station - Metro Thessaloniki / Section of the edge of the base is missing / 9th EBA, Index no. ΜΘ/12/Β/Σ/33870

Flat, crafted base of a slightly sloping unpainted closed table pot with visible signs of it having been detached from the wheel. Before firing, the potter ornately inscribed off-centre the name Cyril (Κυρίλλου), either the name of the maker or the name of the person who ordered the pot.

Found in a trench for the construction of the sewage network, which disturbed successive surfaces of the road perpendicular to Venizelou Street. These surfaces date from the 7th until the early 9th century, while the trench was sealed by the road surface in the 9th century.

Κ.Κ.

[80] Επιγραφή σε μάρμαρο

917 - 918 μ.Χ. / Ύψ. 35,5 εκ., Μέγ. πλ. 27 εκ., Μέγ. πάχ. 6,5 εκ. / Χονδρόκοκκο μάρμαρο. Δυο συνανήκοντα τεμάχια μαρμάρου, από το δεξιό πέρας της επιγραφής (υπολογίζεται ότι αντιστοιχεί στα 2/5 της επιγραφής)· αποκεκρουμένη η κάτω δεξιά γωνία με απώλεια του ψηφίου των μονάδων του έτους / Από τα ερείπια του μεσοβυζαντινού ναού στο κάστρο Νέπωσι του Παλαιοχωρίου Χαλκιδικής / 10^η ΕΒΑ, αρ. ευρ. ΓΑΕ 3018

Επιγραφή:

(..... θεο)ΦΥΛΑΚΤΟΝ ΚΑΣΤΡΟΝ
(.....εὐ)ΤΥΧΟΥΣ
(...Κωνσταντίν)ΟΥ ΚΑΙ ΖΩΗΣ
(.....) ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΤΡΙ
(κίου.....)ΤΟΥΤΟΥΣ ΤΟΥΣ
(..... .ἔτου)Σ ,SYK(S')

Η επιγραφή προφανώς αναφέρεται σε επισκευαστικές εργασίες που έγιναν στο κάστρο κατά την εποχή της συμβασιλείας του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου και της μητέρας του Ζωής, το 917 - 918.

Βιβλιογραφία / Bibliography: Παπάγγελος 2009, σ. 94 - 95.

Ι.Π.

[80] Inscription on marble

917 - 918 A.D. / Height 35.5 cm, max. width 27 cm, max. thickness 6.5 cm / Coarse - grained marble. Two adjacent marble fragments belonging to the right-hand edge of an inscription (around 2/5 of the total). A part of lower-right section has broken off together with a digit of the inscribed date. From the ruins of a Middle Byzantine church at Neposi castle, Palaiochori Chalkidiki / 10th EBA, Index no. ΓΑΕ 3018

Inscription:

(..... θεο)ΦΥΛΑΚΤΟΝ ΚΑΣΤΡΟΝ
(.....εὐ)ΤΥΧΟΥΣ
(...Κωνσταντίν)ΟΥ ΚΑΙ ΖΩΗΣ
(.....) ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΤΡΙ
(κίου.....)ΤΟΥΤΟΥΣ ΤΟΥΣ
(..... .ἔτου)Σ ,SYK(S')

The inscription clearly refers to repairs carried out on the castle during the joint reign of Constantine VII Porphyrogenitus and his mother Zoe in 917 - 918.

I.P.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ / BIBLIOGRAPHY

Βραχυγραφίες / Abbreviations

AEMΘ	Αρχαιολογικό Έργο Μακεδονίας Θράκης
BBΠ	Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός
BKM	Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται
EKBMM	Ευρωπαϊκό Κέντρο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων
EMΑΣ	Εταιρεία Μεσσηνιακών Αρχαιολογικών Σπουδών
ΙΕΕ	Ιστορία του Ελληνικού Έθνους
KBE	Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών
MIET	Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
ΤΑΠΑ	Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων
AMS	Asia Minor Studien
BSAS	British School at Athens Studies
DOCBS	Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies
DOP	Dumbarton Oaks Papers
DORLC	Dumbarton Oaks Research Library and Collection
KMS	Kirilo - Metodievski Studii
MPG	Migne J.P, Patrologia cursus completes, series Graeca
OLP	Orientalia Lovaniensia Periodica
RSI	Radovi Staroslavenskog Instituta
SBS	Studies in Byzantine Sigillography

Ελληνική Βιβλιογραφία / Greek Bibliography

Αγίου Δημητρίου Θαύματα 1997: Αγίου Δημητρίου Θαύματα Οἱ συλλογές ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννου καὶ Ἀνωνύμου, Ὁ βίος, τὰ θαύματα καὶ ἡ Θεσσαλονίκη τοῦ ἁγίου Δημητρίου, εισ. - σχόλια - επιμ. Χ. Μπακιρτζής, μτφρ. Α. Σιδέρη, εκδ. Ἄγρα, Θεσσαλονίκη 1997.

Αντωνάρας 2009: Α. Αντωνάρας, *Ρωμαϊκή και παλαιοχριστιανική υαλουργία. Αγγεία από τη Θεσσαλονίκη και την περιοχή της*, Αθήνα 2009, εκδ. Ι. Σιδέρη.

Βελένης 2003: Γ. Βελένης, *Μεσοβυζαντινή ναοδομία στη Θεσσαλονίκη, Μνήμη Μανόλη Χατζηδάκη*, εκδ. Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2003.

Βυζαντινή Εφυσλωμένη Κεραμική 1999: Βυζαντινή Εφυσλωμένη Κεραμική. *Η Τέχνη των Εγχαράκτων* (επιμ. Δ. Παπανικόλα - Μπακιρτζή), κατ. έκθεσης, Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Αθήνα 1999.

Βυζάντιο & Άραβες 2011: Βυζάντιο & Άραβες (επιμ. Ν. Μπονόβας, Α. Τζιτζιμπάση), Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, κατ. έκθεσης, Θεσσαλονίκη 2011.

Γόνης 1999: Δ. Γόνης, *Ιστορία τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν Βουλγαρίας καὶ Σερβίας*, έκδ. Παρουσία, Ἀθήνα 1999.

Γλύκατση - Αρβελέρ 2007: Ε. Γλύκατση - Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας*, μτφρ. Τ. Δρακοπούλου, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 2007.

Γλύκατση - Αρβελέρ 2009: Ε. Γλύκατση - Αρβελέρ, *Γιατί το Βυζάντιο*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2009.

Έργα τέχνης από το Λούβρο στη Θεσσαλονίκη. Η λειψανοθήκη του Αληθούς Σταυρού, (επιμ. Στ. Χονδρογιάννης), Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, κατ. έκθεσης, Θεσσαλονίκη 2012.

Έορταστικά έκδηλώσεις 1986: Έορταστικά έκδηλώσεις πρὸς τιμὴν καὶ μνήμην τῶν ἁγίων αὐταδέλφων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου τῶν Θεσσαλονικέων φωτιστῶν τῶν Σλάβων, Πρακτικά Συνεδρίου, 10 - 15 Μαΐου 1985, Θεσσαλονίκη 1986.

Θεσσαλονίκη, Ιστορία και Τέχνη 1986: Θεσσαλονίκη, *Ιστορία και Τέχνη*, Έκθεση Λευκού Πύργου (επιμ. Ε. Κουρκουτίδου - Νικολαΐδου και Α. Τούρτα), κατ. έκθεσης, Θεσσαλονίκη, Λευκός Πύργος, Αθήνα 1986.

Ιμβριώτη 1923: Ρ. Ιμβριώτη, *Η γυναίκα στο Βυζάντιο*, εκδ. Περίπλους, Αθήνα 1923.

Ιωαννίδου - Καρέτσου 2008: Αλ. Ιωαννίδου - Καρέτσου (επιμ.), *Ηράκλειο. Η άγνωστη ιστορία της αρχαίας πόλης*, Ηράκλειο 2008.

Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο 2002: *Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Ώρες Βυζαντίου. Έργα και Ημέρες στο Βυζάντιο* (επιμ. Δ. Παπανικόλα - Μπακιρτζή), κατ. έκθεσης, Θεσσαλονίκη, Λευκός Πύργος, Αθήνα 2002.

Καμενιάτης 1987: Ι. Καμενιάτης, *Στην άλωση της Θεσσαλονίκης (904 μ.Χ.)*, εισ. - μτφρ. - σχ. Γ. Τσάρας, Θεσσαλονίκη 1987.

Κανονίδης 1998: Ι. Ο. Κανονίδης, «Οι ταφές εντός των τειχών της Θεσσαλονίκης στη μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο, 10^{ος} - 14^{ος} αι.», *Πρακτικά διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου «Χριστιανική Θεσσαλονίκη. Ταφές και κοιμητήρια»*, Ιερά Μονή Βλατάδων, 6 - 8 Οκτωβρίου 1994, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 207 - 18.

Κανονίδης 2002: Ι. Ο. Κανονίδης, «Ανασκαφή εργαστηρίου υαλουργίας στην πλατεία Διοικητηρίου της Θεσσαλονίκης» στο *Το Γυαλί από την αρχαιότητα έως σήμερα, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Μαργαριτών Μυλοποτάμου Ρεθύμνης Κρήτης*, Μαργαρίτες Μυλοποτάμου, 26 - 28 Σεπτεμβρίου 1997, (επιμ. Πέτρος Γ. Θέμελης), ΕΜΑΣ, Αθήνα 2002, σ. 143 - 152.

Κανονίδης 2003: Ι. Ο. Κανονίδης, «Μεσοβυζαντινή εφυαλωμένη κεραμική με λευκό πηλό από ανασκαφές οικοπέδων στη Θεσσαλονίκη», στο *Πρακτικά 7^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Μεσαιωνικής Κεραμικής της Μεσογείου*, Θεσσαλονίκη, 11 - 16 Οκτωβρίου 1999, (επιμ. Χ. Μπακιρτζής), Αθήνα 2003, σ. 71 - 76.

Καούρας 2003: Γ. Καούρας, *Βυζάντιο, τα ερωτικά εγκλήματα και οι τιμωρίες τους*, εκδ. Περίπλους, Αθήνα 2003.

Κίσσας 1990: Σ. Κίσσας, «Μολυβδόβουλλα από τα υπερώα της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης», *SBS 2*, Ουάσινγκτον D.C. 1990, σ. 185 - 202.

Κουκουλές 1948 - 1955: Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, τ. Α' - ΣΤ', Αθήνα 1948 - 1955.

Κυρίλλω καὶ Μεθοδίω 1966: *Κυρίλλω καὶ Μεθοδίω. Τόμος έόρτιος έπὶ τῇ χιλιοστῇ καὶ έκατοστῇ έτηρίδι*, Θεσσαλονίκη 1966.

Λεοντιάδης 2006: Ι. Λεοντιάδης, «Μολυβδόβουλλα του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού Θεσσαλονίκης», *BKM 40*, εκδ. ΚΒΕ, Θεσσαλονίκη 2006.

Λοβέρδου - Τσιγαρίδα 1994: Κ. Λοβέρδου - Τσιγαρίδα, «Μεσοβυζαντινά γλυπτά από το Κάστρο του Πλαταμώνα», *Μνήμη Ζακυνθινού, Σύμμεικτα 9*, τ. Α', Αθήνα 1994, σ. 331 - 368.

Μαλιγκούδη 1997: Γ. Μαλιγκούδη, *Η παρουσία του Μεσαιωνικού Ελληνισμού στην Κεντρική Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη 1997.

Μαλιγκούδη 2004: Γ. Μαλιγκούδη, *Οι Σλάβοι των Βαλκανίων*, Αθήνα 2004.

Μαυροπούλου - Τσιούμη 1986: Χρ. Μαυροπούλου - Τσιούμη, «Η ζωγραφική στη Θεσσαλονίκη τον 9^ο αι.», *Πρακτικά Συνεδρίου προς τιμήν και μνήμην των Αγίων αυταδέλφων Κυρίλλου και Μεθοδίου των Θεσσαλονικέων, φωτιστών των Σλάβων*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 393 - 410.

Μπακιρτζής 1989: Χ. Μπακιρτζής, *Βυζαντινά Τσουκαλολάγνηνα*, εκδ. ΤΑΠΑ., Αθήνα 1989.

Νιχωρίτης 2012: Κ.Γ. Νιχωρίτης (επιμ.), *Κύριλλος και Μεθόδιος: Παρακαταθήκες Πολιτισμού, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: «Η πολιτισμική κληρονομιά του έργου των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου ως παράγοντας ενότητας με τους λαούς της Ν.Α Ευρώπης»*, Αμύνταιο 21/22 Μαΐου 2010, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012.

Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου 1992: Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, *Οι βαλκανικοί λαοί κατά τούς μέσους χρόνους*, Θεσσαλονίκη 1992.

Οικονομίδης 1991: Ν. Οικονομίδης (επιμ.), *Το Βυζάντιο κατά το 12^ο αιώνα*, Αθήνα 1991.

Οικονόμου 2005 - 2006: Μ..Α. Οικονόμου, «Επιστήθιος σταυρός από την Καλλιθέα Χαλκιδικής», *Η Δεκάτη 2*, 2005 - 2006, σ. 14 - 17.

Παπάγγελος 2009: Ιωακ. Αθ. Παπάγγελος, «Έπιγραφή του έτους 917/8 από τὸ Καστέλλι του Παλαιοχωρίου Χαλκιδικής», *29^ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Περιλήψεις Ανακοινώσεων*, Αθήνα 2009, σ. 94 - 95.

Παπανικόλα - Μπακιρτζή, Μαυρικήου, Μπακιρτζής 1999: Παπανικόλα - Μπακιρτζή Δ., Μαυρικήου, Φ.Ν., Μπακιρτζής, Χ., *Βυζαντινή κεραμική στο Μουσείο Μπενάκη*, Αθήνα 1999.

Πούλου - Παπαδημητρίου 2008: Ν. Πούλου - Παπαδημητρίου, «Στιγμές από την ιστορία του Ηρακλείου. Από την πρωτοβυζαντινή εποχή έως την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας (7^{ος} - 19^{ος} αι.)», στο Ιωαννίδου - Καρέτσου 2008, σ. 149 - 201.

Σιουμπάρα, Ψαρουδάκης 2013: Ε. Π. Σιουμπάρα, Κ. Ψαρουδάκης (επιμ.), *Θεμέλιον: 24 μελέτες για τον Δάσκαλο Πέτρο Θέμελη από τους μαθητές και συνεργάτες του*, ΕΜΑΣ, Αθήνα 2013.

Στεφανίδου 1990: Β. Στεφανίδου, *Εκκλησιαστική ιστορία. Από αρχής μέχρι σήμερα*, Αθήνα 1990.

Συλλογή Γεωργίου Τσολοζίδη 2001: Συλλογή Γεωργίου Τσολοζίδη, *Το Βυζάντιο με τη ματιά ενός συλλέκτη*, κατ. έκθεσης, Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, εκδ. ΤΑΠΑ, Αθήνα 2001.

Ταβλάκης, Μαλαδάκης 2005 - 2006: Ι. Ε. Ταβλάκης, Β. Μαλαδάκης, «Ο κριτής Θεσσαλονίκης Σαμωνάς, η μονή Κολοβού και το κάστρον της Ιερισσού: άπειθεια καὶ σκληρότης στον 10^ο αιώνα», *Η Δεκάτη 2*, 2005 - 2006, σ. 88 - 93.

Ταρνανίδης 1986: Ι. Ταρνανίδης, *Ιστορία τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας*, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 1986.

Ταρνανίδης 2004: Ι. Ταρνανίδης, *Σελίδες από την εκκλησιαστική γραμματεία των Σλάβων*, Θεσσαλονίκη 2004.

Ταρνανίδης 2005: Ι. Ταρνανίδης, *Ιστορία των σλαβικών ορθοδόξων Εκκλησιών, Ιστορία της Βουλγαρικής Εκκλησίας*, τ. Α', εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2005.

Ταχιάος 1992: Α. Αι. Ταχιάος, *Κύριλλος και Μεθόδιος. Οι θεμελιωτές της αρχαίας σλαβικής γραμματείας*, Θεσσαλονίκη 1992.

Ταχιάος 2007: Α. Αι. Ταχιάος, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος. Οἱ ἀρχαιότερες βιογραφίες τῶν Θεσσαλονικέων ἐκπολιτιστῶν τῶν Σλάβων*, Θεσσαλονίκη 2007.

Τιμαρίων 2001: *Τιμαρίων, ἡ περί των κατ'αυτὸν παθημάτων Ἐνα ταξίδι από την Κωνσταντινούπολη στη Θεσσαλονίκη*, Πρόλογος: Β. Κατσαρός, εισ. - μτφρ. - σχ.: Π. Βλαχάκος, εκδ. ΖΗΤΡΟΣ, Θεσσαλονίκη 2001.

Το ελληνικό κόσμημα: 6000 χρόνια παράδοση: *Το ελληνικό κόσμημα: 6000 χρόνια παράδοση*, κατ. έκθεσης, Θεσσαλονίκη, Villa Bianca, Αθήνα 1997.

Τσανανά, Μπιτζικόπουλος, Ευγενικός 2010: Αικ. Τσανανά, Μπιτζικόπουλος Δ., Ευγενικός Π., «Σωστικές ανασκαφικές έρευνες στη Χαλκιδική το 2010», *ΑΕΜΘ* 24, 2010, (υπό έκδοση).

Τσανανά, Ευγενικός 2012: Αικ. Τσανανά, Ευγενικός Π., «Στα ίχνη της βυζαντινής Ιερισσού», *ΑΕΜΘ* 26, 2012 (υπό έκδοση).

Τσιλιπάκου 1998: Α. Τσιλιπάκου, «Βυζαντινές μαρμάρινες εικόνες από τη Θεσσαλονίκη», *Βυζαντινά* 19, 1998, σ. 289 - 381.

Χατζιωαννίδης, Τσαμίσης 2013: Α. Χατζιωαννίδης, Χρ. Τσαμίσης, «Οι λιμενικές αποθήκες της Θεσσαλονίκης», στο *Olkas. From Aegean to the Black Sea. Medieval Ports in the Maritime Routes of the East*, Πρακτικά Συνεδρίου 2013, εκδ. ΕΚΒΜΜ, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 187 - 202.

Χριστιανική Χαλκιδική 1992, *Χριστιανική Χαλκιδική* (επιμ. Ευθ. Ν. Τσιγαρίδας), κατ. έκθεσης, Πύργος Ουρανούπολης (17 Ιουλίου - 30 Σεπτεμβρίου 1992), Υπουργείο Πολιτισμού / 10^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, (χ. τ. έ.).

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία / International Bibliography

Antonaras 2010: A.C. Antonaras, «Early Christian and Byzantine Glass Vessels. Forms and Uses», στο F. Daim / G. Dauschke (επιμ.), *Byzanz - das Römerreich im Mittelalter, Welt der Ideen, Welt der Dinge*, τ. Ι, Ντόρμστατ 2010, σ. 383 - 430.

Antonaras 2012: A.C. Antonaras, «Middle and Late Byzantine jewelry from Thessaloniki», στο B. Böhlendorf - Arslan / A. Ricci (επιμ.), *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts*, *BYZAS* 15, 2012, σ. 117 - 126.

Antonaras 2013: A.C. Antonaras, «Production and Uses of Glass in Byzantine Thessaloniki», στο Entwistle - James 2013, σ. 189 - 198.

Bakirtzis, Papanikola - Bakirtzis 1981: Ch. Bakirtzis - D. Papanikola - Bakirtzis, «De la ceramique byzantine en glaçure à Thessalonique», *Byzantinobulgarica* VII, 1981, σ. 421 - 36.

Bakirtzis 2007: Ch. Bakirtzis, «Imports, exports and autarchy in Byzantine Thessalonike from the seventh to the tenth century», στο J. Henning (επιμ.), *Post - Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium*, 2. Byzantium, Pliska and the Balkans, Βερολίνο 2007, σ. 89 - 118.

Bompaire, Lefort, Kravari, Giros 2001: Jacques Bompaire, Jacques Lefort, Vassiliki Kravari, Christophe Giros, *Actes de Vatopédi*, τ. 1, Παρίσι 2001.

Byzance 1992: *Byzance: L'art byzantin dans les Collections Publiques Francais*, κατ. έκθεσης, Musée du Louvre, Παρίσι 1992.

Byzantine Art 1985: *Byzantine Art in the Collections of Soviet Museums*, (επιμ. A. Bank), κατ. έκθεσης, Αγία Πετρούπολη 1985.

Byzantine women and their world 2003: *Byzantine women and their world*, (επιμ. I. Kalavrezou), κατ. έκθεσης, εκδ. Yale University Press, Νιού Χέιβεν - Λονδίνο 2003.

Byzantium 1994: *Byzantium, treasures of byzantine art and culture from British Collections*, (επιμ. D. Buxton), κατ. έκθεσης, εκδ. The British Museum Press, Λονδίνο 1994.

Byzantium 2008: *Byzantium 330 - 1453*, (επιμ. R. Cormack και M. Vassilaki), κατ. έκθεσης, εκδ. Royal Academy of Arts, Λονδίνο 2008.

Byzanz 2001: *Byzanz, Das Licht aus dem Osten, Kult und Alltag im Byzantinischen Reich vom 4. Bis 15. Jahrhundert*, (επιμ. L. Wamser και G. Zahlhaas), κατ. έκθεσης, εκδ. Verlag, Μάινζ 2001, Πάντερμπουργκ 2001.

Byzanz, Pracht und Alltag 2010: *Byzanz, Pracht und Alltag*, κατ. έκθεσης, εκδ. Hirmer, Βόννη 2010.

Cameron 2006: Av. Cameron, *Οι Βυζαντινοί*, μτφρ. Γ. Τζήμας, επιμ. Η. Γιαρένης, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 2006.

Connor 1997: Connor, L. Carolyn, *The Color of Ivory: Polychromy on Byzantine Ivories*, εκδ., Πρίνστον 1997.

Dalton 1911: O. M. Dalton, *Byzantine art and archaeology*, εκδ. Dover Publications, Οξφόρδη 1911.

Davidson 1952: Gl.R. Davidson, «Corinth. Results of Excavations, vol. XII, The Minor Objects», *The American School of Classical Studies at Athens*, Πρίνστον - Νιού Τζέρσεϊ 1952.

Delvoye 1983: Ch. Delvoye, *Βυζαντινή τέχνη*, τ. I - II, μτφρ. Μ. Παπαδάκη, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1983.

Dennert 1997: M. Dennert, *Mittelbyzantinische Kapitelle. Studien zur Typologie und Chronology*, AMS 25, Βόννη 1997.

DOC III: Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, vol. 3: *Leo III to Nicephorus III, 717 - 1081. pt. 1. Leo III to Michael III (717 - 867)*, εκδ. A. Bellinger - Ph. Grierson, Ουάσιγκτον D.C., 1973.

Dončeva - Petkova 2011: Ljudmila Dončeva - Petkova, *Srednovekovni krêstove - enkolpioni ot Bălgarija (IX - XIV v.)*, εκδ. Prof. Marin Drinov Academic Publishing House, Σόφια 2011.

Dvornik 1970: Fr. Dvornik, *Byzantine Missions among the Slavs. SS. Constantine - Cyril and Methodius*, εκδ. Rutgers University Press, Νιού Τζέρσεϊ 1970.

Ehler - Schaefer 1998: Ch. Ehler - U. Schaefer (επιμ.), *Verschiftung und Verschriftlichung*, Τυβίγγη 1998.

”Εγγραφα- Scripsi- Az ΠΗсax 2011: *”Εγγραφα- Scripsi- Az ΠΗсax*, κατ. έκθεσης, National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, Σόφια 2011.

Entwistle - James 2013: C. Entwistle, L. James (επιμ.), *New Light on Old Glass: Recent Research on Byzantine Mosaics and Glass*, Χόνγκ Κόνγκ 2013.

Gjuzelev 1975: V. Gjuzelev, *The Adoption of Christianity in Bulgaria*, Σόφια 1975.

Grivec - Tomšić 1960: Fr. Grivec, Fr. Tomšić, «Constantinus et Methodius Thessalonicensis (Fontes)», *RSI*, 4, 1960, σ. 184.

Guillou 1998: A. Guillou, *Ο βυζαντινός πολιτισμός*, μτφρ. Ρ. Odorico και Σ. Τσοχανταρίδου, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.

Hayes 1992: J.W. Hayes, *Excavations at Saraçhane in Instabul*, τ. II: *The pottery*, εκδ. Princeton University Press, Πρίνστον - Νιού Τζέρσεϊ 1992.

Hayes 2003: J.W. Hayes, «Rapports régionaux», *Πρακτικά 7^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Μεσαιωνικής Κεραμικής της Μεσογείου*, Αθήνα 2003, σ. 529 - 534.

Hefele - Leclercq 1910: Hefele Ch. J. - H. Leclercq, *Histoire des Conciles*, τ. III, Παρίσι 1910.

Herrin 2002: J. Herrin, *Γυναίκες στην πορφύρα, ηγεμόνες του μεσαιωνικού Βυζαντίου*, μτφρ. Α. Εμμανουήλ, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 2002.

Herrin 2008: J. Herrin, *Τι είναι το Βυζάντιο*, μτφρ. Χ. Σαμαρά, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 2008.

Horníčková 1999: K. Horníčková, «The Byzantine Pectoral Cross in Central Europe», *Byzantinoslavica* 60, Σόφια 1999, σ. 213 - 250.

Istorija na bălgarskata srednovekovna literatura 2009: *Istorija na bălgarskata srednovekovna literatura*, (săstev. A. Miltenova), Sofia 2009.

Istorija na bǎlgarskata literatura 1962: *Istorija na bǎlgarskata literatura. Tom 1. Starobǎlgarskata literatura*, (pod red. V. Velčev κ.α.) Sofia 1962.

Jacobson 1985: R. Jacobson, «Saint Constantin et la langue Syriacque», στο *Selected Writings*, τ. VI, σ. 153 - 158.

Kirilo - Metodievskia Enciklopedija 1985: *Kirilo - Metodievskia Enciklopedija*, Azbuki, τ. I, Σόφια 1985, σ. 34 - 49.

Lavrov 1966: P. A. Lavrov, *Materialy po istorii vozniknovenija drevnejšej slavjanskoj pis'menosti*, Χάγη - Παρίσι 1966

Lefort, Oikonomidès, Papachryssanthou, Métrévéli 1985: J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, H. Métrévéli, *Actes d'Ivion, I, Des origines au milieu du XIe siècle*, Παρίσι 1985.

Linner 1999: St. Linner, *Ιστορία του βυζαντινού πολιτισμού*, μτφρ. Ζ. Ψάλτης, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα 1999.

Maneva 1992: E. Maneva, *Srednovekoven nakit od Makedonija*, Σκόπια 1992.

Mango 2002: C. Mango, *Βυζάντιο, η αυτοκρατορία της νέας Ρώμης*, μτφρ. Δ. Τσουγκαράκης, εκδ. MIET, Αθήνα 2002.

Mango 2006: C. Mango (επιμ.), *Ιστορία του Βυζαντίου*, μτφρ. Ό. Καραγιώργου, επιμ. Γ. Μωυσιδίου, εκδ. Oxford University Press, Αθήνα 2006.

Marti 1991: R. Marti, «Slavische Alphabete in nicht - slavischen Handschriften», *KMS* 8, 1991, σ.139 - 164.

Miklas 1998: H. Miklas, «Griechisches Schriftdenken und slavische Schriftlichkeit. Glagolica und Kyrillica zwischen Verschriftung und Verschriftlichung», στο Ehler - Schaefer 1998, σ.132 - 155.

Miklas 2000: H. Miklas (επιμ.), *Glagolitica. Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur*, Βιέννη 2000.

Miltenova 2009: A. Miltenova (επιμ.), *Istorija na bǎlgarskata srednovekovna literatura*, Σόφια 2009.

Morrisson 1970: C. Morisson, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*, τ. I - II, Παρίσι 1970.

Oikonomides 1986: N. Oikonomides, *A Collection of Dated Byzantine Lead Seals*, εκδ. DORLC, Ουάσιγκτον D.C 1986.

Ouspensky 1992: L. Ouspensky, *Theology of the Icon*, τ. II, εκδ. St Vladimirs Seminary, Νέα Υόρκη 1992.

Petkanova 2001: D. Petkanova, *Istorija na bǎlgarskata literatura. Bǎlgarska srednovekovna literatura*, Σόφια 2001

Pitarakis 2006: B. Pitarakis, *Les crois - reliquaires pectorales en bronze*, Παρίσι 2006.

Poppe 1976: A. Poppe, «The Political Background to the Baptism of Rus», *DOP* 30, 1976, σ. 195 - 244

Ravenna 2000: «Konstantinopel: Scultura bizantina dai Musei di Berlino» (επιμ. A. Effenberger), κατ. έκθεσης, Museo Nazionale di Ravenna Complesso Benedettino di S. Vitale, Ρώμη 2000.

Ross 1965: M. V. Ross, *Catalogue of the Byzantine and Early Mediaeval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection, Volume two Jewelry, Enamels, and Art of the Migration Period*, Ουάσιγκτον 1965.

Runsiman 1969: S. Runsiman, *Βυζαντινός πολιτισμός*, εκδ. Γαλαξίας - Ερμείας, Αθήνα 1969.

Sanders 2001: G. D.R. Sanders, «Byzantine Polychrome Ware», *BSAS* 8, 2001, σ. 89 - 103.

Schaeken - Birnbaum 1999: J. Schaeken - H. Birnbaum, *Die altkirchenslavische Schriftkultur. Geschichte - Laute und Schriftzeichen - Schriftkultur*, Μόναχο 1999.

Sear 2006: D.R. Sear, *Byzantine Coins and their Values*, Λονδίνο 2006.

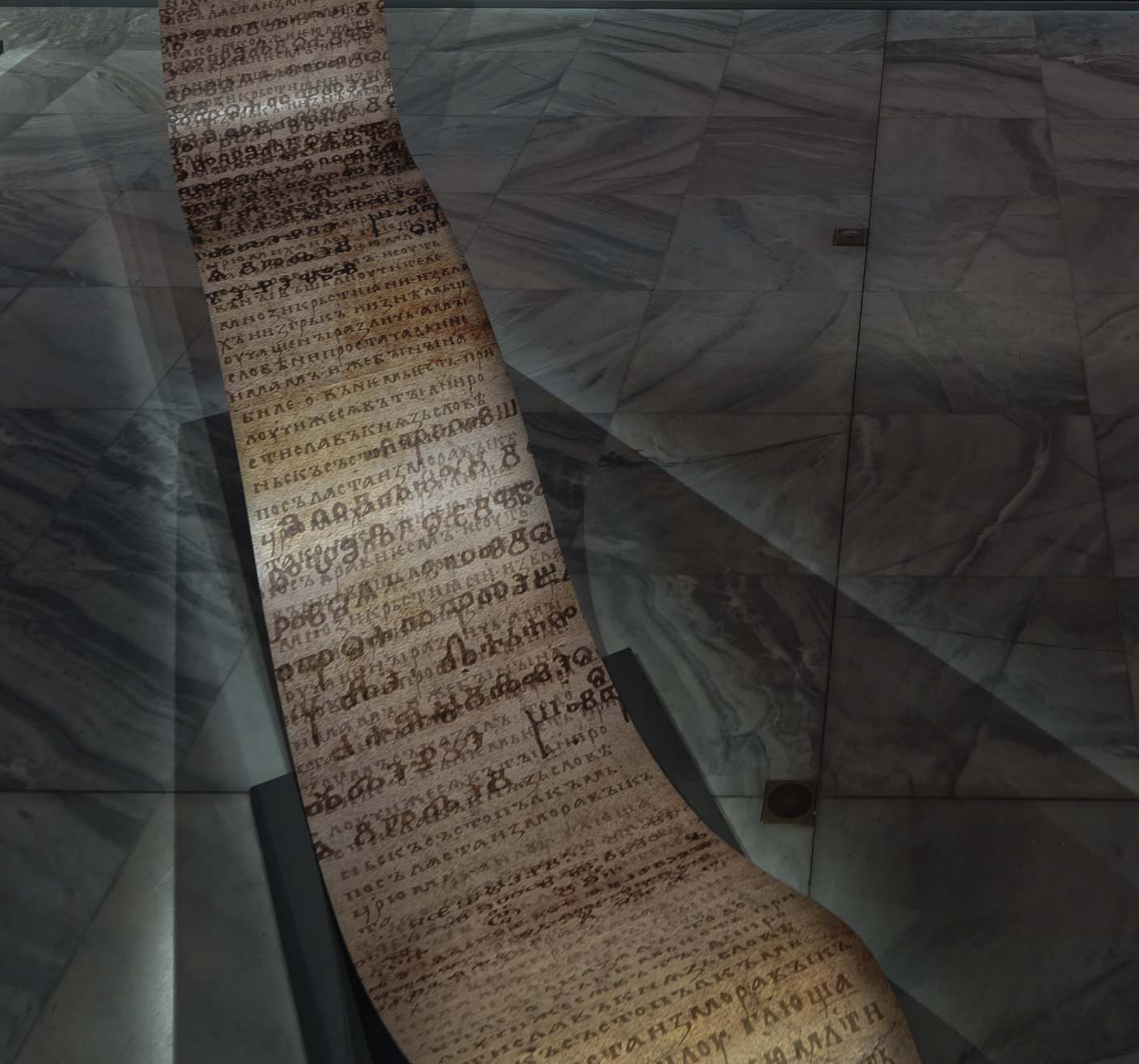
Selected Writings 1985: R. Jacobson, *Selected Writings*, τ. I - VI, εκδ. Walter de Gruyter, Βερολίνο - Νέα Υόρκη 1985.

Stillwell Mackay 1967: Th. Stillwell Mackay, «More Byzantine and Frankish Pottery from Corinth», *HESPERIA*, τ. XXXVI, 1967, σ.249 - 320.

Vyncke - Detrey 1992: F. Vyncke - R. Detrey, «De l'origine et de la structure de l'alphabet glagolitique», *OLP* 23, 1992, σ. 219 - 250.

Weitzmann 1972: Kurt Weitzmann, *Catalogue of the Byzantine and Early Mediaeval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection. III. Ivories and Steatites*, εκδ. DOCBS, Ουάσιγκτον 1972.

Yangaki 2013: A. G. Yangaki, «A Byzantine Ring from Ancient Messene Bearing The Inscription "K (YPI) E OHΘH ANA": A Contribution to A Group Of Rings With The Same Inscription», στο Σιουμπάρα, Ψαρουδάκης 2013, σ. 281 - 303.

Η αναβίωση των Γραμμάτων και των Τεχνών

«Κάθε πρόδος και κάθε τέχνη έχει την καταγωγή της στη χώρα μας», δήλωσε ο Κωνσταντίνος-Κύριλλος, όταν επισκέφθηκε ως πρέσβης τους Άραβες το 851. Ένας από τους μεγαλύτερους πνευματικούς φάρους της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ουσιαστικά το πρώτο πανεπιστήμιο σε ολόκληρη την Ευρώπη, ήταν το πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης, το γκάσο «Πανδοκτήριο», το οποίο από τον 9^ο αιώνα, όταν μεταφέρθηκε στα ανάκτορα από τον καίσαρα Βάρδα, ονομάστηκε «Πανεπιστήμιο της Μαгнаύρας». Η λέξη Μονή Στουδίου, ή των «ακοιμώτων μοναχών», ήταν ένα σπουδαίο μοναστήρι, έχοντας σημαντική συμβολή στη θρησκευτική, πολιτική, πολιτιστική και πνευματική ζωή της αυτοκρατορίας. Τη μεγαλύτερη ακμή του γνώρισε κατά τον 9^ο αιώνα, επί των ημερών του Θεόδωρου Στουδίτη, στον οποίο αποδίδεται και η δημιουργία της μικρο-γραφικής γραφής, από την οποία προέκυψε το σύγχρονο ελληνικό αλφάβητο. Όσον αφορά στην τέχνη των Βυζαντινών, την εποχή αυτή η επιστροφή στην αρχαιότητα είναι έντονη, όπως και η επιρροή της Ανατολής. Ο πλοστός και το μεγαλείο της Βασιλευσούσας Θεομήνου τους πολυπληθείς ξένους εμπόρους, διπλωμάτες, μοιχοφόρους, προσκυνητές που επισκέπτονται την Κωνσταντινούπολη. Τα πολυτέλη προϊόντα της βυζαντινής, τα πολύχρωμα σμάλτα, το ελεφαντόδοντο, πολύτιμα σκεύη και υφάσματα χρυσοποίκιλτα, είναι περυσίτο σε όλο τον κόσμο. Στην κεραμική, η γραπτή πολύχρωμη διακόσμηση και η χρήση της εμβάλλωσης θεωρούνται τα χαρακτηριστικά της περιόδου. Στην χώρα της ναοδόμης διαμορφώνεται ένας νέος τύπος, ο «εγγεγραμμένος σταυροειδής με τρούλα». Ένα από τα σημαντικά έργα εκκλησιαστικής τέχνης και λειτουργικού τυπικού είναι και οι «κώδωνες» των εκκλησιών. Στην Ορθόδοξη Εκκλησία οι καμπάνες εισήχθησαν από τη Δύση κατά τον 9^ο αιώνα, όταν ο δούκας της Βενετίας Ούρος προέφερε στον αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ' δώδεκα υπερμέγεθες καμπάνες, που τις κρέμασαν σε ιδιαίτερο πύργο, στην αυλή του Ναού της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη.

The rebirth of Literature and the Arts

'All progress and every art has its roots in our country' declared Constantine-Cyril while visiting the Arabs as Ambassador in 851. One of the greatest spiritual beacons of the Eastern Roman Empire, essentially the first university in the whole of Europe, was the University of Constantinople, known as the Pandakterion, which from the 9th century when it was moved to the palace by Caesar Vardas was called the 'University of Magnaura'. The Holy Monastery of Studios or of the 'unsleeping monks' was a magnificent monastery, which made an important contribution to the religious, political, cultural and spiritual life of the Empire. It reached its zenith during the 9th century during the days of Theodore the Studite, to whom the invention of lower-case letters is attributed, from which sprang the Modern Greek alphabet. As far as Byzantine art is concerned, at this time the interest in antiquity was particularly intense as was the influence of the East. The opulence and magnificence of Constantinople dazzled the many foreigners, traders, diplomats, mercenaries and pilgrims who visited the City. The luxury goods of the workshops, the multicoloured glazes, ivories, precious utensils and gold-trimmed cloths were much sought after the world over. In ceramics, painted, multi-coloured decoration and the use of glaze are the characteristics of the period. In church architecture a new style emerges: the 'cross-in-square' or 'crossed dome'. Among the most important works of ecclesiastical art and liturgical form are the church bells. In the Orthodox Church, bells were introduced from the West around the 9th century when the Doge of Venice; Ursus (Orso) Participazio, bestowed upon Emperor Michael III twelve massive bells which hung in a special tower in the courtyard of the Church of Saint Sophia in Constantinople.

Εικονομαχία

Iconoclasm

Εκφραστήριον τριώνων με τὸν ἄλλον καὶ ἀδελφὸν τῶν ἁγίων, "The Harbinger of Light", Paphos, Mosaic
Heavy bronze depicting Christ and various saints, "The Harbinger of Light", Paphos, Louvre Museum.

Four small tiles, 10th-11th century

Two large bells, 10th-11th century, Church of the Holy Spirit, 1422, Serbia, Patriarchate of Peć, 1422

Manuscript codex written in lower-case letters, Museum of Byzantine Culture, 11th century

Six small tiles with inscriptions, Archaeological Museum, Sofia, 10th century

The Cross Reliquary of Limburg, Dillinger Museum, 10th century

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ २ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ३ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ४ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ५ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ६ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ७ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ८ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ९ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १० ॥